

**TARTU RIIKLIK ÜLIKOO**

**EESTI KEELE KATEEDER**

**VIIENDA KLASSI EESTI  
KEELE ÕPIKU HARJUTUSTIK  
DIPLOMITÖÖ**

**ASER KESSEL**

**JUHENDAJA E. KOIT**

**TARTU 1964**

# *Sisukord*

|                                                                                               |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Eessõna .....                                                                                 | 3   |
| Lühülevaade eesti keele õpetamise põhimõtetest .<br>ja keeleõpikute varasemal perioodil ..... | 7   |
| 5. klassi eesti keele õpiku harjutuste analüüs .                                              | 22  |
| 1. Programmi materjali esinemine harjutustes                                                  | 26  |
| 2. Harjutuste õpetuslik ja kasvatuslik väärtus .....                                          | 55  |
| Katsetööde analüüs ja järeldused õpiku kohta ..                                               | 96  |
| Viitamisel kasutatud lühendid .....                                                           | 123 |
| Kasutatud kirjanduse nimestik ... ..                                                          | 125 |



# Eessõna

Käesoleva töö eesmärgiks on üksikasjaliselt analüüsida praegu 5. klassis kasutusel olevat eesti keele õpikut<sup>1</sup>, eriti just selle harjutustikku, et vastata küsimusele, kas antud õpik on otstarbekaks abiliseks nii õpetajale kui õpilasele programmi materjali läbitöötamisel ja nõutavate oskuste ning vilumuste kujundamisel.

Muidugi ei kavatse töö autor läheneda õpikule kui mingile võluvahendile, millest ainuüksi sõltubki kogu õppetöö edukus ja õpilaste teadmiste tase.

On küllalt võidud tähele panna, et võimekas õpetaja võib ka halva õpikuga saavutada häid tulemusi ja vastupidi - halb õpetaja ei suuda ka ideaalse õpikuga midagi erilist korda saata. Eelkõige sõltub töö edukus niisiis ikkagi õpetajast, tema pedagoogilisest meisterlikkusest, erialasest ettevalmistusest, suhtumisest töösse ja vastutustundest.

N.Rommel, olles uurinud terves reas vabariigikoolides läbiviidud katsetöö tulemusi ortograafia alal, teeb järelduse, et „Kõige otsustavamaks teguriks klassis on õpetaja.”<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Karl Praskli, Eesti keele õpik V klassile, Tallinn 1962.

<sup>2</sup> N. Rommel, Ortograafia küsimustest. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi III, Tallinn 1962, lk. 68.

Ometi ei saa õpikusse suhtuda kaugeltki ükskõikselt. Tingimata peavad õpik ja selle harjutustik olema kooskõlas õppeprogrammiga, nõukogude kooli õpetuslike ja kasvatuslike eesmärkidega ning antud kooliea psüühiliste iseärasustega. Õpiku vastutus on seda suurem, et ta on ka õpilase esimeseks abiliseks iseseisvas töös. Iseseisva töö harjumuste kujundamine on aga olulise tähtsusega komponent lapse moraalsete omaduste ja ellusuhtumise kujundamisel.

Õpilase iseseisvat tööd õpikuga ja harjutuste läbitöötamist võiksime paljudel juhtudel õigusega vaadelda kui tunnetusprotsessi lõppastet - abstraktsele mõtlemisele järgnevat praktikat, omandatud teadmiste kontrollimist praktikas ja kinnistamist.

5. klassi eesti keele õpiku vastutust tõstab ka see, et 5. klass on ju emakeeleõpetuse põhikontsentri (5.-8. kl.) esimeseks astmeks, mille ülesandeks on korrata ja süvendada algklassides õpitu ning rajada kindel ortograafiline alus järgnevates klassides õpitavale.

On üldtuntud fakt, et edasijõudnute protsent on 5. klassis mõnedes õppeainetes, sealhulgas ka eesti keeles, ebaloomulikult madal. See sunnib haridusorganeid, uurimisasutusi, koolikollektiive, pedagooge aktiivselt otsima madala edukade põhjusi, katsetama uusi võtteid ja meetodeid, et üle saada antud kitsaskohast. On osutatud vastuoludele algklasside klassisüsteemi ja 5. klassist alates ainesüsteemi vahel, on leitud, et õpilased ei omanda alg-

klassides vajalikke eelteadmisi, on arvatud, et viga peitub laste erinevas ettevalmistuses kooliastumisel jne. Ometi ligi veerand, mõnel pool isegi rohkem, 5. klassi õpilastest on endiselt mahajääjad.

Kerkib paratamatult küsimus, kas osa süüd ei lange siin ka õpikutele ja õppeprogrammidele.

Käesolevas töös on loomulikult püütud vältida sellist eelarvamuslikku lähenemist õpikule ja kõik hinnanguid anda „sine ira et studio“.

Emakeeleõpetusel meie koolides on kaugele tagasiulatuvad traditsioonid, mis pidevas arenemises ja muutumises on kristalliseerunud hinnatavaks raudvaraks ja üldtunnustatud põhimõteteaks.

Kooskõlas dialektilise eituse eitamise seadusega on emakeele õpetamine kaasaegses koolis kvalitatiivselt, uuel, kõrgemal tasemel, kuid ühtlasi säilitab ta orgaanilise sideme käidud etappidega. Varasematest õpikute ja harjutustike koostamise ning keeleõpetuse põhimõtetest on tänapäeval mõndagi õppida.

Esimeses peatükis vaadeldaksegi linnulennult emakeele õpikuid, harjutustikke ja keeleõpetuses valitsevaid seisukohti erinevatel aegadel.

Teises peatükis analüüsitakse õpikus leiduvaid harjutusi õppeprotsessi psühholoogilisest aspektist, antakse ülevaade üksikute keelenähtuste esinemise sagedusest õppeaasta vältel ning selle baasil ajutiste seoste moodustamisest ja kinnistamisest.

Eelnevaga on lahutamatult seotud harjutuste liigitamine töö iseloomu ja kasvatusliku väärtuse järgi. Peatükis tehakse tähelepanekuid ka keelereeglite esitamise ja kogu õpiku ülesehituse kohta.

Viimases peatükis püütakse töö käigus teostatud katsetööde ning eelnevalt esitatud harjutustiku analüüside põhjal teha mõningaid tähelepanekuid ja järeldusi õpilaste teadmiste taseme ning 5. klassi emakeele õpiku ja selle harjutuste kohta.

Kuivõrd töö kirjutamine oli piiratud konkreetse ja sealjuures küllalt lühikese tähtajaga, kannab ta kahtlemata kiirustamise pitserit. Käsitletavale probleemile tuleksid kasuks ka palju laiemalt ja mitmekülgselt tehtud katsetööd.

# Lühiväade eesti keele õpetamise põhimõtetest ja keeleõpikutest varasemal perioodil

Eesti keel omaette õppeainena tuli kooli suhteliselt hilja. Alles 19. saj. teisel poolel rahvusliku ärkamisaja tingimustes, kui poliitiliselt ja moraalselt ahistatud eesti rahvas tunnetas end rahvusena, hakkas ta eluõigusi nõudma ka selle kollektiivi suhtlemisvahendile - eesti keelele. Nüüd tuleb meie emakeel ka valla- ja kihelkonnakooli õppeplaani. Emakeele õppimine tähendab sel perioodil küll peamiselt algelise lugemisoskuse ja vähese kirjutusvilumuse omandamist.

Tõsi, juba varasemal perioodil olid vigased piibli ja katekismuse tõlked ning juhuslikult ilmuvad aabitsad nendeks allikateks, kust meie esivanemad, kellel õnnestus primitiivsesse külakooli pääseda, õppisid ristiusu dogmade kõrval ka maakeelt vaevaliselt veerima.

Kapitalismi kiire areng Baltimaadel möödunud sajandi teisel poolel lõi teatava aluse ka kooliolude paranemisele. Eelkõige oli see tingitud nõudmisest mingil määral haridust saanud tööliste järele. Sellest nõudmise ja pakkumise vahelisest vastuolust kasvas välja konkreetne vajadus täiendada algeliste küla- ja vallakoolide võrku. Mitmel pool üle maa avati spetsiaalseid seminare vallakoolide õpetajate ettevalmistamiseks. Vähehaaval omandab eesti keele õppimine üha tähtsama koha. See tingib

ka vajaduse spetsiaalselt koolidele määratud õpikute järele.

1852.a. ilmubki pastorite Schwartzi, Christiani ja Hörschelmanni ühise tööna 8-jaoline „Koli-ramat”. Selle õpikusarja esimene jagu kandis alapealkirja „Lühhikenne õppetuse õigest kirjutamisest”. See oli kirjutatud võru murdes. Tallinna murdesse seadis õpiku Võru õpetaja Lossius. „Eeskõnes” kurdavad autorid, et meie maal on kirjutuse koolidega alles väga vilets lugu, „kül mitto armast õppetust olleks lastele sovida ja sünniks ka nendega ette võtta, agga neid ramatuid ep olle ollemas, kust nemmad voivad õppida”<sup>3</sup>.

Oleks muidugi absurdne seda vigases eesti keeles ja vanas kirjaviisis kirjutatud õpikut, milles keeleõpetuse ja õigekirjutuse osa oli mahutatud 32-le leheküljele, pida mingiks märkimisväärseks ja esimeseks süstemaatiliseks eesti keele õpikuks. Ometi oli see raamat üle 20 aasta koolides kasutusel. Loomulikult on emakeele õpetamisel pearõhk endiselt asetatud didaktilis-moraliseerivate lugemispaladele. Alles pikkamööda asendub see läärgelt moraliseeriv laad asjalikuma ja maailma objektiivsemalt peegeldava sisuga. Suurepäraseks näiteks on selles suhtes C.R.Jakobsoni koolilugemikud.

Koos rahvusliku liikumise tõusuga, huvi kasvuga rahvuse kõikide eluavalduste - rahvusliku kultuuri, majanduselu jne. - vastu kasvab huvi ka eesti keele vastu.

---

<sup>3</sup>/J.G.Schwartz/, Koli-ramat. Lühhikenne õppetuse õigest kirjutamisest, Tartu 1852, lk. III.

Võrdlev-ajalooline keeleteadus areneb suurte sammudega. Kõiki keeli, kõiki keelenähtusi püütakse seletada, kirjeldada, süstematiseerida. Keeleteadlaste tähelepanu köidab ka eesti keel. Meenutatagu vaid akadeemik F.J.Wiedemanni, E.Ahrensi, M.Veske jt. viljakat tegevust meie emakeele uurimisel. Kõige selle tulemuseks on suurt teaduslikku täpsust taotlevad deskriptiivsed grammatikad, suuremahulised sõnastikud, ulatuslikud uurimused keele üksiknähtuste kohta.

Mitmesuguste objektiivsete ja subjektiivsete tegurite tõttu jääb aga keeleõpikute koostamine koolidele kauaks ajaks veel keeleteadlaste tegevussfäärist välja. Kasvav vajadus sunnibki kooliõpetajaid ise sellele tööle asuma. Esimeseks sammuks siin on 1882.a. ilmunud J.Kurriku „Kirjutamise õpetus“. See oli küll mõeldud metoodilise käsiraamatuna emakeele õpetajatele.

Alles 1885.a. ilmub Valga eesti Peetri kooli õpetaja Hans Eineri sulest „Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele“. Täienduste ja parandustega oli see õpik kasutusel veel käesoleva sajandi 20-ndail aastailgi.

Eineri vaadete kohaselt „Emakeele õpetuse põhi on, nagu iga tegeline koolmeister teab, hää kooli lugemisraamat. Ainult lugemiseraamatu abil ei ole aga mitte võimalik seda suurt ehitust harjani ning tipuni valmis teha, vaid seks on veel üht tõist abinõuud tarvis, s.o. grammatikat. Alles siis, kui lugemise raamat grammatikaga käsi käes tõine tõist täiendavad, võib koolilaps oma ema-

keele kirjakeele kätte õppida"<sup>4</sup>. Sõltuvalt tolleaegse eesti keele uurimise ja nende uurimuste publitseeringute akadeemilisest laadist kandis ka Eineri õpik küllalt teoreetilist ilmet. Üsnagi süstemaatiliselt ja põhjalikult on käsitletud foneetikat ja morfoloogiat, tagasihoidlikum on lauseõpetuse osa.

Hinnatav on Eineri õpetusviis - lähtutagu kõiges näitlikust materjali lahtimõtestamisest „nõnda et lapsed, kus iganes võimalik, ise kohalise keeleseaduse üles leia-  
vad, mida siis järgmiseks tunniks raamatu järele kordavad"<sup>5</sup>.

Õpik oli varustatud üsna rikkaliku näitematerjaliga, kuid harjutused olid enamasti jäetud õpetaja enda koostada. Üksikud harjutused eriti just pööramise käsitlemiseks leidsid siiski juba 1885.a. ilmunud õpikus. Hilisemates trükkides on sõltuvalt konkreetsest vajadusest neid puudujääke puütud mingil määral korvata ja õpikut otstarbekamaks muuta.<sup>6</sup>

Põhjust selleks annavad uued teoreetilised seisukohad ja arusaamad harjutuste osatähtsusest emakeele õppimisel. Tähtsat osa etendab selles, s.o. uute põhimõtete rakendamises emakeele õpetamisel, M.Kampmaa viljakas

---

<sup>4</sup>H.Einer, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartu 1885, lk.3.

<sup>5</sup>Seesama lk.4.

<sup>6</sup>Vrd. A.J/ürgenstein/, "Linda" 1900, nr. 49, lk.800.



pedagoogiline tegevus, mis algas sajandivahetusel ja kestis üle 30 aasta. Juba 1902.a. väidab Kampmaa, et "Emakeele õigekirjutuse äraõppimiseks läheb algkooli õpilasele peaaesjalikult harjutust vaja, sest teoria tundmine üksinda sihile ei saada."<sup>7</sup> Samas on ta sunnitud konstateerima, et eesti koolides pole peale lugemiku ühtki lastele määratud õpikut kasutusel. Eriti olevat puudus praktiliste harjutuste kogust, millest oleks võimalik harjutsi ja kirjalikke ülesandeid igas vanuses ja järgus õpilajale jaoks leida.<sup>8</sup>

Vaatamata sellele, et järgnevatel aastatel ilmub arvukalt koolidele määratud keelõpikuid, jääb nendes domineerima aine puhtteoreetiline käsitus. Harjutused kas puuduvad täielikult või need on väikese praktilise väärtusega. Tuüpiliseks sellise teoreetilise grammatika õpiku näiteks on 1904.a. ilmunud J.Jõgeveri "Eesti keele õpetus koolidele ja iseõppijatele" ja 1915.a. ilmunud H.Põllu "Eesti keele õpetus" I. Nendes puudusid harjutused täielikult. Harjutustega olid varustatud küll E.Petersoni ja A.Jungi koostatud emakeele õpikud, kuid nende väärtuse kahandas miinimumini igav ja mõttetu ärakirjutamine ja mehhaaniline eeskujude kopeerimine. Ka sisult olid nende õpikute harjutused väheväärtuslikud.<sup>9</sup>

---

<sup>7</sup> M.Kampmann, Kirjalikud harjutused Eesti keele õppimiseks, Viljandi 1902, lk. 24.

<sup>8</sup> Seesama, lk. III.

<sup>9</sup> Vrd. K.Ruut, "Eesti Kirjandus" 1907, lk. 30-43 ja J.Tammemägi, "Eesti Kirjandus" 1908, lk. 211-214.

Kogu vaadeldavale perioodile, s.o. kuni 20-ndate aastate alguseni on iseloomulik harjutuste asetamine teisejärgulisele kohale emakeele õppimisel. Leidus koguni "teoreetikuid", kes väitsid, et mingeid harjutusi ja keeleõpikuid lastele polevat vajagi. Harjutused olevat ülearused Kampmanni lugemiku lõpulgi.<sup>10</sup>

1918.a. ilmub trükist M.Kampmaa poolt õpetajate suvistel täienduskursustel Paides, Tallinnas, Kuressaares, Pärnus ja Rakveres peetud loengute sari eesti keele õpetamise viisi ja metoodika kohta. Ka siin eitab Kampmaa teoreetilise grammatika õppimist koolis ja rõhutab praktilise ning elava keele tundmise vajadust. Kampmaa ütleb: „Kui grammatika-õpetusel alguskoolis üleüldse mõtet on, kui tema abil lastele tahetakse kirjalikult õpetada, siis järgneb sellest iseenesest, et kirjalikud grammatikaharjutused siin juures peasjaks saavad.“<sup>11</sup> Õigekirjutusoskuse omandamise kõige produktiivsemaks meetodiks peab ta ära kirjutamist, kus nägemisaistinguid toetavad motoorsed kirjutusliigutused. See polnud aga lihtne mehhaaniline ära kirjutamine, vaid keelevormide teadlik ja mõtestatud kirjutamine, mis pidi lõppkokkuvõttes õpilastele andma oskuse kirjalikult väljendada oma mõtteid ja orienteeruda keelenähtustes.<sup>12</sup>

Kindlad nõudmised esitas Kampmaa harjutustele. Need

---

<sup>10</sup> Vrd. K.Ruut, "Eesti Kirjandus" 1907, lk. 30.

<sup>11</sup> M. Kampmann, Eesti keele õppeviis, Tallinn 1918, lk. 182.

<sup>12</sup> Vrd. Seesama, lk. 190.

olid mõtteline terviklikkus, korrektne keel ja hea stiil, huvitav sisu, eakohane aine. Viidates võimalusele, et nägemismälus võib sõna väär või poolik graafiline vorm kinnistuda, eitab ta lünkharjutusi.

M. Kampmaa teoreetilised seisukohad avaldasid kahtlemata teatavat mõju 20-ndatel aastatel ilmuvatele keeleõpikutele. Suuremat tähelepanu pööratakse harjutuste väljatöötamisele. Näiteks ehitab Ado Rull oma "Algharjutused algkooli ja keskkooli alamate klasside jaoks" üles harjutuste kaudu õpetamisele. See õpik oli mitme aasta vältel meie koolides kasutusel, kuigi ta polnud kaugeltki ainuke. Kahekümnendatele ja osalt isegi kolmekümnendatele aastatele on iseloomulik emakeeleõpikute kirevus ja autorite rohkus. Kohtame siin V.Grünthali, J.Ainelo, Fr. Puusepa, V.Tammani, A.Valdmanni, Joh.Aaviku, E.Muugi ja M.Tedre ning paljude teiste nimesid. Loomulikult olid igal autoril ka teatavad oma isiklikud seisukohad ja töökspidamised nii keelelistes kui metoodikaalastes küsimustes. See kajastus õpiku ülesehituses, keelenäidetes, harjutusmaterjali valikus ja esituslaadiski.

Üldse iseloomustab 20-ndaid aastaid pidev katsetamine ja otsingud. Harjutuste ja teoreetilise keeleõpetuse osa ja vahetõrja emakeeleõpetuses hinnatakse erinevalt. Õpikutes kohtame mitmesuguseid harjutustüüpe, nagu lünkharjutused, keeleliste tervikute ehitamine (s.o. lausete koostamine, sõnade tuletamine jne.), materjali kombineerimine teatud muutevormide kasutamiseks. Üsna palju

esineb ka mehhaanilist ära kirjutamist koos õpikus tähistatud vormide, sõnaosade, üksikute tähtede allakriipsutamise ja "meelespidamisega".

Ajajärgule on iseloomulik ka Joh. Aaviku esinemine 1926. a. brošüüris "Paranda oma keelevead!" nn. kakograafiliste harjutustega. Brošüüris leidus kokku 12 harjutust, mis kubisesid vigadest. Paralleelselt vigase tekstiga oli võtmena antud ka harjutus õigel kujul.

Pole imestada, et arvustus leidis peaaegu iga ilmuva õpiku juures vigu ja puudujääke, mis kahandasid ta väärtuse miinimumini. Peamiste puudustena märgitakse ammu tuttavat teoreetilise grammatika ülehindamist, harjutusmaterjali mehhaanilist iseloomu, elava kõnekeelega ja õpiku keele eraldatust, mõttetut ära kirjutamist, milles oli 50% tühja tööd. See "keeleline abitegu" asetas õpilased tuha seest herneid korjama Tuhka-Triinu ossa.<sup>13</sup>

Otsingud ja katsetamine on iseloomulikud ka järgnevale aastakümnele. Ilmuvad uued õpikute autorite nimed, nagu M. Meos, K. Vainula, R. Reiman jt. Kasutusel on ka varasemate autorite eesti keele õpikud.

Soodsamat vastuvõttu leiavad mitmete autorite kollektiivide poolt koostatud õpikud, näiteks A. Kase, A. Vaigla ja J. V. Veski keskkooli õpikute seeria; E. Muugi ja K. Mihkla, samuti H. Jänese ja O. Parlo õpikud. Nende autorite poolt koostatud keeleõpikute laialdase kasutamisega koolides võime rääkida juba õpperaamatute teatavast stabiliseerumisest. See oli ühtlasi suureks sammuks stan-

---

<sup>13</sup>Vrd. Rud. Reiman, "Kasvatus" 1932, nr. 3, lk. 126.

dardõpikute kehtestamise poole, milleni jõuti kümnendi lõpuks.

Nihked toimuvad ka emakeeleõpetuse teooria ja meetodika valdkonnas. Esiplaanile tuleb õppeprotsessi psühholoogiline aspekt, kasvab huvi eapsühholoogia vastu.

Senine psühholoogiateaduse tagasihoidlik osa õppeprotsessi olemuse mõistmisel ja otstarbekal korraldamisel on kahtlemata seletatav ka eapsühholoogia puuduliku ja lünkliku läbitöötamisega vastavate teadlaste ja pedagoogide poolt. Alles 20-ndate aastate lõpul ilmusid Saksa maal põhjalikumad uurimused kooliealiste laste psühholoogia kohta.<sup>14</sup>

Nendel aastatel tugevnevad meie koolikorralduse põhimõtetes ka nn. keskustuse ideed. See tähendas eelkõige keeleõpetuse kõige tihedamat seostamist lugemisõpetusega. Rõhutatakse juba varasemal perioodil M.Kampmaa poolt allakriipsutatud põhimõtet, et laps peab koolis õppima oma igapäevast tarbekeelt, mitte niivõrd literaarset kirja.<sup>15</sup> Päevakorral on ka õigekirja aluste probleem. Näiteks pli see eesti keele õpetajate IV kongressil 1931.a. üheks tähtsamaks diskussiooniobjektiks. Enamuses kalduti selle poole, et eelkõige olgu õigekirja aluseks lugemismaterjalivaatlus, peamine tähelepanu elavale keelele, vähem grammatikat algkoolis. Korralik õigekirjaoskus olevat puhttehniline oskus, mis alati ei eeldavatki arenenud

---

<sup>14</sup>Vrd. A.Elango, Algkooli-ea psühholoogia. "Pedagoogiline Aastaraamat" I, Tallinn 1932, lk. 105-106.

<sup>15</sup>Vrd. Rud. Reiman, "Kasvatus" 1932, nr.3, lk.127.

intellekti.<sup>16</sup>

30-ndate a. alguses ilmus Johannes Käisi toimetusel metoodiliste käsiraamatute sari "Uusi teid algõpetuses", milles üksikasjaliselt käsitletakse ka emakeeleõpetuse põhimõtteid. Ka siin peetakse silmas keeleõppimise "eluväärtuse" nõuet. Autori arvates moodustab õigekirja ravi koolis tehnilise kõrvalülesande, millele ei tohiks üle 10-15% emakeelele määratud ajast kulutada.<sup>17</sup> Käisi õppeviis on rajatud järjekindlalt heuristilisele printsiibile - läbitöötatud vaatlusmaterjali kaudu peab õpilane jõudma keeles valitsevate seaduspärasuste tunnetamiseni. Harjutuste ülesandeks on muuta keelelised teadmised oskusteks. Suulised ja kirjalikud harjutused peavad arendama õpilase emakeeleoskust nii, et ta võiks mõtelda ja väljendada õpitavate vormidega. Keeleõpetuse ratsionaalse ökonoomilise aluse moodustab kindel geneetiline süsteem, kus ülesanded järk-järgult avarduvad ja süvenevad, kasvades välja üksteisest ja valmistades üksteist ette.<sup>18</sup>

Keskustuspõhimõttelt ja vaateõpetuselt oodati tunduvalt suuremat efekti, kui ta tegelikult andis.

1935.a. on J.Käis sunnitud konstateerima, et vaatamata "kasvatusteaduse ja koolitöö metoodika edusammudele ei saa öelda, et kaasaegne kool tõepoolest küllaldaselt

---

<sup>16</sup>Vrd. "Kasvatus" 1931, nr.8, lk. 392.

<sup>17</sup>Vrd. Joh.Käis, Uusi teid algõpetuses IV jagu 5.-6. õppeaasta Iosa, emakeel, Tallinn 1933, lk. 21.

<sup>18</sup>Vrd. Seesama, lk. 21-26.

varustaks oma kasvandikke püsivate teadmistega"<sup>19</sup>. Suuremaid puudusi peituvat õppekorralduses, kuna seda ei hinnatavat psühholoogilisest seisukohast. Käis kurdab, et ignoreeritakse seda psühholoogilist seaduspärasust, et uued kujutlused ja mõisted jäävad ainult siis õpilase teadvusse püsima, kui ta neid aktiivselt ja isetegevalt läbi töötab, "mitmekülgselt seob ning liidab juba oleleva vaimuvaraga"<sup>20</sup>. Raskuspunkti asetamine elava keele õppimisele, nõudlikum suhtumine harjutustesse, kartus liialdada formaalse grammatikaga, kogu keskustuspõhimõtte ise põhjustasid mõnikord teise äärmuse - igasuguste keelereeglite ja definitsioonide vältimise õpikutes. Piirduakse ainult harjutustega või ülesannetega. Ometi vajatakse ülesannete ja harjutuste täitmiseks ka mingisuguseid teoreetilisi teadmisi.<sup>21</sup>

Vastukaaluks sellisele puhtrakenduslikule keeleõpetusele algkoolis esitab V. Alttoa 1937. a. üleskutse - keeleõpetuse piire tuleb laiendada. Senise keeleõpetuse harilik menetelu - vaatlemine ja harjutuste mahakirjutamine on end kvantitatiivselt ammendanud, kaugemale enam minna pole võimalik. Piiratud peamiseks põhjuseks on ainult keeleõpetuse rakenduslike funktsioonide tunnustamine, kuid teda tuleb tunnustada omaette väärtusena.<sup>22</sup>

<sup>19</sup>Joh. Käis, Keskustuse põhimõtte ja selle teostamise võimalusi. "Pedagoogiline Aastaraamat" III, Tallinn 1935, lk. 31.

<sup>20</sup>Sealsamas.

<sup>21</sup>Vrd. Villem Alttoa, Märkmeid keeleõpetusest algkoolis.

"Eesti Kool" 1935, nr. 8, lk. 327-332.

<sup>22</sup>Vrd. Villem Alttoa, Eesti kirjanduse ja grammatika õpetamise ülesanded ja piirid, "Eesti Kool", nr. 3, lk. 135-137.

Nendele seisukohtadele vaidleb Joh.Käis ägedalt vastu. Ta peab grammatika osatähtsuse suurendamist algkoolis vana kooli ja võõrkeelte õppimise mõjuks. Käis on veendunud, et " ... 5. ja 6. õppeaastal niihästi algkui keskkoolis ei saa anda kuigi suurt erikaalu grammatikale ja süstemaatiline keeleõpetus sel astmel ei ole kokkukõlas ei üldise ega keeleõppimise psühholoogiaga, samuti mitte pedagoogiliste põhimõtetega".<sup>23</sup>

1939.a. kehtestatud uued õppeprogrammid, mille ülesandeks oli fikseerida kõik kooliuuendusliikumise tähe all toimunud nihked koolikorralduses, pidid kindlaks määrama ka teoreetilise ja praktilise vahekorra emakeeleõpetuses. Programm rõhutas, et keeleõpetuse tunde tuleb kasutada harjutamiseks ja õpitud reeglite rakendamiseks, mis on kõige olulisem aga ühtlasi ka kõige raskem.<sup>24</sup>

Samal ajal jõuti ka nn. standardõpikute kehtestamiseni. Esialgu kinnitati haridusministeeriumi poolt algkooli vanemates klassides ja keskkooliklassides mõnedes õppeainetes, nende hulgas ka emakeeles, katseliselt 5-ks aastaks ühtlustatud õpikud. Võib öelda, et kaua aega kestnud teoreetilised otsingud ja katsetused jõuavad uue aastakümne alguseks juba teatud määral rahulikumas järku. Emakeeleõpetusel olid olemas juba oma traditsioonid ja praktikas kontrollitud õpetamismeetodid.

---

<sup>23</sup> Joh.Käis, Eesti keele õppekavade ühtlustamise küsimusi 5. ja 6. õppeaastal alg- ja keskkoolis. "Kasvatus" 1937, nr.2, lk. 110.

<sup>24</sup> Vrd. Karl Praakli, Eesti keelest kehtivates algkooli õppekavades. "Kasvatus" 1940, nr.1, lk. 13.



Keeleõpikud, mis sajandi algul kandsid akadeemilist ilmet, olid nelja aastakümne kestel jõudnud kujuneda eakohasteks kooliõpikuteks, milles teoreetiline ja praktiline tihedalt põimusid. Pearõhk oli asetatud praktilisele keeleõppimisele ja harjutuste kaudu õpetamisele.

Muidugi polnud vastuolu keeleõpetuses valitseva rakendusliku suuna ja õpikutesse tuubitud liigse teoreetilise materjali vahel kaugeltki ületatud. Eesti keele õpetajate VI kongressil 1939.a. märgitakse, et õpikutes on ikka veel "liigliha". Materjali tuleks tublisti kärpida.<sup>25</sup>

Nõukogude võimu kehtestamine 1940.a. lõi kõik eeldused ka emakeeleõpetuse edasiseks arenguks. Selle katkestas aga 1941.a. puhkenud Suur Isamaasõda.

Sõjajärgsetel aastatel andis tunda marrismi jagamatu valitsemise nõukogude keeleteaduses. See kajastus õpikutes ja emakeeleõpetuse eesmärkideski.

Grammatika õppimine ja keeleõpikute ülekoormamine teoreetilise materjaliga jätkus inertsil mõjul ka peale marrismi teoreetilist purustamist 1950. aastal. Üldharidusliku kooli keeleõpetuse peamine eesmärk oli grammatikareeglite tuupimine. Õppeprogramm ja õpikud olid ülekoormatud ja karjuvas vastuolus õpilaste eakohaste võimetega.<sup>26</sup> Harjutuste osatähtsus oli teisejärguline.

---

<sup>25</sup>Vrd. E.Murdma, VI eesti keele õpetajate kongress. "Kasvatus" 1940, nr. 1, lk. 33-39

<sup>26</sup>Vrd. H.Kuut, Eesti keele õpetaja päevamuresid. "Nõukogude Õpetaja" 30.jaan. 1954, nr. 5, lk. 3.

Teravate vastuolude tõttu n.ö. ülepakkuvate õppeprogrammide ja õpilaste madala teadmiste taseme vahel hakati 1955.a. programme ja õpikuid ümber töötama. Harjutuste osa keeleõpetuses suurendati tunduvalt. Näiteks ütleb L.Vaide, tehes märkusi uute programmide ja õpikute kohta, et kõige väärtuslikumaks osaks (jutt on konkreetselt 7. klassi eesti keele õpikust) on õpikus rohked ja mitmekesised harjutused. "Esineb nii analüütilisi kui sünteetilisi harjutusi, millede läbitöötamine aitab kindlasti omandatud reeglid kinnistada ja praktiliselt õigesti rakendada."<sup>27</sup>

Ometi jäid kitsaskohad emakeeleõpetuses ikka veel püsima. K.Leht ütleb 1959.a., et " ... teoreetiline suund keeleõpetuses on põhjustanud ja põhjustab veel praegugi palju viljatut tööd. Võitlus selle vastu on keeleõpetuse edasiarendamise peajooni".<sup>28</sup>

1959.a. läbi viidud koolireform seadis esiplaanile kooli ja elu sidemete tugevdamise. Keeleõpetuses tähendas see eelkõige rakendusoskuse omandamise printsiibi esiplaanile nihutamist. Elavnevad uue ja eesrindliku otsingud, uute meetodite ja võtete rakendamine, tehniliste vahendite - kino, magnetofoni jt. - kasutuselevõtt keeleõpetuses.

---

<sup>27</sup> L. Vaide, Märkmeid koostatavate eesti keele õpikute kohta. "Nõukogude Õpetaja" 18.aug. 1956, nr.33, lk.2.

<sup>28</sup> K.Leht, Eesti keele ja kirjanduse õpetamise oleviku- ja tulevikuprobleeme. "Nõukogude Õpetaja" 17. jaan. 1959, nr. 3, lk. 4.

Muidugi vastuolu programmide mahu ja õpilaste teadmiste taseme vahel püsib veel praegugi. Eriti annab see tunda 5. ja 6. klassis, kus edasijõudnute protsent on ka emakeeles küllalt madal.

On põhjust arvata, et uued suunad keeleteaduses ja keeleõpetuses - nn. õpetavate masinate laiem kasutamine, programmeeritud õpetuse laboratooriumitingimustest väljumine - tõstavad keeleõpetuse üldhariduslikus koolis kvalitatiivselt uuele, kõrgemale tasemele.

## 5. klassi eesti keele õpiku harjutuste analüüs

Käesolevas peatükis tuleb üksikasjalise vaatluse alla 5. klassi eesti keele õpiku harjutustik. Kõigepealt antakse siin ülevaade lauseõpetuse ja interpunktsiooni, häälikuõpetuse ja ortograafia ning vormiõpetuse üksikülesannete esinemusest harjutustes ja esinemissagedusest õppeaasta vältel.

Pavlovi õpetuse põhjal teame, et õppimine kujutab endast keerukat tingitud reflekside rida, mille füsioloogiliseks aluseks on ajutiste seoste moodustamine suurte poolkerade kooses, nende seoste kinnistamine ja dünaamiliste stereotüüpide loomine. See sõltub aga süstemaatilistest kordamistest, ärritajate iseloomust, nendevahelistest objektiivsetest sidemetest, erinevuse astmest üksikute ärritajate tüüpide vahel.<sup>29</sup> Sõltuvalt kordamiste iseloomust muutub meie taju täiuslikumaks, sügavamaks, mitmekülgsemaks. Niisiis on kordamiste iseloom, kordamiste arvu ajaline jagunemine ja ühe või teise keelenähtuse kordumiste arv harjutustes õpiku olulisemateks kriteeriumideks. Kuigi õpetaja on õppetöös kõige otsustavamaks teguriks, sõltuvad töötulemused siiski väga palju ka õpikust.

---

<sup>29</sup>Vrd. В.А. Артемьев, Курс лекций по психологии, Харьков 1958, лх. 344.

Edasi analüüsitakse õpiku harjutusi ka nende liikidesse jagunemise ja üksikute liikide otstarbekuse seisukohalt. Samuti tehakse tähelepanekuid harjutuste kasvatusliku väärtuse kohta.

Ülevaate saamiseks harjutuste jagunemisest õppeaastale, s.o. õppenädalate järgi esitatagu siinkohal 5. kl. eesti keele kursuse kalenderplaan. See võimaldab ka kindlaks määrata üksikute nähtuste ajalise esinemissageduse.

Tabel nr. 1

5. klassi eesti keele kalenderplaan

| =====                 |                                                                                                              |                     |                                                           |
|-----------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|-----------------------------------------------------------|
| Õppe-<br>näda-<br>lad | Programmi teemad ja alateemad                                                                                | Tun-<br>dide<br>arv | Harjutuste<br>nr-d vasta-<br>va materjali<br>käsitlemisel |
| 1.                    | 2.                                                                                                           | 3.                  | 4.                                                        |
| 1.                    | Jutustavad, küsi- ja hüüdlauseid.<br>Lause lõpumärk.                                                         | 3                   | 1-7                                                       |
| 2.                    | Aluse, öeldise ja laiendi eristamine lihtsamais lauseis. Tegusõna pöördelised muuted, ma- ja da-tegevusnimi. | 3                   | 8-17                                                      |
| 3.                    | Üte ja selle kirjavahemärgid.<br>Koondlause korduvad liikmed.                                                | 3                   | 18-28                                                     |
| 4.                    | Lihtsamad liitlauseid, koma neis.                                                                            | 3                   | 29-34                                                     |
| 5.                    | Liitlause koma.                                                                                              | 3                   | 35-42                                                     |

| 1.  | 2.                                                                                                    | 3.         | 4.                        |
|-----|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|---------------------------|
| 6.  | Otsene ja kaudne kõne. Kirjavahe-<br>märgid otses ja kaudses kõnes.                                   | 3          | 43-51                     |
| 7.  | Häälik ja täht. Täis- ja kaas-<br>häälikud, sulghäälikud.<br>Helilised ja helitud häälikud.           | 3          | 52-53,<br>62-63,<br>67-68 |
| 8.  | Võõrhäälikud ja nende hääldamine.<br>Tähestik.                                                        | 3          | 54-61<br>64-66            |
| 9.  | Sulghäälik sõna algul. Sulghää-<br>lik helitute ja heliliste hääli-<br>kute kõrval.                   | 3          | 69- 76                    |
| 10. | Liide -gi ja -ki.                                                                                     | 1          | 77-79                     |
| 11. | Erandlik b, d, g helitu hääliku<br>kõrval.                                                            | 3          | 80-93                     |
| 12. | h sõna algul, i ja j õigekeelsus.                                                                     | 3          | 94-98                     |
| 13. | Lihthäälik ja häälikuühend.<br>Häälikuvälde.                                                          | 3          | 119-122,<br>99-102        |
| 14. | Kaashäälikute välted ja nende<br>märkimine kirjas.                                                    | 3          | 103-110                   |
| 15. | Sulghäälikute välted ja märkimine.                                                                    | 3          | 111-116                   |
| 16. | Väldete erandlik kirjutamine. Täis-<br>ja kaashäälik <sup>u</sup> ühendi välted ja õige-<br>kirjutus. | 3          | 123-126                   |
| 17. | Kaashäälikuühendi erandlik kirju-<br>tamine.                                                          | 3          | 127-131                   |
| 18. | Kaashäälikuühendi erandlik kirju-<br>tamine.                                                          | 3,132-134c |                           |

| 1.  | 2.                                                                 | 3. | 4.                  |
|-----|--------------------------------------------------------------------|----|---------------------|
| 19. | Silbitamine ja poolitamine. Rõhk.                                  | 3  | 135-139             |
| 20. | Rõhk. Poolitamine. Sisehäälikud.                                   | 3  | 140-142,<br>143-144 |
| 21. | Sõnavälde.                                                         | 3  | 145-148             |
| 22. | Sõnavälde. Vältevead.                                              | 3  | 149-154             |
| 23. | Sõnavälde. Astmevaheldus.                                          | 3  | 155-160             |
| 24. | Käändsõnade astmevaheldus.                                         | 3  | 161-168             |
| 25. | Tegusõna astmevaheldus.                                            | 3  | 169-174             |
| 26. | Nimisõna. Omadussõna.                                              | 3  | 175-182             |
| 27. | Arvsõna. Asesõna.                                                  | 3  | 183-190             |
| 28. | Sõnaliikide kordamine. Päris-<br>ja üldnimed.                      | 3  | 191-193             |
| 29. | Mitmesõnaliste pärisnimede<br>kirjutamine.                         | 3  | 194-196             |
| 30. | Mitmesõnaliste pärisnimede<br>kirjutamine.                         | 3  | 197-199             |
| 31. | Väike algustäht. Nõukogude-<br>nõukogude.                          | 3  | 200-204             |
| 32. | Käänamise alused. Käänded.                                         | 3  | 205-209             |
| 33. | Käänamine. Põhikäänded.                                            | 3  | 210-218             |
| 34. | Peakäänded. Ühe sõna käänamine<br>teise eeskujul. Tüüpsõna mõiste. | 3  | 219-226             |
| 35. | Ühe sõna käänamine teise ees-<br>kujul.                            | 3  | 227-239             |
| 36. | Kordamine.                                                         | 3  | 240-275             |

Märkus: tundide arv üksikutele programmi osadele on tinglik. Sõltuvalt vajadusest on lubatud tundide arvu suurendamine või vähendamine.

## 1. Programmi materjali esinemine harjutustes.

Sõltuvalt programmist on 5. klassi eesti keele õpiku esimeseks suuremaks temaatiliseks osaks lauseõpetuse ja koos sellega kirjavahemärkide tarvitamise küsimused. Lauseõpetuse ülesandeks 5. klassis on eelkõige algklassides omandatud interpunktsioonialaste oskuste süvendamine ja süstematiseerimine.

Kursus algabki eeslmistes klassides õpitu kordamisega. Esimeseks selliseks küsimuseks õpikus on lihtlause ja lauseliikmete - aluse, öeldise ning laiendi - kordamine. Sellise elementaarse lauseõpetuse ülesandeks on süvendada olemasolevaid ja anda ühtlasi õpilastele ka uusi teadmisi lihtlause ehituse ja interpunktsiooni alalt. Need teadmised ja oskused on vajalikud ka järgneva lihtlause käsitlemise juures. Ilma elementaarse lauseanalüüsi oskuseta on mõeldamatu ka koondlause ja koondlause interpunktsiooni õppimine, samuti ka ütte äratundmine lauses. Kogu 5. klassi lauseõpetuse lähimaks eesmärgiks on niiis kirjavahemärkide tarvitamise praktiline kätteõppimine.

On aga üldtuntud tõde, et interpunktsioonivead moodustavad suurima arvu õpilaste poolt tehtavatest vigadest 5. ja ka järgmistes klassides. Iseloomulik on, et need vead omavad võrdlemisi ühesugust protsentuaalset näitajat alates 5. klassist kuni keskkooli lõpuklassini. Märkimisväärne on eriti asjaolu, et "Interpunktsioonivigadest omakorda moodustavad kõigis klassides absoluutse



enamiku komavead.<sup>30</sup>

Nendest 5. klassi lauseõpetuse eesmärkidest lähtudes tulebki vaadelda ja hinnata kasutusel olevat eesti keele õpikut.

Harjutuste üldarvust õpikus moodustavad 23,6% sellised harjutused, milles esineb ka ülesandeid interpunktsiooni alalt. Suhteliselt on see küllalt suur näitaja.

Järgnevas tabelis analüüsitakse lähemalt lauseõpetuse ja interpunktsioonalaste ülesannete esinemust õpiku harjutustes.

Tabel nr.2

Lauseõpetuse ja interpunktsiooni  
küsimused õpiku harjutustes

| ***=====                                              |                                                                                                                                                      |       |                               |                                                                |
|-------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|-------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| Lauseõpetuse ja<br>interpunktsiooni<br>üksikküsimused | Esinemus<br>harjutustes                                                                                                                              | Kokku | %-des<br>harjut.<br>üldarvust | Esinevus<br>õppe-<br>nädalate<br>kaupa                         |
| 1.                                                    | 2.                                                                                                                                                   | 3.    | 4.                            | 5.                                                             |
| lause lõpumärk                                        | 4,5,7,13, 20,21,<br>28A, 28B, 41,43B,<br>43A, 45, 47, 48,<br>49, 50, 51, 68,79,<br>137, 140, 155, 184,<br>241, 242, 245, 248,<br>249, 250, 255, 275, | 30    | 9,5                           | 1., 2.,<br>3.,5.,<br>6.,7.,<br>10.,19.,<br>20.,23.,<br>27.,36. |

<sup>30</sup>J. Valgma, Interpunktsioonivead ja nende ravi. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk. 100.

| 1.                  | 2.                                                                                                                                                                                                                                                                                               | 3. | 4.   | 5.                                                                                            |
|---------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|
| ütte koma           | 18, 19, 20, 28A, 28B,<br>41, 43A, 43B, 44, 45,<br>46, 48, 49, 50, 68, 95A,<br>95B, 95C, 97, 134A, 137,<br>140, 184, 242, 243, 245,<br>248, 250, 255                                                                                                                                              | 29 | 9,1  | 3.,6.,7.,<br>12.,18.,<br>19.,20.,<br>27.,36.                                                  |
| koondalause<br>koma | 22, 23, 25, 26, 27A,<br>27B, 28A, 28B, 41, 42,<br>45, 46, 49, 50, 51, 60,<br>83, 92, 95A, 95B, 97,<br>110, 115, 133A, 134A,<br>134B, 137, 184, 199,<br>244, 246, 247, 248,<br>261, 275                                                                                                           | 35 | 11,0 | 3.,5.,6.,<br>8.,11.,<br>12.,14.,<br>15.,18.,<br>19.,27.,<br>30.,36.                           |
| liitlause<br>koma   | 30, 31A, 31B, 32, 33,<br>34, 35, 36A, 36B, 37,<br>38, 39, 40, 41, 42,<br>43A, 43B, 45, 46, 47,<br>48, 49, 50, 51, 60, 68,<br>76, 79, 83, 91, 92,<br>95A, 95B, 95C, 97, 110,<br>115, 133, 134A, 134B,<br>134C, 137, 140, 155,<br>184, 199, 244, 245, 246,<br>247, 248, 249, 250, 255,<br>261, 275 | 56 | 17,6 | 4.,5.,6.,<br>7.,8.,9.,<br>10.,11.,<br>12.,14.,<br>15.,18.,<br>19.,20.,<br>23.,27.,<br>30.,36. |
| otsene<br>kõne      | 43A, 43B, 44, 45, 46,<br>47, 48, 49, 50, 51, 68,<br>79, 91, 95, 134C, 137,<br>140, 155, 184, 248, 249,<br>250, 255, 275                                                                                                                                                                          | 24 | 7,6  | 6.,7.,10.,<br>11.,12.,<br>18.,19.,<br>20.,22.,<br>27.,36.                                     |

| 1.                                              | 2.                                                                            | 3. | 4.  | 5.                                        |
|-------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|----|-----|-------------------------------------------|
| koolon<br>saate-<br>lause<br>järel              | 43A, 43B, 48, 51, 68,<br>79, 91, 137, 140, 155,<br>184, 249, 250, 255,<br>275 | 15 | 4,7 | 6.,7.,<br>10.,11.,<br>19.,20.,<br>27.,36. |
| koma otse-<br>se kõne ja<br>saatelause<br>vahel | 44, 47, 49, 91, 95B, 95C,<br>184, 248                                         | 8  | 2,5 | 6.,11.,<br>12.,27.,<br>36.                |
| lauseliik-<br>mete mää-<br>ramine               | 10, 11, 12, 13, 14, 15,<br>16, 17, 29, 37, 38, 240                            | 12 | 3,8 | 2.,4.,<br>5.,36.                          |
| antud teks-<br>ti lause-<br>teks jao-<br>tamine | 4,5,7,29,240, 245,<br>246                                                     | 7  | 2,1 | 1.,4.,<br>36.                             |
| korduvate<br>lauseliik-<br>mete määra-<br>mine  | 22, 23, 24, 25, 26,<br>244                                                    | 6  | 1,9 | 3.,36.                                    |
|                                                 |                                                                               |    |     |                                           |

Toodud andmetest nähtub, et esinemissageduselt on õpikus esimesel kohal liitlause koma. See on muidugi igati ootuspärane, sest praktika näitab, et liitlause koma on kõige suurem interpunktsioonivigade allikas. Nendel kaalutlustel ongi käesolevas töös kõige enne vaadeldud nimetatud küsimust, kuigi ta ajalisel, s.o. kalenderplaani järgi pole esimene. Vastavalt programmile käsitletakse liitlauset 5. klassis n.ö. "üldises plaanis", tege-

mata vahet rind- ja põimlausete vahel. Peamiseks kriteeriumiks õpilasele on komade asetamisel osalausete eristamine õeldise abil. Et aga õpilased alati osalausest ei lähtu või osalauset ära ei tunne, nähtub kas või sellest, et üheks segasemaks küsimuseks neile, s.o. õpilastele on koma tarvitamine "kui" ja "nagu" puhul. Siin eksitakse rohkesti veel vanemateski klassides. Ometi on sellistel juhtudel õeldise leidmine ja selle alusel osalause määramine ainuke kriteerium, mis võimaldab koma esinemise või mitteesinemise kindlalt määrata.

Küllap võib eespool öeldu põhjal väita, et õpilaste oskused ja vilumused liitlause osalauseteks jaotamisel on puudulikud ja pealiskaudsed. See pahe saab alguse juba 5. klassist. Komade asetamisel lähtuvad õpilased rohkem side- ja siduvatest sõnadest, intonatsioonist jm. asjaoludest. Kujukalt näitavad seda õpilaste kirjalikes töödes väga sageli esinevad vead - nn. hõlmatud kõrvallause lõppu jäetakse koma asetamata.

See puudujääk tuleneb omajagu ka õpikust, kus liitlause osalauseteks jaotamisele on pööratud suhteliselt vähe tähelepanu.

Nagu kogu keeleõppimise nii ka liitlause interpunktsiooni õppimise aluseks on teadlikkuse printsiip. Me rõhutame igal sammul, et õppimine ei tohi olla ainult mälu mehhaaniline koormamine üksikute faktidega. Sealjuures ei tohi aga mingil määral alahinnata kordamiste sagedust mitmesuguste assotsiatsioonide kinnistamisel, nende auto-

matiseerimisel ja vilumuste kujundamisel.

J.Valgma, kes on õpilaste töödes esinevate interpunktsioonivigade probleemi lähemalt uurinud, ütleb: "Võibolla, et mõnigi 5. või 6. klassi õpilane liitlause, liitsõna vm. teooriat veel täielikult ei taipa. Kuid süstemaatilised ja rohked harjutused loovad teatava võime ära tunda, millal tuleb koma panna, kokku kirjutada jms., millal mitte. Ja juba see on väärtuslik omadus. Sellepärast on rohketel ja mitmekesistel harjutustel selles astmes eriti suur tähtsus".<sup>31</sup>

Õppimisprotsessi mõistmise aluseks on akadeemik I.P.Pavlovi õpetus aju tegevusest, tingitud refleksi kujundamisest ja ajutiste seoste moodustamisest. Põhiliseks närvirotsessiks uute teadmiste omandamisel on ajutiste seoste loomine aju suurte poolkerade erinevate punktide vahel. Pavlov ütleb oma rohkete eksperimentide põhjal, et "Tingitud refleksi moodustamise põhiliseks mehhanismiks on poolkera koore teatava punkti ärrituse kohtumine, ajaliselt ühtelangemine teise, nähtavasti samuti koore punkti tugevama ärritusega, mille tõttu tekib nende punktide vahel enam või vähem kiiresti sissetallatud tee, moodustub ühendus. Ning vastupidi, kui see kohtumine kauemat aega ei kordu, siis sissetallatus kaob, ühendus katkeb. Kuid juhul, kui sissetallatus saavutas maksimumi, võib see kesta ka edaspidise praktikata kuid ning aastaid."<sup>32</sup>

<sup>31</sup>J.Valgma, Interpunktsioonivead ja nende ravi. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn, 1960, lk.154.

<sup>32</sup>I.P.Pavlov, Loengud peaaegu suurte poolkerade tööst, Tartu 1949, lk.316.

Liitlause interpunktsiooni õppimisel võivad kasulikuks osutuda väga mitmesugused ajutised seosed - intonatsioon, lause graafiline vorm, lause mõttelise sisu tajumine jne.

Üldse õigel intonatsioonil on meie emakeeles, eriti just kirjavahemärkide asetamisel suur tähtsus. Sellepärast tuleb õpilasi harjutada ilmakalt ja intonatsiooniliselt õigesti oma mõtteid väljendama, kirjutatud teksti lugema, aga samuti ka kõneleja intonatsiooni jälgima.

J.Valgma ütleb, et "... võime järeldada, et interpunktsiooni- ja intonatsiooninähtusi pole võimalik vaadelda täiesti isoleeritult ega teineteisele vastandamata. Nad mõlemad on ühe ja sellesama ülesande - kõne osadeks jaotamise ülesande teenistuses, üks suulises, teine kirjalikus kõnes".<sup>33</sup>

Muidugi ei tule sellest järeldada, et eesti keele interpunktsioon põhineb ainult intonatsioonil. Kahtlemata on kirjavahemärkide tarvitamisel ka oma grammatiline alus.

Muudest interpunktsiooni juhtumitest käsitletakse 5. klassis veel lause lõpumärke, ütte, koondlause ja otsese kõne kirjavahemärke.

Lause lõpumärgi asetamise ülesanne esineb õpikus kokku 30 harjutuses. Ajaliselt jagunevad need kordumised kogu õppeaastale ja tundub (seda enam, et see on algklas-

---

<sup>33</sup>J.Valgma, Interpunktsioonivead ja nende ravi. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk. 99.

sides omandatud teadmiste kordamine ja süvendamine), et küsimus peaks oluliselt 5. klassis selgeks saama. Ometi eksivad 5. klassi õpilased küllalt palju veel hüüu- ja küsimärgi tarvitamises. Kõige tavalisem viga on hüüumärgi asendamine punktiga, mis on tingitud jutustava ja ergutava väljendusfunktsiooni segiajamisest. Suhteliselt vähem eksivad õpilased küsimärgi tarvitamises, sest lause väljenduslik külg on siin konkreetsem. Eksimusi esineb just pikemate lausete puhul, kus lause küsiv funktsioon nagu tuhmub.<sup>34</sup>

Ütte äratundmine ja interpunktsioon kui küllalt konkreetne ja selgepiiriline kirjavahemärkide tarvitamise juhtum peaks 5. klassi õpilasele olema täiesti jõukohane ja õpitav. Ometi esineb õppeaasta lõpul suur protsent selliseid õpilasi, kel pole vajalikke diferentseeringuid kõnetlussõna äratundmiseks kujundatud. Nähtavasti põhjustavad seda mingisugused objektiivsed tegurid, mille hulka tuleb arvata ka õpik. Kordamiste ja harjutamise vähesusele viitavad sellised komavead ütte puhul, kus õpilased tunnevad küll ütte ära, asetavad isegi ühele poole koma, kuid ütte järele "ja" ette koma ei pane.

Suhteliselt vähem eksivad õpilased koondlause interpunktsioonis. Üldiselt võib koondlause käsitlesega ja vastavate harjutustega õpikus rahule jääda.

---

<sup>34</sup> Vrd. J. Valgma, Interpunktsioonivead ja nende ravi. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk. 122, 124.

Kirjavahemärkide tarvitamise seisukohalt on õpila-sele kõige keerukam lause, milles esineb otsene kõne. Siin tuleb ju tarvitada jutumärke, koolonit, koma, punkti, hüüu- või küsimärki - tavaliselt kahte-kolme märgi-liiki ühes lauses.

Õpikus läbib otsene kõne kokku 23 harjutust. Ajali-selt kordub nähtus 11 õppenädala vältel. Kahtlemata on seda ebapiisavalt keeruka ja mitmekülgse interpunktsioo-ni juhtumi õppimiseks ja vajalik diferentseeringute ku-jundamiseks. Seda näitavad ka rohked vead õpilaste kirja-likes töödes.

On vajalik, et otsene kõne korduks harjutustes sage-damini ja veel pikema aja vältel kui praegu. Võimalusi selleks on harjutuste arvu ja proportsioone õpikus muut-mata. Otsese kõne esitamiseks tuleks ära kasutada kõik interpunktsiooniharjutused, samuti mitme ülesandega har-jutused (näit. nr. 60, 76, 83, 92, 97, 110, 115, 133A, 133B, 134A, 134B, 199, 261, 272 jt.). Ka peaks õpitav nähtus kajastuma loova iseloomuga harjutustes (grammati-line kirjand, näitelauseste koostamine jne.).

5. klassi programmis on keskne koht häälikuõpetuse ja ortograafia küsimustel. Aga on vastavate harjutuste arv õpikus kõige suurem.

Õigupoolest on häälikuõpetuse ja ortograafia õppimi-ne 5. klassis loomulikuks jätkuks algklassides omandatu-le. Kursuse ülesandeks on süstematiseerida varem omanda-tud teadmised, luua uusi kasulikke seoseid aine üksikute



osade vahel ja kujundada vajalikud ortograafilised vilumused emakeelse kirjaliku kõne jaoks. Kuivõrd järgmistes klassides enam ortograafia küsimusi ei käsitleta, on vastaval 5. klassi programmi osal lõplik, s.o. antud teemal lõpetav iseloom. Ka kogu häälikuõpetuse kursus ja nn. sissejuhatus vormiõpetusse on siin ortograafia õppimise teenistuses.

Tähtsamad üksikküsimused ortograafia valdkonnast on 5. klassis vöör- ja laensõnade kirjutamine, konsonantühendi õigekirjutus, hääliku välte märkimine, h sõna algul, i ja j-i õigekeelsus, liite -gi ja -ki tarvitamine, sulghääliku esinemus sõna algul, järgsilbis ja lõpul ning teised küsimused.

Häälikuõpetuse valdkonnast omavad kahtlemata kõige tähtsamat kohta hääliku- ja sõnavälte määramine ning astmevaheldus.

Üksikute ortograafiliste küsimuste esinemusest harjutustes annab ülevaate vastav tabel.

Tabel nr.3

Häälikuõpetuse ja ortograafia  
küsimused harjutustes

| Hääliku-<br>õpetuse ja<br>ortograafia<br>üksikküsi-<br>mused | Esinemus harjutustes | Kok-<br>ku | %-des<br>harj.<br>uld-<br>arvust | Esinemus<br>õppenäda-<br>la kaupa |
|--------------------------------------------------------------|----------------------|------------|----------------------------------|-----------------------------------|
| 1.                                                           | 2.                   | 3.         | 4.                               | 5.                                |

| 1.                                                                                    | 2.                                                                                                              | 3. | 4.  | 5.                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|-----|------------------------------------------------|
| häälik ja<br>täht, heli-<br>lised ja<br>helitud<br>häälikud,<br>täis- ja<br>kaashääl. | 52, 53, 63, 64, 65                                                                                              | 5  | 1,6 | 7.                                             |
| võõrhäälikud<br>ja -tähed,<br>võõr- ja<br>laensõnade<br>kirjutamine<br>selle hulgas   | 54,55, 56A, 56B, 57,<br>58, 59, 60, 61, 66,<br>69, 70, 71A, 71B,71C,<br>88, 93, 110, 133, 142,<br>259, 260, 275 | 23 | 7,3 | 8.,9.,<br>11.,14.,<br>18.,20.,<br>36.          |
| sulghäälik<br>sõna algul                                                              | 69, 71A, 71B, 71C, 93,<br>110, 259, 260, 275                                                                    | 9  | 2,8 | 9.,11.,<br>14.,36.                             |
| helitu hää-<br>liku õige-<br>kirjutus                                                 | 78, 79, 83, 84A, 84B,<br>88, 89, 91, 92, 93,<br>110, 133, 134A, 255,275                                         | 15 | 4,7 | 10.,11.,<br>14.,18.,<br>36.                    |
| liide -gi<br>ja -ki                                                                   | 76, 77, 78, 79, 88,89,<br>90, 91, 92, 110, 127,<br>130, 134C, 140, 188,<br>253, 275                             | 17 | 5,3 | 9.,10.,<br>11.,14.,<br>17.,18.,<br>20.,24.,36. |
| erandlik<br>b, d, g<br>helitu hää-<br>liku kõrval                                     | 80, 81, 82, 83, 84A,<br>84B, 85, 86, 87, 88,<br>89, 91, 92, 93, 110,<br>134A, 134B, 134C,<br>254, 255           | 20 | 6,3 | 11.,14.,<br>18.,36.                            |
|                                                                                       |                                                                                                                 |    |     |                                                |

| 1.                                         | 2.                                                                                                                                           | 3. | 4.  | 5.                                                                         |
|--------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|-----|----------------------------------------------------------------------------|
| h sõna<br>algul                            | 94, 95A, 95B, 95C,<br>110, 256                                                                                                               | 6  | 1,9 | 12.,14.,<br>36.                                                            |
| i ja j-i<br>õigekeelsus                    | 96, 97, 98A, 98B,<br>110, 134A, 134B, 257,<br>258, 259                                                                                       | 10 | 3,2 | 12.,14.,<br>18.,36.                                                        |
| d või t                                    | 27A, 27B, 33, 34, 42,<br>50, 71, 73, 74, 75,<br>78, 115, 249, 255                                                                            | 14 | 4,4 | 3.,4.,<br>5.,6.,9.,<br>13.,36.                                             |
| sulghääliku<br>välte mär-<br>kimine        | 27B, 71, 76, 79, 84A,<br>85B, 86, 88, 89, 92,<br>113A, 113B, 115, 129,<br>134A, 134B, 134C, 140,<br>259, 275                                 | 20 | 6,3 | 3.,9.,<br>10.,11.,<br>15.,17.,<br>18.,20.,<br>36                           |
| hääliku<br>välte<br>märkimine              | 27A, 33, 34, 42, 50,<br>76, 78, 86, 93, 110,<br>115, 117, 118, 126,<br>129, 131, 133A, 133B,<br>134B, 134C, 156A, 188,<br>249, 250, 255, 275 | 26 | 8,2 | 3.,4.,5.,<br>6.,9.,10.,<br>11.,14.,<br>15.,16.,<br>17.,18.,<br>23.,27.,36. |
| erandliku<br>III v. hääli-<br>ku märkimine | 78, 113A, 113B, 117,<br>118, 131, 133A, 134C,<br>188, 249, 250                                                                               | 11 | 3,5 | 10.,16.,<br>17.,18.,<br>27.,36.                                            |
| hääliku<br>välte<br>määramine              | 99A, 99B, 100, 101,<br>102A, 102B, 103A,<br>103B, 104, 105, 106,<br>107, 108, 109, 111A,<br>111B, 112, 114, 116,<br>117, 125                 | 21 | 6,6 | 13.,14.,<br>15.,16.                                                        |

| 1.                                        | 2.                                                                                                                                              | 3. | 4.  | 5.                                                |
|-------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|-----|---------------------------------------------------|
| kaashääliku-<br>ühendi välte<br>määramine | 123, 124A, 124B<br>125                                                                                                                          | 4  | 1,3 | 16.                                               |
| kaashääliku-<br>ühendi õige-<br>kirjutus  | 27A, 72A, 72B, 86,<br>126, 127A, 127B,<br>128A, 129, 130, 131,<br>132, 133A, 133B,<br>134A, 134B, 134C,<br>142, 156, 249, 250,<br>254, 255, 275 | 24 | 7,6 | 3.,9.,<br>11.,16.,<br>17.,18.,<br>20.,23.,<br>36. |
| erandlik<br>kaashääliku-<br>ühend         | 86, 127, 128A, 129,<br>130, 131, 132,133A,<br>133B, 134A, 134B,<br>142, 156, 254, 255,<br>275                                                   | 16 | 5,1 | 11.,17.,<br>18.,20.,<br>23.,36.,                  |
| silbitamine<br>ja poolita-<br>mine        | 135, 136A, 136B,138,<br>138, 141, 220A, 220B                                                                                                    | 8  | 2,5 | 19.,20.,<br>34.                                   |
| sisehäälikud                              | 143, 144                                                                                                                                        | 2  | 0,6 | 20.                                               |
| sõnavälte<br>määramine                    | 145, 146A, 146B,<br>147A, 147B, 148A,<br>148B, 149, 150,<br>151, 152, 153,154A,<br>154B, 156, 157,265                                           | 17 | 5,3 | 21.,22.,<br>23.,36,                               |
| selest:                                   |                                                                                                                                                 |    |     |                                                   |
| I välde                                   | 145, 146A, 146B,151,<br>152, 153, 154A,<br>154B, 265                                                                                            | 9  | 2,8 | 21.,22.,<br>36.                                   |
|                                           |                                                                                                                                                 |    |     |                                                   |

| 1.                                                         | 2.                                                                                                                                                                                               | 3. | 4.   | 5.                          |
|------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|------|-----------------------------|
| II vâlde                                                   | 149, 150, 151, 152,<br>153, 154A, 154B,<br>157, 265                                                                                                                                              | 9  | 2,8  | 22.,23.,<br>36.             |
| III vâlde                                                  | 147A, 147B, 148A,<br>148B, 149, 150,151,<br>152, 153, 154A,<br>154B, 156, 265                                                                                                                    | 13 | 4,1  | 22.,23.,<br>36.,            |
| astmevaheldus                                              | 158, 159, 160, 161,<br>162, 163, 164, 165,<br>166, 167, 168A, 168B,<br>169a, 169b, 170a,170b,<br>171, 172A, 172B, 173,<br>174, 225, 252, 267a,<br>267b, 268, 269, 266a,<br>266b, 270a, 270b, 271 | 32 | 10,1 | 23.,24.,<br>25.,34.,<br>36. |
| selle<br>hulgas                                            |                                                                                                                                                                                                  |    |      |                             |
| astmeva-<br>heldusli-<br>ke sõnade<br>leidmine<br>tekstist | 161, 162, 169a, 169b,<br>266a, 266b                                                                                                                                                              | 1  | 1,9  | 24.,25.,<br>36.             |
| vâlteva-<br>heldusli-<br>ke sõnade<br>leidmine             | 158, 269                                                                                                                                                                                         | 2  | 0,6  | 23.,36.                     |
| laadivahel-<br>duslike<br>sõnade<br>leidmine               | 158, 165, 166,<br>252, 267a, 267b,<br>268                                                                                                                                                        | 7  | 2,1  | 23.,24.,<br>36.             |
|                                                            |                                                                                                                                                                                                  |    |      |                             |

| 1.                                            | 2.                                                                 | 3. | 4.  | 5.                    |
|-----------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----|-----|-----------------------|
| tugeva ja<br>nõrga ast-<br>me erista-<br>mine | 159, 160, 163,<br>167, 168A, 168B,<br>172A, 172B, 173,<br>174, 225 | 11 | 3,5 | 23., 24.,<br>25., 36. |
| tugeva-<br>astmeliste<br>vormide<br>leidmine  | 164, 171, 270a,<br>270b, 271                                       | 5  | 1,6 | 24., 25.,<br>36.      |

Praktika näitab, et 5. klassi õpilastele jõukohaste häälikuõpetuse ja õigekirjutuse küsimuste kõrval esineb programmis ka selliseid probleeme, mida 5. klassis selgeks ei saada ja mida tuleb järgmistes klassides veel pidevalt harjutada. Üheks selliseks küsimuseks on võõr- ja laen- sõnade kirjutamine, mis on 5. klassi õpilastele üheks nõrgemaks kohaks. Praegu tuleb välja nii, et õpilased ei oska isegi neid sõnu, mis esinevad tegelikult nende aktiivses sõnavaras, õigesti kirjutada. Passiivsest sõnavarast ei maksa rääkidagi. Näiteks eksis ülerajoonilises kontrolletteüt-luses 185-st 5. klassi õpilasest ligi 62% sõna "seanss" kirjutamisel. On põhjust arvata, et see sõna vähemalt tähenduses "kinoetendus" kuulub õpilase aktiivsesse sõnavarasse. Etteüt-luses eksiti isegi sellis- tes sõnades nagu "portfell" ja "teater".

Ei saa öelda, et 5. kl. eesti keele õpikus esineb liialt vähe võõrsõnu (samuti meie keeles vähem mугanenud

laensõnu), sealhulgas ka neid, mis kuuluvad või peaksid kuuluma õpilase aktiivsesse sõnavarasse, kuid nende sõnade kirjutamiseks vajalikku vilumust ei suudeta kujundada. Tuleb järeldada, et kõigi muude tegurite korval on ebapiisav ka vastavate sõnade kordumiste arv õpiku harjutustes. Õpikus leidub küll kokku 23 harjutust, kus esineb vöörsõnu (ka vöörnimesid), kuid sõnad on valitud täiesti juhuslikult, süsteemitult ja ilma kindla eesmärgita viia see või teine sõna õpilase aktiivsesse sõnavarasse ka kirjaliku kõne jaoks.

Eesti keele õpiku sõnavara peaks kinnistama ka teiste õpikute ja õppeainete terminoloogiat ja sõnavara. Vaadeldavas õpikus on seda nõuet küll üsna vähe silmas peetud.

Üheks keerukamaks ja komplitseeritumaks küsimuseks õpilastele on sulghääliku ortograafia, s.o. sulghäälik nii helilises kui helitus, nii täishäälikulises kui kaashäälikulises naabruses, nii pearõhulises kui järgsilbis ja sõna lõpul.

Teema pole 5. klassis päris uus. Üksikjuhtumite kaupa on seda käsitletud juba nooremates klassideski ja on igati ootuspärane, et õpilane 5. klassi lõpetamisel tuleb vastavate sõnade kirjutamisega vabalt toime. Ometi jääb sulghäälikute kirjutamine õpilastele üheks suuremaks vigade allikaks.

Pole muidugi liigne lisada, et üsna tähtsat osa etendavad paljudel juhtudel sulghääliku ortograafia puu-

dulikus tundmises juba algklassidest kaasatoodud viletsad oskused ja vilumused.

Üldse nõuab sulghäälikute õigekirjutus arenenud diferentseerimisvõimet, terve rea reeglite tundmist, häälikulise ümbruse mõjude ja teatud määral sulghääliku asukoha arvestamist sõnas.

N.Rommel, olles uurinud õpilaste ortograafiliste oskuste taset terves reas vabariigi koolides, teeb järelduse, et eriti tulevat arvestada häälikulise ümbruse regressiivmõju.<sup>35</sup>

Iga komplitseeritud nähtuse lahtimõtestamise ja tundmaõppimise psühholoogiliseks aluseks on õpetus diferentseerimispidurdusest ja diferentseeringute kujundamisest.

Teatavasti kujutab diferentseerimipidurdus endast ajukoores toimuvat välisärritajate täpset analüüsi. Diferentseeringute kujundamise protsess on närvisüsteemile küllalt raske töö. Üksikasjalisi diferentseeringuid saab välja töötada ainult pikkamööda ja neile eelnevate vähem üksikasjaliste diferentseeringute baasil. "Diferentseeringute põhiliseks omaduseks on nende ajutine ja ebapüsiv iseloom".<sup>36</sup> Tähendab neid tuleb pidevalt korrates kinnistada, enne kui asutakse antud diferentseeringu

---

<sup>35</sup>Vrd. N. Rommel, Ortograafia küsimustest. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi III, Tallinn 1962, lk.

<sup>36</sup>E. Koemets, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika, Tallinn 1963, lk. 68.



baasil uue ja veel üksikasjalisema kujundamisele.

Sellest kasvab välja ka konkreetne nõue õpikule - uut materjali ei tohi esitada liiga lühikese vaheaja järel, enne kui eelmine on jõudnud kinnistuda. Põhireegel olgu täielikult omandatud ka praktilises mõttes, s.o. õpilased peavad oskama seda praktiliselt kasutada, alles siis võib asuda erandite ja nende juhtumite õppimisele, kus põhireegel ei kehti.

Seda õppimise psühholoogiast tulenevat nõuet pole õpikus nii sulghäälikute ortograafia kui ka teiste küsimuste käsitlemisel alati silmas peetud. Näiteks kinnistatakse kaashäälikuühendi ortograafia põhireegel, olgugi et üksikjuhtumite kaupa on seda juba nooremateski klassides puudutatud, - kaashäälikuühendis kirjutatakse iga kaashäälik ühe tähega - ainult 3 harjutusega ja kohe antakse ka erandid, kus põhireegel ei kehti. Pealtnäha ei peaks erandite omandamine õpilastele sugugi üle jõu käima, nad on küllalt selgepiirilised ja seotud ka varasemate teadmistega - liide -gi ja -ki liituvad sõna lõpule, ilma et sõna kirjutamisel midagi muutuks, liitsõnad kirjutatakse nii nagu need liitsõnad, millest nad koosnevad, III välte s kirjutatakse l, m, n, r järel kahekordselt jne. Ometi kirjutavad õpilased ka õppeaasta lõpul veel kaski (pro kasski), kümmned (pro kümned), linnlasi (pro linlasi). Kas pole just vilumuste puudumine põhireegli rakendamiseks see, mis neid eksimusi põhjustab. Diferentsee-

ringu puudulikkus ja pealiskaudsus ei võimalda selle alusel uusi peenemaid diferentseeringuid kujundada. Psühholoogiast on tuntud tõde, "Mida raskem diferentseerimine, seda pikem peab olema aeg. Esinevad küllalt suured individuaalsed erinevused".<sup>37</sup>

Keegi ei mõtle vastu vaielda üldtuntud tõsiasjale, et õpetaja on igasuguse õppimise juures kõige otsustavaks teguriks. Ometi tuleb vist osa süüd, et õpilased eksivad mitmete ortograafia reeglite vastu, õpiku ja mitte ainult õpiku, vaid ka liiga tiheda õppeprogrammi arvele panna.

Kui tahetakse konsonantühendi jne. õigekirjutusreeglite õppimisel ja praktikasse rakendamisel paremaid tulemusi saavutada, tuleb täielikuks diferentseerimiseks ja diferentseeringute kinnistamiseks pikem ajaline vahe jätta.

Üheks vastutusrikkamaks eesti keele foneetikakursuse osaks on häälikute küllalt keerukate kvantiteedisuhete õppimine. See on seda vastutusrikkam, et hääliku<sup>38</sup>välde on aluseks mitmetele ortograafia reeglitele. Õigekirjutuse küsimuseks on hääliku välte märkiminegi.

Hääliku kvantiteedi olemuse mõistmiseks ja välte määramiseks vajame oskust analüüsida ja sõnaliselt kirjeldada kõne taju, oskust kirjeldada kuulmis-, lihasliigutuse ja puuteaistinguid, samuti hääldamistegevust.<sup>38</sup> Niisiis eeldame välte õigeks määramiseks kogu nähtuse

<sup>37</sup>E.Koemets, Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika, Tallinn 1963, lk. 70.

<sup>38</sup>Vrd.E.Koemets, Välte määramise psühholoogia. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk.158.

teadlikkustamist.

Siinjuures peame silmas ka seda tõsiasja, et õige hääliku välte kasutamine ei vaja veel välte olemuse teadlikku tunnetamist. Kuivõrd hääliku vältel on eesti keeles fonemaatiline iseloom, siis kujuneb keeletarvitajal suhtlemises teiste keelekollektiivi liikmetega ka hääliku ja häälikuühendi välte tarvitamine dünaamiliseks stereotüübiks, mida psühholoogia vaatab koosnevana teadlikkustamata tingitud refleksidest.<sup>39</sup> Kuivõrd kogu meie keeleõpetus ja ortograafiliste vilumuste ning oskuste omandamine baseerub keele elementide ja seaduspärasuste teadlikul mõistmisel ja tunnetamisel, üksikute elementide sünteesil ja analüüsil, siis on ka hääliku välte käsitlemisel 5. klassis esmajoonel ülesanne muuta õpilased teadlikuks nähtuse olemusest.

Kõne all olevas eesti keele õpikus käsitletakse hääliku välte küsimusi järjekorras: täishäälikue<sup>t</sup>, kaashäälikute ja sulghäälikue<sup>t</sup> välted ja nende märkimine.

Sellise järjekorra hääliku välte käsitlemisel paneb kahtluse alla E.Koemets, kes väidab, et "... tekib küsimus, kas poleks metoodiliselt õigem alustada välte määramise õppimist ja seletust klusiiliga, kus igal vältel on oma märk".<sup>40</sup> Sellise radikaalse muudatuse põhjenduseks

---

<sup>39</sup>Vrd. E.Koemets, Välte määramise psühholoogia. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk. 159.

<sup>40</sup>Seesama, lk. 167.

toob ta küllalt kaaluva argumendi - õpilased lähtuvad hääliku välte määramisel, eriti selle õppimise astmel, aga mõnel määral kahtlemata ka hiljem, kirjapildist. See on ka küllalt mõistetav, kui arvestada, et kirjapilt on juba kirja- ja lugemisoskuse algusest peale seotud olnud vältega ja kujunenud nii tugevaks stereotüübiks.

Õpiku järjekord - täishäälikute, kaashäälikute ja sulghäälikute välted - püüab õpilastel kujundada vanale kirja ja pildi stereotüübile toetuva uue dunaamilise stereotüübi - I välde märgitakse ühe, II ja III välde kahekordse tähega. Ootuspärane oleks, et uues kujundatavas stereotüübis liituksid vana kirjapildi stereotüüp häälikute kestuse tunnetamisega, kuid nagu näitab praktika, jääb domineerima siiski vana kirjapilt.

Jõudes sulghääliku juurde, ilmneb kahe stereotüübi vastuolu selgesti. Iga õpetaja on vaeva näinud õpilastega, kes määravad k, p, t ikka ja jälle esmaväلتeliste häälikute hulka.

Muidugi oleks vaja E.Koemetsa poolt soovitatud hääliku välte õppimise järjekorda ja selle otstarbekust enne praktiliselt kontrollida kui hakata vastavaid muudatusi õppeprogrammis tegema.

Õpikus on hääliku välte määramise harjutamiseks kokku 21 harjutust, mis langevad 4 õppenädalale.

Lähtudes psühholoogia poolt põhjendatud seisukohast, et teadmiste kindlus ja sügavus sõltub kordamiste arvust ja kordamiste jagunemisest lühemale või pikemale ajale

ning arvestades vaadeldava nähtuse komplitseeritust, tundub, et õpik pakub välte määramise harjutamiseks vastavat materjali ebapiisavalt ja lühikese aja vältel. Muidugi võimaldab puudujääke täielikult kompenseerida õpetaja enesealgatus - teisi õpikus leiduvaid harjutusi saab ju vähese vaevaga niisama edukalt kasutada välte määramise harjutamiseks.

Tähtsamateks häälikuõpetuse küsimusteks 5. klassis on veel sõnavälde ja astmevaheldus. Nii sõnavälte määramine kui ka astmevahelduse olemus peavad 5. klassi õpilastele oluliselt selgeks saama, teisiti pole ju mõeldav 6. klassis käänd- ja pöörd sõnade muutkondade õppimine.

Kuivõrd sõnavälteks üldistame kokkuleppeliselt sõna sisehäälikute välte, siis toetub kogu vaadeldav foneetiline nähtus oluliselt varem õpitud hääliku vältele ja võimaldab nii varem kujundatud diferentseeringuid kinnistada ja ühtlasi nende baasil ka uusi seoseid luua.

Õpikus leidub sõnavälte määramiseks kokku 17 harjutust. Võimalikku puudujääki saab õpetaja täita kerge vaevaga teiste harjutuste või ka lugemismaterjali arvel.

Asjale tuleks aga kahtlemata kasuks, kui õpikus leiduks rohkem harjutusi II ja III välte võrdlemiseks ja selle alusel nende väldete eristamiseks. E.Koemets, kes on mõnel määral uurinud välte määramise psühholoogia küsimusi, ütleb: "Tundub, et meil mõnedes sõnades, kus vältel puudub foneemi funktsioon või see on kõrvalisema tähtsusega, hakkab II ja III välte vahe häälendamises re-

dutseeruma".<sup>41</sup> Õpetajad teavad oma kogemustest, et kõige rohkem eksimusi esinebki just II ja III välte määramisel. Vigade arv näib kõige suurem olevat II välte määramisel, kuna selle välte karakteristika on kõige ilmetum.<sup>42</sup>

Foneetikakursuse viimaseks küsimuseks 5. klassis on astmevaheldus. Selle eesti keele foneetilisele ehitusele iseloomuliku, küllalt komplitseeritud ja rohket diferentseerimist nõudva nähtuse õppimine on seda vastutusrikkam, et ta on oluliseks nurgakiviks ka järgnevale morfoloogia-kursusele.

Kuigi õpikus on astmevahelduse käsitlemiseks kokku 32 harjtust,<sup>u</sup> mis ajaliselt jaotuvad 5-le kuni 6-le õppenädalale, näib, et kordamiste arv püsivate diferentseeringute kujundamiseks on ebapiisav. Õpilased eksivad kursuse läbivõtmise järel tugeva ja nõrga astme eristamisel, eriti viib õpilased segadusse laadivahelduslike sõnade puhul nõrgas astmes välte pikenemine (lugu: loo). Paljudel õpilastel on diferentseerimata välte- ja laadivahelduse tunnused, raskusi valmistab astmevahelduse kindlaks määramiseks vajalike vormide leidmine ja võrdlemine.

Tuleb järeldada, et püsivate seoste moodustamiseks astmevahelduse õppimisel on vaja kordamiste arvu suurendada ja jaotada need pikemale perioodile kui praeguses käsitluses.

---

<sup>41</sup> E.Koemets, Välte määramise psühholoogia. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk.168.

<sup>42</sup> Vrd. Seesama, lk. 172.

Programmi kohaselt kuulub vormiõpetusele veidi vähem kui üks kolmandik tundide üldarvust. Kursus algab käändsõna liikide õppimisega, sellele järgnevad päris- ja üldnimede kirjutamine, s.o. suure ja väikese algustähe küsimused. Viimase teemana tulevad klassis käsitlemisele käänamine kõikides käänetes, põhi- ja peakäänded ning sõna käänamine teise eeskujul. Oluliselt on see nooremates klassides omandatu kordamine ja süvendamine, mille käigus kujundatakse ka kõige üldisem tüüpsõna mõiste.

Kogu antud programmi<sup>43</sup>osa, s.o. sissejuhatus vormiõpetusse peab omama teedtasandavat toimet järgmistes klassides õpitavale. Erilist tähelepanu tuleb pöörata just ühe sõna käänamisele teise eeskujul, sest sellega tuleb rajada alus analoogiaprintsiibi rakendamisele sõnade muutmisel. Analoogiaprintsiip on aga kogu vormiõpetuse põhiteljeks järgmistes klassides.<sup>43</sup>

Kõige keerukamaks küsimuseks on vaadeldavas programmi osas kahtlemata päris- ja üldnimede õigekirjutus. On kahtlane, kas sellele koolieale ongi jõukohane kõikide päris- ja üldnimede liikide õppimine. Mida nõuda õpilaselt, kui õpetajadki otsustavad teinekord suure või väikese algustähe tarvitamise üle intuitsiivselt.

---

<sup>43</sup> Vrd. K. Leht, Eesti keele õpetamise sihtjooni reformitud koolis. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960, lk. 7.

Tabel nr.4

Vormiõpetuse küsimused harjutustes

| Vormiõpetuse üksikküsimused                         | Esinemus harjutustes                                                                              | Kokku | %-des harjutuste üldarv. | Esinemus õppenädalate kaupa |
|-----------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|--------------------------|-----------------------------|
| 1.                                                  | 2.                                                                                                | 3.    | 4.                       | 5.                          |
| käändsõna liikide määramine                         | 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 251                         | 15    | 4,7                      | 26., 27., 36.               |
| suure ja väikese algustähe tarvitamine selle hulgas | 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200A, 200B, 201A, 201B, 202, 203, 204, 261, 263, 264 | 19    | 6,0                      | 28., 29., 30., 31., 36.     |
| aimult esimene sõna suure tähega                    | 197, 199, 201A, 201B, 204                                                                         | 5     | 1,6                      | 30., 31.                    |
| kõik sõnad suure algustähega                        | 197, 199, 201A, 201B, 203, 204                                                                    | 6     | 1,9                      | 30., 31.                    |
|                                                     |                                                                                                   |       |                          |                             |



| 1.                                                          | 2.                                                                                                         | 3. | 4.  | 5.                          |
|-------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|-----|-----------------------------|
| päris-<br>nimi ju-<br>tumärki-<br>des                       | 195, 196, 197,<br>199, 201A, 204,<br>264                                                                   | 7  | 2,1 | 29.,30.,<br>31.,36.         |
| väikese<br>algustä-<br>he kasu-<br>tamine                   | 191, 192, 194,<br>195, 196, 197,<br>198, 199, 200A,<br>200B, 201A,201B,<br>202, 203, 204,<br>261, 263, 264 | 18 | 5,7 | 28.,29.,<br>30.,31.,<br>36. |
| ühesõna-<br>line pä-<br>risnimi                             | 191, 193, 194,<br>195, 196, 198,<br>200B, 201A, 202,<br>203, 204, 261,<br>263, 264                         | 14 | 4,4 | 28.,29.,<br>30.,31.,        |
| käänamine kõi-<br>gis käändeis;<br>pea- ja põhi-<br>käänded | 205, 206, 210,<br>213, 214, 215,<br>216, 217, 218,<br>219                                                  | 10 | 3,2 | 32.,33.,<br>34.             |
| käändelõppude<br>ja tunnuste<br>määramine                   | 207, 208, 209,<br>211A, 211B,<br>212A, 212B                                                                | 7  | 2,1 | 32.,33.                     |
| ühe sõna kää-<br>namine teise<br>eeskujul                   | 221, 222, 223,<br>224, 226, 227,<br>228, 229, 230,<br>231, 232, 233,<br>234, 235, 236,<br>237,238,239,272  | 19 | 6,0 | 34.,35.,<br>36.             |
|                                                             |                                                                                                            |    |     |                             |

| 1.                                                                                      | 2.                              | 3. | 4.  | 5.                  |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|----|-----|---------------------|
| üksikute kää-<br>nete moodusta-<br>mine välte ja<br>ortograafia<br>õppimisega<br>seoses | 114, 125, 163,<br>271, 273, 274 | 6  | 1,9 | 15.,16.,<br>24.,36. |
|                                                                                         |                                 |    |     |                     |

Kuna õpilased on käändsõnaga juba tutvunud noorema-  
tes klassides, siis on põhjust arvata, et teatavate vilu-  
muste kujundamiseks käändsõna liikide määramisel õpiku  
harjutustest piisab. Muidugi on väheusutav, et nende kor-  
damiste arvel, mis toimuvad suhteliselt lühikese aja  
jooksul, kujuneb õpilastel püsivaid diferentseeringuid.  
Kuivõrd kursusel on teedtasandav ülesanne, siis tuleb se-  
da vaadelda kui ajutiste seoste moodustamist, mis kinnis-  
tatakse põhiliselt järgmistes klassides. 6. klassi kur-  
sus algabki sõnaliikide kordamisega.

Suurem vastutus lasub programmi järgmisel osal -  
päris- ja üldnimede ning pärisnimede alaliikide diferent-  
seerimisel. Vastutus on seda suurem, et pärisnimede kä-  
sitlus siin on aluseks teadlikele ortograafilistele vilu-  
mustele suure ja väikese algustähe tarvitamises, mida  
korratakse alles 8. klassis.

Et päris- ja üldnimede ortograafia, s.o. suure ja  
väikese algustähe tarvitamine valmistab õpilastele kaua  
aega raskusi, seda näitavad õpilaste kirjalikud tööd

järgnevates klassides. Kui päris- ja üldnimede kõige üldisem piiritlemine on täiesti jõukohane juba nooremate klasside õpilastele, siis 5.-klassi õpilastele valmistab küllalt suuri raskusi just pärisnimedest tuletatud üldnimede äratundmine ja õigekirjutus. Sageli eksivad õpilased ka mitmesõnaliste pärisnimede kirjutamisel.

Püsivaid vilumusi pärisnimede kirjutamisel 5. klassis vaevalt suudetakse kujundadagi. Kordamiste arv on ebapiisav ja langeb liialt lühikesele ajale.

Pole muidugi põhjust alahinnata selle programmiosa (Sissejuhatus vormiõpetusse) "teed tasandavat" toimet järgmiste klasside jaoks. Eriti on see maksev käänamise kohta, mis toetudes loomupärasele sarjatundele peab aluse rajama analoogiaprintsiibi rakendamisele. N.Rommel ütleb, et "Sarjatunne on keeleõpetaja võimas abiline. Hästi toimime, kui sellele oskuslikult toetume".<sup>44</sup>

N.Rommel ongi keelereeglite õpetamise otstarbekuse seadnud kahtluse alla ja ainult sarjatundele ja analoogiaprintsiibi rakendamisele toetudes oma vastavates katsetes lähtunudki eeskujusõnast, seda isegi välte määramisel. Kuivõrd nende katsete tulemusi ja otstarbekust on vähe uuritud ja üldistatud, on nendele muidugi raske hinnangut anda. Ühelt poolt on põhjust arvata, et õpilase töökoormust on tõepoolest nii võimalik mõnevõrra vähendada, kuid teiselt poolt tähendab sellise meetodi ulatuslikum kasutuselevõtmine õppimise teadlikkuse ja näh-

---

<sup>44</sup>N.Rommel, Ortograafia küsimustest. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi III, Tallinn 1962, lk.70.

tuse olemusest arusaamise nõude teisejärgulisele kohale asetamist.

Teema "Sissejuhatuse vormiõpetusse" käsitlemisel kerkib aga paratamatult ka küsimus, mida selline "teetaseandamine" suhteliselt lühikese aja vältel õpilasele annab, kuipalju abistab õpilast morfoloogiakursuse süstemaatilisel õppimisel see 5. klassis kiiruga läbivõetud provisoorne vormiõpetus (käänamine). Kas kasu sarjatunde arendamisest (kahjuks puuduvad andmed, kui palju seda sarjatunnet tegelikult jõutakse arendadagi) on nii suur, et selle arvel võidaks ohtu asetada ortograafiliste ja interpunktsioonialaste vilumuste kujundamine? Praktika näitab, et usna suur osa 5. klassi õpilastest eksib kirjavahemärkide tarvitamises ja sõnade ning häälikue ortograafias.

## 2. Harjutuste õpetuslik ja kasvatuslik väärtus.

Keeleõpikute harjutuste liigitamiseks on sõltuvalt liigitamise alusest väga mitmesuguseid võimalusi. Kui heita pilk tagasi eesti kooli ja emakeeleõpetuse ning õpikute ajaloole, näeme, et harjutuste osa on minevikus väga erinevalt hinnatud. Eineri õpiku esimestes väljaannetes puudusid harjutused peaaegu täielikult. Järgjalgult aga hakkasid nad üha kindlamini juurduma koolipraktikasse.

Sajandi alguses ilmunud A.Jungi ja E.Petersoni emakeele õpikutes olid harjutused juba olulisel kohal. Neid võiks liigitada 3 põhilisse liiki: ära kirjutamine, päheõppimine ja lünkharjutused. Kaua aega domineeris meie keeleõpikutes mehhaanilisele ära kirjutamisele rajatud harjutused.

Harjutuste osatähtsuse kasvu ja keeleõpetuse metoodika ning psühholoogiateaduse arenguga käsikäes hakatakse neid liigitama nüüd ka uutel alustel. Väliste vormiliste tunnuste asemel, mis senini olid liigitamise peamiseks aluseks, nihkub esiplaanile nüüd harjutuste sisuline külg. Eelkõige tähendab see seda, et harjutusi hakatakse liigitama mõtlemisprotsessi iseloomu järgi.

Joh.Käisi poolt toimetatud metoodilises käsiraamatus (õigemini käsiraamatute sarjas) "Uusi teid algõpetuses" liigitatakse harjutused 3 põhiliiki. Need on:

1. mitmesugused analüüsid tekstil, õpitavate vormide ja nähtuste määramine;
2. kätteantud keelelise toormaterjali kombineerimine;
3. keelelise materjali ehitamine.

Need kolm tüüpi kristalliseerusid hiljem analüütilise, kombineerimise ja sünteetilise tüübi nime all. Eriti viimast harjutuste liiki on õpikutes väga kõrgelt hinnatud. J.Käis väidab, et tuleb "kindlasti eelistada analüütiliste harjutustele sünteetilisi, sest esimesed piirduvad keelenähtuse tunnetamisega, kuna viimased nõuavad loovat keelelist ehitamistööd. Ka analüütilisi kordamisharjutusi tuleb elustada sünteetiliste kaasülesannetega. Ei sobi sugugi vanemal astmel näit. nooremail õppeaastail nii levinud, kuid väikese tähtsusega ärakiri allakriipsutamise või antud vormide mehaaniline kombineerimine etteõmmatud teedel, sest kirjaõpetuse psühholoogiline tee on siin teissugune."<sup>45</sup> Selles arutelus on kahtlemata üsna palju väärtuslikku, sest harjutusi hinnatakse siin psüühiliste protsesside iseloomu, nende sügavuse ja mõtlemistegevuse aktiivsuse seisukohalt.

Õppimisprotsessi psüühiliste aluste tundmaõppimine ja ärakasutamine on kaasaegse padegoogilise psühholoogia kõige tähtsam eesmärk. Selle tõttu on põhjust 5. klassi eesti keele õpiku harjutuste analüüsimisel edaspidi silmas pidada ka seda aspekti ja Joh.Käisi poolt antud har-

---

<sup>45</sup>Joh.Käis, Uusi teid algõpetuses, Tallinn 1933, lk. 26.

jutuste liigitust. Teatud määral tingivad seda ka mõned muud objektiivsed asjaolud. Tänapäeval on eesti keele õpetamise metoodika teoreetilised probleemid alles läbitöötamise järgus. Puuduvad ulatuslikumad üldistused ja ühtlustatud seisukohad. Kogu meie emakeele õpetamise metoodika üksikküsimused, mida pedagoogilises perioodikas, koguteostes, pedagoogilistel lugemistel ja üksikuurimustena ongi käsitletud, kannavad seetõttu töökogemuslikku ilmet. Ka harjutuste liigitamiseks pole suudetud välja töötada veel sellist üldkehtivat printsiipi, mida võiks rakendada igasuguste harjutuste puhul.

Harjutuste liigitamisel on muidugi võimalik mõningaid eeskujusid võtta metoodikaalasest kirjandusest vene keele kohta. Kuid ka siin on küllalt palju vaieldavat ja läbi töötamata, ka siin domineerib viimasel ajal töökogemuslik iseloom.

Esitan siin N.V.Kostõljovi töökogemuslikus brošüüris "Kirjalike harjutuste süsteem vene keeles" antud nn. loominguliste kirjalike harjutuste liigituse:<sup>46</sup>

1. ära kirjutus koos sõnade muutmisega
2. etteütetus koos sõnade muutmisega
3. ära kirjutus koos puuduvate sõnade asetamisega teksti
4. etteütetus koos sõnade asetamisega teksti
5. ära kirjutus koos sõnade ja väljendite vahetamisega

---

<sup>46</sup> Vrd. В. В. Костинев, Система письменных упражнений по русскому языку, Москва 1956, лк. 4.

6. etteütlus koos sõnade ja väljendite vahetamisega
7. lausete laiendamine
8. lausete koostamine antud sõnade kasutamisega
9. lausete koostamine antud skeemi järgi
10. lausete ümberehitamine
11. kirjalikud vastused küsimustele
12. vabadiktaat
13. grammatilised kirjandid
14. töö vigadega.

See liigitus on muidugi pisut ühekülgne ega haara üldse suuliseks tööks määratud harjutusi.

Meil on kirjalike harjutuste liigitamisel silmas peetud harilikult järgmisi liike: valik-, sobitus-, rühmitamis-, muundus-, lünk-, loov- ja analüüsiharjutused, s.s. lisanduvad veel grammatilised kirjandid ja korrigeerimisharjutused.

Nende liigituste aluseks on peamiselt välised vormilised tunnused. Ka järgnevas 5. klassi eesti keele õpiku harjutuste liigituses on silmas peetud peamiselt neidsamu väliseid tunnuseid ja teatud määral traditsiooniliseks muutunud nimetusi.

Kõigepealt võib õpiku harjutused liigitada vastavalt tööjuhiste suulisteks, kirjalikeks ja suulisteks või kirjalikeks harjutusteks. Selline liigitus on muidugi täiesti suvaline, sest erilist vastuolu suuliste ja kirjalike harjutuste vahel pole. Õpikus ongi üks liik



harjutusi, kus tööjuhise ei täpsusta, kas see on õpiku autori poolt kavatsatud suuliseks või kirjalikuks tööks anda.

Õpiku 317 harjutust jagunevad selle liigituse alusel järgmiselt:

|                                       |                |
|---------------------------------------|----------------|
| a) kirjalikke harjutusi               | - 189 e. 59,9% |
| b) suulisi harjutusi                  | - 66 e. 20,8%  |
| c) suuliseks või kirjalikuks<br>tööks | - 62 e. 19,3%  |

Allpool esitatud tabelis on harjutuste liigitus mõnevõrra tinglik ja problemaatiline. Paljudes harjutustes esineb ortogramme mitmest erinevast valdkonnast ning väliste tunnuste järgi võiks neid liigitada nii lünk- kui ka sobitus- jt. harjutuste liiki. Niisugustel juhtudel on lähtutud valdavamast tunnusest. Kordamisharjutuste liiki on paigutatud põhiliselt üksikute teemade ja programmi osade lõpul asuvad harjutused, mis sisaldavad kriitilisi sõnu ja ortogramme ning kirjavahemärkide tarvitamise ülesandeid kogu varasemast kursusest. Liigid on omakorda tabelis paigutatud, s.o. järjestatud harjutuste arvulise esinemise järgi. Täiesti välja on siit jäetud aga õpikus leiduvad mitmesugused ülesanded, kuna nendel puudub üldine numeratsioon. Sellepärast vaadeldakse neid eraldi.

Tabel nr.5

Harjutuste liigid 5. kl. eesti keele õpikus

| Harjutuste liigid   | Antud liiki kuuluvate harjutuste numbrid                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | Kokku harjutusi liigis | % harjutuste üldarvust |
|---------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------|------------------------|
| 1.                  | 2.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             | 3.                     | 4.                     |
| Analüüsi-harjutused | 12, 13, 15, 17, 18, 19,22, 29, 52, 99A,B,100, 102A,B, 104, 108, 116, 119, 120, 121, 123, 124A,B,135, 136A, B, 138a,b, 139, 141, 143, 144, 145, 146A,B, 147A,B, 148A,B, 149, 150, 151, 152, 154A, 154B, 158, 159, 160, 161, 162, 169a,b, 173, 175, 177, 178, 179, 183, 185, 189, 190, 207, 208, 211A,B, 212A,B, 233, 237, 240, 241, 265, 267a,b | 74                     | 23,3                   |
| Muutmis-harjutused  | 10, 11, 80, 81, 96, 101, 106, 114, 125, 132, 163, 164, 165, 166, 170a,b, 171, 174, 205, 206, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 238, 252, 266a, 266b, 270a,b, 271, 273, 274                                                                                                             | 47                     | 14,8                   |
| Lünk-harjutused     | 56A,B, 58, 59, 71A,B,C, 72A,B, 74, 77, 78, 84B, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 98A,B, 113A,B, 117, 126, 127, 129, 130, 131, 133B, 142, 156, 253, 256, 257,259,260                                                                                                                                                                                     | 37                     | 11,6                   |

| 1.                                                                 | 2.                                                                                                                                                   | 3. | 4.   |
|--------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|------|
| Mitme üles-<br>andega har-<br>jutused<br>(kordamis-<br>harjutused) | 27A,B, 33, 34, 42, 50,<br>60, 68, 76, 79, 83, 91,<br>92, 95A,B,C, 97, 110,<br>115, 133A, 134A,B,C,<br>137, 140, 199, 249, 250,<br>255, 261, 272, 275 | 32 | 10,0 |
| Interpunkt-<br>siooni har-<br>jutused                              | 20, 26, 28A,B, 37, 38,<br>41, 43A,B, 44, 45, 47,<br>48, 49, 51, 155, 184,<br>242, 244, 245, 246, 247,<br>248                                         | 24 | 7,6  |
| Lausete moo-<br>dustamine<br>(loovharju-<br>tused)                 | 24, 32, 39, 40, 54, 57,<br>69, 75, 107, 109, 118,<br>181, 182, 187, 191, 198b,<br>200A,B, 202, 258                                                   | 20 | 6,3  |
| Rühmitamis-<br>harjutused                                          | 53, 62, 63, 67, 105, 112,<br>122, 153, 157, 186, 209,<br>220A,B, 225, 226, 227,<br>229, 236, 239                                                     | 19 | 6,0  |
| Täiendamis-<br>harjutused                                          | 21, 23, 25, 30, 31A,B,<br>35A,B, 36A,B, 16, 192,<br>243                                                                                              | 14 | 4,4  |
| Valikharju-<br>tused                                               | 194, 195, 196, 197,<br>201A,B, 203, 204, 264                                                                                                         | 9  | 2,8  |
| Tuletamis-<br>harjutused                                           | 73, 82, 85, 128A,B,<br>180, 251, 254                                                                                                                 | 8  | 2,5  |
|                                                                    |                                                                                                                                                      |    |      |

| 1.                                                     | 2.                         | 3. | 4.  |
|--------------------------------------------------------|----------------------------|----|-----|
| Muundamis-<br>harjutused                               | 2,3,8,9, 16A,B             | 6  | 1,9 |
| Hääldeamis-<br>harjutused                              | 55, 57a, 103A,B,<br>111A,B |    |     |
| Sõna nõuta-<br>vasse muutes-<br>se asetamine<br>lauses | 84A, 167, 172A,B,<br>188   | 5  | 1,6 |
| Gramm.<br>kirjand                                      | 1, 6, 193, 198a            | 4  | 1,3 |
| Näidete too-<br>mine                                   | 87, 176, 268, 269          | 4  | 1,3 |
| Sobitushar-<br>jutused                                 | 14, 23, 61, 70             | 4  | 1,3 |
| Teksti jaota-<br>mine lauseteks                        | 4, 5, 7                    | 3  | 1,0 |
| Korrigeerimis-<br>harjutused                           | 263                        | 1  | 0,3 |
|                                                        |                            |    |     |

Nagu toodud tabelist nähtub, on harjutuste liikidesse jagunemisel märgatav teatav ebaühtlus ja -proportsionaalsus. Eelkõige on see seletatav sellega, et teatud kindla teema või programmi osa käsitlemisel kasutatakse ka teatud kindlaid harjutusliike. Ülevaate sellest annab järgnev tabel.

Tabel nr. 6

Harjutuste tüüpide kasutamine üksikute  
teemade ja programmi osade käsitlemisel

| =====               |                            |                |
|---------------------|----------------------------|----------------|
|                     | Harjutuste liigid          | Harjutuste arv |
| 1.                  | 2.                         | 3.             |
| Lihtlause kordamine | analüüsiharjutusi          | 5              |
|                     | muundusharjutusi           | 4              |
|                     | teksti lauseteks jaotamine | 3              |
|                     | muutmisharjutusi           | 2              |
|                     | grammatiline kirjand       | 2              |
|                     | täiendamisharjutusi        | 1              |
|                     | sobitusharjutusi           | 1              |
| Üte                 | analüüsiharjutusi          | 2              |
|                     | interpunktsiooniharjutusi  | 2              |
| Koondlause          | interpunktsiooniharjutusi  | 6              |
|                     | täiendamisharjutusi        | 2              |
|                     | mitme ülesandega harjutusi | 2              |
|                     | analüüsiharjutusi          | 1              |
|                     | sobitusharjutusi           | 1              |
|                     | lausete koostamine         | 1              |
| Liitlause           | täiendamisharjutusi        | 7              |
|                     | lausete moodustamine       | 3              |
|                     | interpunktsiooniharjutusi  | 3              |
|                     | mitme ülesandega harjutusi | 3              |
|                     | analüüsiharjutusi          | 2              |
| Otsene kõne         | interpunktsiooniharjutusi  | 10             |
|                     | mitme ülesandega harjutusi | 1              |
| =====               |                            |                |

| 1.                                                                                                                             | 2.                                                                                                                                                  | 3.                              |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|
| Häälik ja täht,<br>häälikue jagunemine<br>helilisteks ja he-<br>lituteks. Võõrtähed.<br>Võõrsõnade kirjuta-<br>mine. Tähestik. | rühmitamisharjutusi<br>mitme ülesandega harj.<br>lausete koostamine<br>hääldamisharjutusi<br>analüüsiharjutusi<br>sobitusharjutusi                  | 3<br>3<br>2<br>2<br>1<br>1      |
| Sulghäälikud, sulg-<br>häälikud sõna algul.                                                                                    | lünkharjutusi<br>rühmitamisharjutusi<br>lausete koostamine<br>mitme ülesandega harj.                                                                | 3<br>1<br>1<br>1                |
| Helitute häälikue<br>õigekirjutus. Liide<br>-gi ja -ki.                                                                        | lünkharjutusi<br>mitme ülesandega harj.<br>tuletamisharjutusi<br>lausete koostamine                                                                 | 5<br>2<br>1<br>1                |
| Erandlik b,d,g heli-<br>tute häälikute kõrval.<br>Sulghäälikue kirjuta-<br>mine liitsõnades.                                   | muutmisharjutusi<br>tuletamisharjutusi<br>sõnade asetamine nõutava-<br>vasse vormi<br>näidete leidmine                                              | 2<br>2<br>1<br>1                |
| h sõna algul. i ja<br>j õigekeelsus.                                                                                           | lünkharjutusi<br>mitme ülesandega harj.<br>muutmisharjutusi                                                                                         | 5<br>4<br>1                     |
| Häälikute välted ja<br>nende märkimine                                                                                         | analüüsiharjutusi<br>hääldamisharjutusi<br>muutmisharjutusi<br>lünkharjutusi<br>lausete koostamine<br>rühmitamisharjutusi<br>mitme ülesandega harj. | 8<br>4<br>3<br>3<br>3<br>2<br>2 |

| 1.                                                               | 2.                                                                                                                                                                              | 3.                              |
|------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------|
| Kaashäälikuühendi<br>välte. Kaashääliku-<br>ühendi õigekirjutus. | analüüsiharjutusi<br>tuletamisharjutusi<br>muutmisharjutusi<br>lünkharjutusi<br>rühmitamisharjutusi                                                                             | 6<br>2<br>1<br>1<br>1           |
| Kaashäälikuühendi<br>erndlik kirjutamine                         | lünkharjutusi<br>mitme ülesandega harj.<br>muutmisharjutusi                                                                                                                     | 5<br>4<br>1                     |
| Silbitamine ja<br>poolitamine. Rõhk.                             | analüüsiharjutusi<br>mitme ülesandega harj.<br>lünkharjutusi                                                                                                                    | 7<br>2<br>1                     |
| Sõna sisehäälikud<br>ja välde.                                   | analüüsiharjutusi<br>rühmitamisharjutusi<br>lünkharjutusi                                                                                                                       | 16<br>2<br>1                    |
| Astmevaheldus                                                    | analüüsiharjutusi<br>muutmisharjutusi<br>sõnade asetamine nõuta-<br>vasse vormi<br>muundusharjutusi<br>näidete leidmine                                                         | 10<br>8<br>3<br>2<br>1          |
| Käändsõna liigid                                                 | analüüsiharjutusi<br>lausete koostamine<br>interpunktsiooniharjutusi<br>rütmitamisharjutusi<br>sõnade asetamine nõuta-<br>vasse vormi<br>tuletamisharjutusi<br>näidete leidmine | 8<br>3<br>1<br>1<br>1<br>1<br>1 |

| 1.                                                                         | 2.                                                                                                               | 3.                    |
|----------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|
| Päris- ja üldnimed.<br>Suur ja väike algus-<br>täht.                       | valikharjutusi<br>lausete koostamine<br>mitme ülesandega harj.<br>grammatiline kirjand<br>korrigeerimisharjutusi | 9<br>6<br>2<br>1<br>1 |
| Käänamine                                                                  | muutmisharjutusi<br>analüüsiharjutusi<br>rühmitamisharjutusi                                                     | 10<br>6<br>3          |
| Ühe sõna käänamine<br>teise eeskujul.                                      | muutmisharjutusi<br>rühmitamisharjutusi<br>analüüsiharjutusi                                                     | 11<br>6<br>2          |
| Sulghäälikute õige-<br>kirjutuse ja kaas-<br>häälikuühendi kor-<br>damine. | mitme ülesandega harj.<br>muutmisharjutusi<br>lünkharjutusi<br>tuletamisharjutusi                                | 3<br>1<br>1<br>1      |
| Võõrsõnade õige-<br>kirjutuse ja b,d,g<br>sõna algul kordamine.            | lünkharjutusi                                                                                                    | 2                     |
| Sõnavälte, astmeva-<br>helduse ja käänamise<br>kordamine.                  | muutmisharjutusi<br>analüüsiharjutusi<br>näidete leidmine<br>mitme ülesandega harj.                              | 7<br>3<br>2<br>2      |
|                                                                            |                                                                                                                  |                       |



Kõige arvukamalt on õpikus esindatud analüüsiharjutused. See on universaalne harjutusetüüp, mis sobib peaaegu igale keeleõpetuse alale alates häälikuõpetusest ja ortograafiast kuni lauseõpetuseni ja kirjavahemärkide tarvitamiseni.

Analüüsiharjutuste kasutamisel 5. klassi eesti keele õpikus on iseloomulik see, et nendega alustatakse üksiku teema või programmi osa läbitöötamist. See on ka psühholoogiaga täiesti kooskõlas. Analüüsi all me mõistame mõtlemisprotsessi, millega lahutame uuritava objekti osadeks, eraldame mõtteliselt selles objektis tema olulised tunnused ja omadused. Ka emakeeles valitsevate seaduspärasuste mõistmiseks ja praktiliseks rakendamiseks on möödapääsematult vajalik nende seaduspärasuste lahtimõtestamine. Seda aga saab kõige edukamalt teha antud seaduspärasusele alluvate keelenähtuste mõttelise liigendamise ja oluliste tunnuste mõttelise eraldamise teel. Protsessi järgmisel astmel läheb analüüs üle oma vastandoperatsiooniks - sünteesiks. Siin süstematiseeritakse ja ühendatakse analüüsitud keelenähtuste üksikud komponendid ning olulised tunnused. Nii tunnetatakse keeles valitsevaid seaduspärasusi. Mõistes selliselt analüüsiharjutuste osa emakeele õppimise protsessis, saab selgeks ka nende harjutuste tunnetuslik väärtus.

Sellesse liiki kuuluvate harjutuste kasutamine uue

materjali käsitlemise esimesel etapil on ka metoodiliselt õigustatud. Analüüsiharjutused on siin õpilastele kõige jõukohasemad. See on ka kooskõlas induktsiooni põhimõttega ja meil valitseva heuristilise käsitusprintsipiibiga.

Esinemuselt teisel kohal on õpikus nn. muutmisharjutused. Sellesse liiki kuuluvast 47 harjutusest on liigi pooled seotud ortograafiliste ülesannete täitmisega. Õigupoolest ongi muutevormide moodustamine siin ortograafia teenistuses olev kõrvalülesanne. Ülejäänud harjutused kuuluvad juba süstemaatilise morfoloogiakursuse juurde.

Lünkharjutusi on õpikus ligi 12% harjutuste üldarvust. Tegelikult on nende harjutuste arv, milles kasutatakse lünki, mõnevõrra suurem. Kui võrd käesolevas liigituses on mitme ülesandega harjutuste puhul aluseks võetud põhimõte, et liigi määrab valdavam, s.o. arvuliselt esikohal olev tunnus, siis leidub harjutusi, kus muude ülesannete kõrval kasutatakse ka lünkade täitmise ülesannet, mitme ülesandega harjutuste hulgaski.

Seda harjutustüüpi, s.o. lünkharjutusi kasutatakse õpikus peamiselt hääliku- ja sõnaortograafia käsitlemisel, kus lünga täitmise ülesanne tuleneb juba töö iseloomust. Kahtlemata on see harjutuste liik ortograafia õppimisel ja ortograafiliste harjutuste kujundamisel üks efektiivsemaid.

Õpikus leidub 32 nn. mitme ülesandega harjutust,

mis on eelkõige mõeldud kordamistöö jaoks. Need on harjutused, mis sisaldavad ortogramme ja interpunktsiooni juhtumeid kogu õpitud kursuse ulatuses ning on paigutatud harilikult õpiku teemade ja peatükkide lõppu. Ka esineb siin mitmesuguse iseloomuga tööülesandeid - lünkade täitmist, sõnade nõutavasse muutesse asetamist jne. Neid harjutusi võiks nimetada ka kordamisharjutusteks.

Analüüsitavale 5. kl. eesti keele õpikule on teatud määral iseloomulik, et kirjalikesse harjutustesse püütakse parajasti õpitava materjali kõrval lülitada ka varem õpitud ortogramme ja interpunktsiooni juhtumeid. Süsteematilise kordamise seisukohalt on see väga hinnatav.

Nagu alamal (vt. lk. 83) näeme, ei suuda õpiku autor ometi ka selle võttega harjutusi vajalikul määral ortogrammidega tihendada. Mehhaanilise ärakirjutuse osa jääb ikkagi küllalt suureks.

Koos nn. kordamisharjutustega on õpikus selliseid rohkem kui üht ülesannet sisaldavaid harjutusi 95, s.o. veidi vähem kui üks kolmandik harjutuste üldarvust.

Tabel nr. 7

Mitme ülesandega harjutuste jagunemine

Ülesannete arvu järgi

| Kokku<br>harju-<br>tusi | sealhulgas harjutusi      |                           |                           |                           |                           |                           |                           |                           |
|-------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|---------------------------|
|                         | 2<br>üles-<br>ande-<br>ga | 3<br>üles-<br>ande-<br>ga | 4<br>üles-<br>ande-<br>ga | 5<br>üles-<br>ande-<br>ga | 6<br>üles-<br>ande-<br>ga | 7<br>üles-<br>ande-<br>ga | 8<br>üles-<br>ande-<br>ga | 9<br>üles-<br>ande-<br>ga |
| 95                      | 34                        | 21                        | 19                        | 10                        | 3                         | 5                         | 1                         | 2                         |

Sellistesse harjutustesse on varasemal perioodil suhtunud üsna erinevalt. Arvustuses autorite kollektiivi A.Kase, A.Vaigla ja J.V.Veski poolt koostatud õpiku "Eesti keeleõpik ja harjutustik keskkooli I klassile (V õppeaasta)" kohta märgib E.Nurm, et küsitava väärtusega on sellised harjutused, mis on määratud ainult ühe grammatilise reegli süvendamiseks ja ülesande lahendamiseks. Niisugusel korral tekkivat oht, et töö muutub šablooniliseks või koguni mehhaaniliseks.<sup>47</sup>

Vastupidisel seisukohal on J.Väinaste. Tehes arvustavaid märkusi N.Remmeli töövihiku "Kirjavahemärkide õpik ja harjutustik. Töövihik algkooli vanematele klassidele ja keskkoolile" kohta, seab ta kahtluse alla sellise meetodi otstarbekuse, kus korraga ühte harjutusse kuhjatakse mitu ülesannet.<sup>48</sup>

Kahtlemata on kummalgi väitel teatud objektiivne alus olemas. Selkõige puutume siin kokku õpilase tähelepanu mahu ja jaotuse küsimusega.

"Füsioloogiliselt on tähelepanu keskendatus - optimaalse erutuskolde teravalt väljenduv piiratus ajukoores.

Objektide hulk, mis hõlmab tähelepanu üheaegsel tajumisel, moodustab tähelepanu mahu."<sup>49</sup> Õpilase tähelepanu maht sõltub mitmesugustest asjaoludest, nagu tema, s.o. õpilase eest (nooremal koolieal on tähelepanu maht tun-

---

<sup>47</sup>Vrd. E.Nurm, "Eesti Kirjandus" 1935, nr. 5, lk. 233.

<sup>48</sup>Vrd. J.Väinaste, "Eesti Kool" 1939, nr.8, lk. 552-553.

<sup>49</sup>Psühholoogia, Tallinn 1960, lk. 163.

duvalt väiksem kui keskmisel ja vanemal koolieal), tegevuse ülesandest ja iseloomust ning tajutavate objektide (antud juhul mitmesuguste keelenähtuste) iseärasustest. Kuivõrd mitme ülesandega harjutuste juures on tegemist erinevatele reeglitele ja seaduspärasustele alluvate keeleliste nähtustega, tuleb õpilasel jaotada oma tähelepanu mitme erineva objekti vahel.

Tähelepanu jaotusele on iseloomulik, et ainult üks vajalikest tegevustest toimub küllalt täielikult ja selgelt, kõik ülejäänud tegevused aga teostatakse piiratud ulatuses.<sup>50</sup>

Koolipraktikas on õpetajaä korduvalt kokku puutunud nähtusega, et õpilased pole suutelised harjutustes üheaegselt täitma mitmesuguseid ortograafilisi jm. ülesandeid ning jälgima ka lause interpunktsiooni, s.o. kohale asetama puuduvaid kirjavahemärke. See vilumus saavutatakse alles pikkamööda ja korduvate harjutamiste tagajärjel ning tingimusel, et üksikelemendid olaksid täielikult omandatud ja teatud määral automatiseerunud. Järelikult tuleb sellistele mitme ülesandega harjutustele vaadata kui komplitseeritud harjutuseliigile, mida saab edukalt kasutada alles vastava eeltöö järel ja mis sealjuures pakuvad kõige paremaid võimalusi kujundatud ajutiste seoste kinnistamiseks ja õppeprogrammi kõige tähtsamate osade kordamiseks. Loomulikult vastavad sellele kriteeriumile kõige enam harjutused kordamisharjutuste liigist.

---

<sup>50</sup>Vrd. Psühholoogia, Tallinn 1960, lk. 167.

Selliste mitme ülesandega harjutuste poolt kõneleb ka see asjaolu, et niisugune töölik kujundab õpilastel kasulikke harjumusi kirjaliku väljendusoskuse jaoks. Tuleb ju õpilasel kirjandites jm. kirjalikes töödes ise-  
seisvalt lahendada kõige erinevamaid ortograafiasse ja kirjavahemärkide tarvitamisse puutuvaid küsimusi.

Interpunkttsiooniharjutusi on õpikus kokku 24. Need on sellised harjutused, kus kirjavahemärkide tarvitamine on ainuke või siis peamine ülesanne. Üldse on õpikus mitmesuguste interpunkttsiooni juhtumitega seotud ligi 25% harjutustest, milles kirjavahemärkide asetamine on enamasti üheks kõrvalülesandeks.

Lauseste koostamise harjutusi on õpikus ainult 21. Ometi on selliste harjutuste kasutamise võimalused küllalt avarad. Neid saab kasutada nii häälikuõpetuse ja ortograafia, samuti vormi ja lauseõpetuse küsimuste käsitlemisel. Sellised harjutused peegeldavad oma loova iseloomu tõttu kõige kujukamalt, kui sügavalt õpilased on üht või teist nähtust ja selle olemust tunnetanud, kuidas õpilased oskavad õpitud kasutada oma keeles, s.o. kuidas see rikastab nende suulist ja kirjalikku väljendusoskust.

Emakeeleõpetuse eesmärk seisab meie koolis kõigepealt praktiliste oskuste ja vilumuste kujundamises õpilastel. Just loovharjutused ongi üheks tõhusamaks vahendiks selle saavutamisel. Siit tuleneb aga ka järeldus õpiku kohta — loovaid lausete koostamise harjutusi on ebapiisavalt.

Rühmitamisharjutused on tööiseloomult lähedased analüüsiharjutustele. Viimastest erinevad nad kõigepealt selle poolest, et siin lisandub vaatlusobjektide analüüsi protsessile nende objektide grupeerimine ühiste tunnuste järgi.

Kuivõrd rühmitamisharjutused nõuavad õpitavate nähtuste küllalt täpset tundmist ja teatavat vilumust nende nähtuste eristamiseks, on sellised harjutused kasutatavad alles vastavate ettevalmistuste järel ning antud keelenähtuse tundmaõppimise teataval astmel. Rühmitamisharjutused pakuvad häid võimalusi ka õpetavate etteütluste kirjutamisel, milles õpilastele antakse ülesanne kuulnud lausetest teatud keelendid (s.o. sõnad, ortogrammid, muutevormid jne.) välja "noppida" ja rühmitada vastavalt antud ülesandele. Eriti on niisugused õpetavad etteütled efektiivsed ortograafia ja häälikuõpetuse käsitlemisel, kus nende tunnetuslik väärtus seisab eelkõige sõnade häälikulise koosseisu ja graafilise vormi analüüsi ühendamises.

Rühmitamisharjutused pakuvad häid võimalusi kujundatud diferentseeringute täpsustamiseks ja ajutiste seoste kinnistamiseks.

5. klassi eesti keele õpikus kasutatakse rühmitamisharjutusi suhteliselt tagasihoidlikult. 50% nandest harjutustest on paigutatud programmi osa "ühe sõna käänamise teise eeskujul" juurde, ülejäänud 50% rakendatakse hääliku- ja sõnavälte ning vähemal määral ka ortograafia käsitlemisel. On põhjust arvata, et just ortograafia õp-

pimisele on otstarbekas seda harjutustüüpi laiemalt kasutada.

Ülejäänud harjutustüüpidest, milles harjutuste arv on suhteliselt väiksem, omavad suurt väärtust just loova iseloomuga harjutused. Eriti tuleks alla kriipsutada selliseid liike nagu muundusharjutused, s.o. lause ümberehitamine, grammatiline kirjand, näidete leidmine antud reeglite kohta, samuti mitmesugused tuletamisharjutused (sõnade tuletamine ja liitmine).

Muundusharjutusi on õpikus ainult 6. Siin on puudujääk eriti märgatav otsese ja kaudse kõne vahekorra käsitlemisel. Õigupoolest läheb õpik kaudsest kõnest vaikides mööda, andmata siin ühtki juhendit või vastavat harjutust.

Väärtuslike loovharjutuste hulka kuuluvad grammatilised kirjandid - lausete moodustamine antud teemale koos teatavate sõnaliikide, muutevormide, päris- ja üldnimede jm. kasutamisega. Need harjutused on kasutatavad väga paljudel keeleõpetuse aladel ja nad on kõige tihedamalt seotud õpilaste kirjaliku väljendusoskuse arendamisega.

Loovate ja mõtlemistegevust aktiveerivate harjutuste hulka kuuluvad ka need, milles õpilane peab õpitud nähtused süstematiseerima ja omapoolsete näidetega varustama. Selliseid harjutusi on õpikus 4. Siia lisanduvad veel mõned ülesanded (vt. lk. 77). Selliste harjutusülesannete andmine on otstarbekas üksikasjalist diferentseerimist nõudvate ortograafiliste reeglite kinnista-



miseks, kuid on tingimata vajalikud ka vormi ja lause-  
õpetuse käsitlemisel.

Õpikus on ka 6 hääldamisharjutust. Kuivõrd eesti keele ortograafia aluseks on oluliselt foneetiline printsiip, kuivõrd sõna õigel hääldamisel (resp. vältel) on paljudel juhtudel fonemaatiline, tähendust eristav iseloom, siis on põhjust arvata, et nooremates, aga kahtlemata ka veel 5. ja vanemates klassideski on tähtis koht õigete hääldamistraditsioonide kujundamisel. Hääldamisharjutused on vajalikud ka kohaliku murde mõjude likvideerimiseks, kuid eriti olulised on nad hääliku- ja sõnavälte õppimisel. Siin on nad just vajalikud välte määramisele õigete aluste rajamiseks. On üldtuntud tõde, et õpilased lähtuvad sõnavälte määramisel pahatihti kirjapildist. Viimane on ainult õige häälduse väljenduseks. Välte määramise selline viis on seega järelduse tegemine kaudselt, ümberpöörduvalt.<sup>51</sup>

Kõige rohkem eksivad õpilased sulghäälikute välte määramisel ja märkimisel. VÕTJ eesti keele kabineti juhataja A.Kriisa väidab, et "Paremate õpetajate töökogemused näitavad, et 5. klassis tuleb sulghäälikute välde te õppimisel rohkem rõhku panna hääldamisharjutustele, millega kaasneb sõna kirjutamine tahvlile ja õpilaste vihikusse".<sup>52</sup>

Õpikus leidub ka üks korrigeerimisharjutus (nr.263),

---

<sup>51</sup>Vrd. /P.Ariste jt./, Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia 1. vihik, Tartu 1963, lk.115.

<sup>52</sup>A.Kriisa, Õigekirjavigade ennetamisest 5. klassis. "Nõukogude Õpetaja" 15. nov. 1952, nr. 46, lk. 4.

mis on üles ehitatud nn. kakograafilisel printsiibil. Siin on 26 ortogrammi (suur ja väike algustäht) hulgas 10 viga. Õpilasel tuleb need leida.

Sellised harjutused, kus õpilasele antakse parandamiseks teadlikult valesti kirjutatud tekst, on väga vanad. Nagu väidab K.D. Ušinski, oli vigade parandamine kunagi peamine ortograafia õppimise vahend.<sup>53</sup>

Eesti koolis võeti niisugused korrigeerimisharjutused kasutusele juba käesoleva sajandi alguses. Nimelt kasutavad neid oma emakeele õpikutes, mis olid määratud algkoolile, E. Peterson ja A. Jung. Arvustuse poolt laideti need harjutused tookord täiesti maha.<sup>54</sup> Hiljem on korrigeerimisharjutusi peaaegu ainukese harjutusetüübina tunnustanud Joh. Aavik. Ka H. Jänese ja O. Parlo õpikutes kasutatakse selliseid harjutusi. A. Kriisa märgib sel puhul, et "Viimasel ajal leiab meie keeleõpetuses lähtumine veajuhtumist rohkem poolehoidu".<sup>55</sup>

Korrigeerimisharjutused on muidugi kasutatavad alles siis, kui programm või teatav programmi osa on täielikult läbi töötatud ja omandatud. Ka Ušinski andis sellistele harjutustele kõrge hinnangu, sest "... see on väga hea eksam ortograafias ja selle reeglite kordamine,

---

<sup>53</sup>Vrd. K.D. Ušinski, Valitud pedagoogilised teosed II k. Tallinn 1958, lk. 480.

<sup>54</sup>Vrd. K. Ruut, "Eesti Kirjandus" 1907, lk. 31-32 ja J. Tammemägi, "Eesti Kirjandus" 1908, lk. 214.

<sup>55</sup>Alice Kriisa, "Eesti Kool" 1937, nr. 1, lk. 65.

aga mitte kuidagi uus tund"<sup>56</sup>. Kahtlemata tooksid niisugused harjutused ka vaheldust ja uudsust aine käsitlelusse.

Peale harjutuste leidub õpikus veel 37 mitmesugust ülesannet. Kuna vaadeldavas 5. klassi eesti keele õpikus tõmmatakse harjutuste ja ülesannete vahele piir juba sellega, et viimased on välja jäetud üldisest harjutuste numeratsioonist (ülesanded on üldse õpikus järjekorranumbrist), siis polnud neid võimalik ega otstarbekas lülitada ka harjutuste analüüsi. Pealegi on ülesanded töö iseloomult enamasti harjutustest erinevad. Sellepärast analüüsitakse neid ka eraldi.

Tabel nr. 8

5. klassi eesti keele õpikus esinevate  
"ülesannete" liigitus

| Jrk. nr. | Ülesannete liigid                                       | Arv |
|----------|---------------------------------------------------------|-----|
| 1.       | mitmesuguste nähtuste määramine antud sõnades, lausetes | 6   |
| 2.       | varemõpitud reeglite meenutamine                        | 13  |
| 3.       | järelduste, tähelepanekute tegemine vaatlusmaterjalist  | 10  |
| 4.       | õpitud etteütlu kirjutamine                             | 2   |
| 5.       | antud reeglile näidete leidmine                         | 3   |
| 6.       | vigade parandamine vihikus                              | 2   |
| 7.       | uute sõnade sõnastiku koostamine                        | 1   |

<sup>56</sup> K.D. Ušinski, Valitud pedagoogilised teosed II k. Tallinn 1958, lk. 489.

Lõpuks esitatakse katseliselt veel 5. klassi eesti keele õpiku harjutuste liigitus Joh.Käisi süsteemi alusel.

Tabel nr.9

5. klassi eesti keele õpiku harjutuste liigitus Joh.Käisi liigitussüsteemi alusel

| Kokku harjutusi                                     |      | Neist katkendid, jutukesed |      | Antud liigi koguarvust |      |                   |      |                                 |      |
|-----------------------------------------------------|------|----------------------------|------|------------------------|------|-------------------|------|---------------------------------|------|
|                                                     |      |                            |      | suuliseks tööks        |      | kirjalikuks tööks |      | suuliseks või kirjalikuks tööks |      |
| arv                                                 | %    | arv                        | %    | arv                    | %    | arv               | %    | arv                             | %    |
| Vormide ja üksiknähtuste määramine (analüütilised)  |      |                            |      |                        |      |                   |      |                                 |      |
| 97                                                  | 30,5 | 22                         | 22,7 | 30                     | 31,0 | 53                | 54,5 | 14                              | 14,5 |
| Keelelise materjali kombineerimine (kombineerimise) |      |                            |      |                        |      |                   |      |                                 |      |
| 186                                                 | 58,8 | 48                         | 25,8 | 21                     | 44,5 | 128               | 68,8 | 37                              | 19,7 |
| Keelelise materjali ehitamine ( sünteetilised )     |      |                            |      |                        |      |                   |      |                                 |      |
| 34                                                  | 10,7 | —                          | —    | 15                     | 44,1 | 8                 | 23,5 | 11                              | 32,4 |

Niisiis on õpikus tunduvas ülekaalus nn. kombineerimisharjutused. Need on "mitmesugused käänamis-, pööramis-, võrdlemis-, astmevaheldustööd, sõnade liitmine, tuletamine, lausete ehitamise, muutmise, liitmise, lühendamise, interpunktsiooni jne. harjutused, kusjuures

toores materjal antakse kätte".<sup>57</sup>

Teisel kohal on analüütilised harjutused. Sellesse liiki kuuluvad häälikute, völdete, astmete, käänamis- ja pööramisvormide, lauseliikmete, -liikide, kirjavahemärkide jne. otsimine ja kindlakstegemine. Tuubi kõige levinumaks kirjavõtteks on ära kiri mitmesuguste vormide tähistamisega. Vanemal astmel soovitatakse seda tuupi peamiselt suulise käsitlemise ja vormide rühmitava väljakirjutamise ning kordamistöö jaoks.<sup>58</sup>

Kõige vähem on õpikus nn. sünteetilisi harjutusi, mille "olemus seisab õpitavate vormide, nähtuste kasutamises /õpilase/ oma keeles".<sup>59</sup>

Sellel liigitusel on kahtlemata oma objektiivne alus olemas, sest kõigepealt peetakse siin silmas mõtlemisoperatsioonide iseloomu harjutuste täitmisel.

Analüütilised harjutused langevad peasegu täielikult kokku analüüsi- ja rühmitamisharjutustega, milles domineeris analüüsiprotsess.

Kombineerimisharjutuste juures on esiplaanil sünteetis.

Sünteetiliste harjutuste iseloomulik tunnus on deduktsioon. Keeleliste tervikute ehitamine õpilaste poolt

---

<sup>57</sup>Joh.Käis, Uusi teid algõpetuses IV jagu I osa emakeel, Tallinn 1933, lk. 27.

<sup>58</sup>Vrd. Joh.Käis, Uusi teid algõpetuses IV jagu I osa, emakeel, Tallinn 1933, lk. 27.

<sup>59</sup>Seesama, lk. 28.

toimub õpitud reeglite ja seaduspärasuste rakendamise ning aktiivse mõtlemistegevuse kaudu, kus analüüs ja süntees kõige tihedamini põimuvad.

Sünteesilisi harjutusi võib vaadelda ka kui tunnetuse kõrgeimat astet - kui õpilase praktilist tegevust, mis näitab, kuidas ta on õpitu omandanud, kuidas ta õpitut oskab lahti mõtestada ja kuidas õpitu rikastab õpilase väljendusoskust ning vaimset palet.

Eespool toodu põhjal võime öelda, et sünteesiliste harjutuste eelistamine Johannes Käisi poolt tulenes otseselt rakenduoskuse põhimõttest, mis püstitati emakeeleõpetuses 30-ndail aastail koos nn. kooliuuendusliikumisega.

Ka tänapäeva nõukogude koolis on rakendamisoskuse omandamise printsiip tähtsal kohal. Pole kahtlust, et sellised loovad harjutused, nagu seda on nn. sünteesilised harjutused, pakuvad praktilise keeleoskuse arendamiseks kõige paremaid võimalusi.

Võrreldes suuliste ja kirjalike harjutuste vahekorra 5. klassi õpikus, näeme kirjaliku töö tunduvat eelistamist. Sellepärast on põhjust lähemalt vaadata, kuivõrd otstarbekalt on valitud harjutused kirjalikuks tööks, millisel määral toovad nad kaasa väheväärtuslikku mehaanilist ärakirjutamist, kui palju on kirjalikesse harjutustesse suudetud haarata õpitavaid keelendeid ja ortogramme.

Oli aeg, mil ära kirja ja vaatlustekstide ümberkirjutamist peeti parimaks õigekirjaoskuse omandamise võtteks. Veel 1918.a. ütleb M.Kampmaa, viidates sealjuures tuntud saksa bioloogistliku "teopedagoogika" esindajale Wilhelm August Lay'le (1862-1926): "Lay katsetest järgneb, et õigekirjutuse omandamiseks ära kirjutamine ja nähtud ning loetud kirja etteütlemine kõige paremaid tagajärgesid annab, ... Ära kirjutamine pole midagi muud kui nägemine, mida kirjutusliigutused toetavad".<sup>60</sup>

Koos keeleõpetuse metoodika arenguga on ära kirjutuse osatähtsus eriti keskmisel ja vanemal kooliastmel järjeest vähenenud. Sellele juhib tähelepanu ka Johannes Käis. Ta ütleb, et "Ära kirjutus on seni kirjalikes harjutustes esikohal olnud ... Tavalistes harjutustikes leidub õige rohkesti ülesandeid, mille põhielemendiks on teksti ära kirjutus, üksikuil autoreil alamais klassides kuni 80-90%, 5.-6. õppeaastal kuni 40%. See on kahtlemata liialdus".<sup>61</sup> Niisiis peaks juba keskmisel kooliastmel ära kirjutus täiesti kõrvalisele kohale taanduma. Mõeldakse muidugi sellist ära kirjutamist, mida tehakse õpikus antud teksti mehhaanilise kopeerimise teel.

Meil pole põhjust ignoreerida ja alahinnata neid Joh.Käisi tähelepanekuid ja seisukohti.

Kaasaegne pedagoogiline psühholoogia vaatab õppimisele kui keerukate ja komplitseeritud psüühiliste prot-

---

<sup>60</sup>M.Kampmann, Eesti keele õppeviis, Tallinn 1918, lk.188.

<sup>61</sup>Joh.Käis, Valitud tööd, Tallinn 1946, lk. 251.

sesside peale. Need protsessid baseeruvad kõrgemal närvi-  
tegevusel, ajukoore funktsioonidel ja on eelkõige võima-  
likud tänu II signaalsüsteemi olemasolule inimesel.

Tähtsat kohta omab siin õpetus ajutiste seoste moo-  
dustamisest ja nende kinnistamisest süstemaatiliste kor-  
damiste teel, õpetus diferentseerimispidurdusest, õpetus  
dünaamilise stereotüübi olemusest ja selle kujundamisest  
jne.

Koos teaduse arenguga, õppimismeetodite ja -viiside  
täiustumisega, õppimisprotsessi psüühilise olemuse üks-  
sikasjalise uurimise ja tundmaõppimisega muutub üha väik-  
semaks puhtmehhaanilise töö osa. Ka 80-100-sõnaliste ja  
veelgi pikemate harjutuste ümberkirjutamine muutub mõtte-  
tuks mehhaaniliseks tööks ja ajaraiskamiseks, kui selles-  
se teksti on suudetud lülitada vaid 20-30, heal juhul ku-  
ni 40 õpitavat või korratavat ortogrammi. Kas see polegi  
seesama kurikuulus "kirjakaristus" või "keeleline abite-  
gu", mida teravalt kritiseeriti ja tunnistati iganenuks  
juba eesti keele õpetajate IV kongressil 1931.a.<sup>62</sup>

Ka 5. klassi eesti keele õpikus esineb "keelelist  
abitegu". Õpiku kirjalikest harjutustest sisaldab 108<sup>63</sup>

---

<sup>62</sup>Vrd. Eesti keele õpetajate IV kongress. "Kasvatus"  
1931, nr. 8, lk. 393.

<sup>63</sup>Õpikus on üldse 189 kirjalikku harjutust, neist 81  
koosnevad üksikutest sõnadest, s.o. on seotud sõnade  
muutmise, sõnade tuletamise, välte määramise jne.  
ülesandega. 108 harjutust koosnevad üksikutest lause-  
test või on katkendid, jutukesed jne.



ulatuslikumaid ära kirjutuse ülesandeid. Neist 97 harjutust on seotud mitmesuguste ortograafiliste ülesannete täitmisega (peale selle sisaldab 37 harjutust veel kõrvalülesande interpunktsiooni alalt) 11 kirjalikku harjutust on määratud ainult kirjavahemärkide tarvitamiseks.

Tabel nr. 10

Ortograafilisi ülesandeid sisaldavate kirjalike harjutuste jagunemine ortogrammi arvu järgi

| Harjutuste arv kokku | Sõnade üldarvust    |                   |                   |                   |                   |                   |                       |
|----------------------|---------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-------------------|-----------------------|
|                      | kuni 10% ortogramme | 11-20% ortogramme | 21-30% ortogramme | 31-40% ortogramme | 41-50% ortogramme | 51-60% ortogramme | 61% ja rohkem ortogr. |
| 97                   | 1                   | 8                 | 28                | 20                | 24                | 7                 | 9                     |

Harjutuste üldarvust sisaldab kõrvalülesande interpunktsiooni alalt

|    |   |   |    |   |    |   |   |
|----|---|---|----|---|----|---|---|
| 37 | 1 | 7 | 11 | 7 | 10 | 1 | - |
|----|---|---|----|---|----|---|---|

Toodud andmete põhjal selgub, et suurem osa kirjalikest harjutustest sisaldab 50-60% puhas ära kirjutamistööd. Kuigi osas harjutustes õigustab kirjavahemärkide tarvitamise kõrvalülesanne ära kirjutamist, jääb "abitegu" siiski veel küllalt suureks.

Kerkib küsimus, mida annab õpilasele pikkade analüüsiharjutuste ärakirjutamine, milles nõutakse teatavate sõnade, lauseliikmete või muutevormide allakriipsutamist. Sealjuures tuleb mehhaaniliselt ümber kirjutada kuni 100 sõna (harj. nr. 5, 8, 19, 177, 179 jt.). Sama küsimus kerkib ka pikkade interpunktsiooniharjutuste juures (harj., nr. 28B, 41, 43A, 43B, 44, 45, 47, 49, 51 jt.). Paludes lünkharjutusteski on ärakirjutamistöö mitu korda suurem loovast mõttelisest tööst (harj. nr. 56A,B, 58, 59, 71A,B, 72B, 89, 98B, 113A jt.).

Kas sellised harjutused ei tuleks jätta suuliseks tööks? Õpetajad teevadki sageli nii.

5. klassi eesti keele õpikule on iseloomulik pikkade kirjalike harjutuste eelistamine. Kahtlemata on see tingitud ka sellest, et püütakse kasutada võimalikult palju mõtteliselt seotud lauseid ja katkendeid ilukirjanduslikest teostest, s.o. mõtteliselt terviklikke harjutustekste. Loomulikult dikteerib sellise katkendi mõtteline terviklikkus ja mõistetavus ka osalt tema pikkuse.

Vaieldamatult ületab selliste harjutuste kasvatuslik väärtus (muidugi kui katkendid on õnnestunud valitud) mitu korda nn. lahtiste lausete kasvatusliku väärtuse, kuid paratamatult toob katkendite kasutamine kaasa ka tarbetu sõnalise ballasti ja mehhaanilise ärakirjutamise osa suurenemise. Siit saabki alguse "kirjakaristus". K.Praakli "Eesti keele õpikus V klassile" on vaadeldava

108 kirjaliku harjutuse<sup>64</sup> hulgas katkendeid ja jutukesi kokku 44 ehk 40,7%. See on küllalt suur protsent. Nähtavasti saabki õpikus esinev keeleline abitegu ja "kirjakaristus" osalt alguse just sellest katkendite eelistamisest.

Ka Joh.Käis ei pooldanud selliseid harjutusi, milleks on katkend või jutuke. Ta märkis eriti kaht negatiivset momenti nende harjutuste juures: "esiteks toob see võtte palju ballasti, üleliigset keelevara, mis nõuab hulga kasutat "abitegu", millesse käsitletavat vormid upuvad; teiseks mugandamise tõttu teatavale keelenähtusele palake kaotab palju oma elu- ja stiilivärskusest".<sup>65</sup>

Kirjalike harjutuste pikkusest annab ülevaate tabel nr. Analüüsitud on samad 108 harjutust, mida vaadeldi eespool ortogrammide ja kirjavahemärkide arvu seisukohalt.

Tabel nr.11

Harjutuste jagunemine pikkuse järgi

| Kokku harj. | Sõnade arv harjutustes |       |       |       |       |       |        |         |         |
|-------------|------------------------|-------|-------|-------|-------|-------|--------|---------|---------|
|             | kuni 40                | 41-50 | 51-60 | 61-70 | 71-80 | 81-90 | 91-100 | 101-110 | 111-120 |
|             | sõna                   | sõna  | sõna  | sõna  | sõna  | sõna  | sõna   | sõna    | sõna    |
| 108         | 3                      | 4     | 5     | 14    | 16    | 21    | 17     | 16      | 12      |

<sup>64</sup>Vt.eespool, lk.82.

<sup>65</sup>Joh.Käis, Uusi teid algõpetuses IV jagu, I osa, emakeel, Tallinn, 1933, lk. 26.

Selgub, et õpikus on arvuliselt esikohal pikemad 80-120-sõnalised harjutused.

Õigupoolest kuulub ju õpiku vooruste hulka rohke harjutusmaterjali olemasolu selles, ent selle esitamine peab olema metoodiliselt läbi mõeldud ja põhjendatud.

5. klassi eesti keele õpiku harjutuste kohta ei saa küll alati öelda, et need oleksid metoodiliselt läbi töötatud ja laitmatud. Seda võib öelda ka harjutuste pikkuse seisukohalt. Praegu on põhjust karta, et eriti noored kogemusteta õpetajad, kes kujundavad oma töö õpiku süsteemi järgi ja kes lihtsalt ei märka või ei taip<sup>a</sup>, et sellised pikad kirjalikud harjutused (s.o. tööjuhise järgi kirjalikuks tööks määratud) tuleb jaotada kirjaliku ja suulise töö vahel, võivad kirjaliku tööga tõsisestse liialdustesse sattuda. Igal juhul õpiku süsteem praegu õpetajat küll palju ei abista. Kas poleks otstarbekam pikkade kirjalike harjutuste asemel anda tunduvalt lühemaid ja suurendada sealjuures ka suulise <sup>töö</sup> osatähtsust?

Harjutuste juurde kuuluvad tööjuhised on üldiselt otstarbekad ja annavad vajalikke näpunäiteid ülesande täitmiseks. Need harjutused, mille täitmine on keerukam, on enamasti varustatud ka vastava näidisega.

Peale harjutuste ja mitmesuguste ülesannete sisaldab õpik veel keelelist vaatlusmaterjali. See on määratud õpilastele iseseisvaks tööks - järelduste tegemiseks, reegli tuletamiseks, seaduspärasuse mõistmiseks. Tunnus-

tavalt tuleb märkida seda, et vaatlusmaterjal esitatakse enamasti ülevaatlike tabelite ja näidislauseste kujul. See kergendab tunduvalt materjali läbitöötamist õpilase poolt. Vaatlusmaterjali järel esitatakse koos meelestimise ülesandega kokkuvõtte või vastav keelereegel. Nagu näitavad vastavad katsed, on selline hoiatus pea meeles! psühholoogia seisukohalt vajalik. See toob sisse nn. tahtliku omandamise momendi.<sup>66</sup>

Kokku antakse õpikus ligi 100 reeglit ja kokkuvõtet. Nende paigutus ja muust tekstist esiletõstmine on kooskõlas psühholoogiast tulenevate nõuetega.

Nagu näitasid V.A. Artjomovi poolt korraldatud katsed, omasid materjali üksikute osade paigutus ja terviklikkus õppimisel suurt tähtsust. Näiteks oli üksikute tähtede h r x c s d meeldejätmine tunduvalt kergem, kui nad olid geomeetrilise kujundi abil üheks tervikuks liidetud, s.o. h r x c s d kujul.<sup>67</sup>

Õpikus ongi reeglid riskülikutesse paigutamisega esile tõstetud.

Lähtudes emakeeleõpetuses valitsevast rakenduoskuse printsiibist, pole kaheksaklassilises koolis keelereeglite õppimine omaette eesmärgiks. Omandada tuleb need reeglid, mis on hädavajalikud praktilise keeleoskuse seisukohast. Programm esitab nõude, et koolis õpetataks

---

<sup>66</sup>Vrd. Psühholoogia, Tallinn 1960, lk. 183.

<sup>67</sup>Vrd. В. А. Артемюв, Курс лекций по психологии, Харьков 1958, lk. 344.

eeskätt keelt, mitte grammatikat.<sup>68</sup>

Reeglid ja kokkuvõtted ongi 5. klassi õpikus esitatud enamasti lihtsustatud provisoorsel kujul, mis aga alati ei tule asjale kasuks. Näiteks ütte reegli juures tahaks näha ka viidet ütte vormilistele tunnustele - nimisõna nimetavas käändes. Ühendades nii ütte sisulise ja vormilise külje, kujundame uusi kasulikke seoseid nähtuse sügavamaks mõistmiseks.

Otse hädavajalik on, et sellised teemad nagu üte, võibolla ka koondlause, samuti liitlause, eriti aga otse- ja kaudne kõne oleksid illustreeritud vastavate lauseskeemidega. Sellised skeemid võimaldaksid õpilaste nägemismälu palju otstarbekamalt ära kasutada kui õpiku näidislaused. Millegipärast peetakse neid aga õpikus ülearuteks.

Süsteemitu on õpikus võõrtähtede käsitletus. Õpik jaotab need küll kahte rühma, kuid milles seisab siis õieti kumbagi rühma kuuluvate tähtede põhimõtteline erinevus, seda võib ainult varem asjasse pühendatu, s.o. inimene, kes nähtust juba tunneb, õpikust välja lugeda. Siin oleneb kõik õpetajast, kuidas ta nähtuse lahti mõtestab.

Desorienteeriv on reegel lk. 105 - tugeva ja nõrga astme eristamine vältevahelduslikes sõnades. Õpiku järgi tuleb välja nii, et tugevas astmes on see sõnavorm, milles muutuv häälik on ülipikk, nõrgas astmes aga see vorm,

---

<sup>68</sup>Vrd. Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64 õppeaastaks, eesti keel, kirjandus, Tallinn 1963, lk. 5.

milles muutuv häälik on lühike (?). On teada, et "välte-  
vahelduse puhul tugeva astme vormides /on/ sõna kolman-  
davälteline, ... nõrga astme vormides aga sõna on teise-  
välteline, ..." <sup>69</sup>

Kuidas peavad õpilased välte määramisel toimima,  
kui õpikus tuuakse vältevahelduslike sõnade nõrga astme  
näitena "jutud", "mõte", "karbid", "hakata" jt.vormid,  
s.o. sõnad, mis on "lühikeses" vältes.

Kahtlase väärtusega on ka reegel ja vastavad näited  
(avaldus) lk. 127 ametinimetuste kirjutamise kohta suure  
algustähega kirjade sise- ja välisaadressidel. Sellele  
seisukohale on viimasel ajal risti vastu astutud. <sup>70</sup>

Muude reeglitega ja kokkuvõtetega, mis tuuakse õpi-  
kus, võib enam-vähem rahule jääda.

Mõningat lisa pakuvad aine teoreetilisele käsitlemi-  
sele ja materjali omandamisele õpikus leiduvad kordamis-  
küsimused. Kokku on neid 38.

Kordamisküsimused on paigutatud peatükkide ja teema-  
de lõppu ning haaravad olulisemaid momente õpitust. Trü-  
kitehniliselt on kordamisküsimused antud ptiikirjas, mis  
nagu asetaks nad teisejärgulisele kohale. Tegelikult on  
sellised küsimused õpetajale suureks abiks eriti frontaal-  
se töö juures ning neid võiks rohkemgi olla.

---

<sup>69</sup>/P.Ariste jt./, Eesti keele grammatika I. Hääliku-  
õpetus ja ortograafia 2. vihik, Tartu 1964, lk. 9.

<sup>70</sup>Vrd. Seesama, lk. 152.

Praegu leidub õpikus kordamisküsimusi järgmiste teemade kohta:

1. 4. klassis läbivõetud morfoloogiakursus - 8 küsimust
2. lihtlause - 3 küsimust
3. häälik ja täht, häälikute jagunemine, võõrtähed - 5 küsimust
4. hääliku välde ja õigekirjutus - 1 kordamisülesanne
5. kaashäälikuühendi õigekirjutus - 7 küsimust
6. astmevaheldus - 6 küsimust
7. suur ja väike algustäht - 8 küsimust.

Õpiku hindamisel ei saa vaikides mööda minna selle harjutuste sisust ja keelest.

Silmas pidades eakohasuse ja rakendusoskuse omandamise printsiipi, nõuab kehtiv eesti keele programm, et harjutused lähtugu eeskätt õpilase enda keeletarvitusest, olgu talle arusaadavad ja lähedased. Programmi seletuskirjas märgitakse, et "Suure kasvatusliku väärtusega on hästi valitud vaatlus- ning harjutustekstid, mis võimaldavad õpilasel mõista keele rikkusi ja väljendusvõimet ning soodustavad esteetilist kasvatust"<sup>71</sup>. Niisiis on emakeeleõpetusel täita ka vastutusrikas osa tulevase ühiskonnaliikme kasvatamisel.

---

<sup>71</sup> Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64. õppeaastaks, eesti keel, kirjandus, Tallinn 1963, lk. 4.



Tuntud koolimees meie rahvusliku kooli algpäevilt ja eesti keele õpetamise metoodika teoreetiliste aluste üks rajajaid Mihkel Kampmaa ütleb, et "Igaüks on vist tähele pannud, et keelevormid kui seesugused veel mitte last ei huvita, vaid teda huvitab kõige pealt selle lause sisu, milles teatav keelevorm peitub".<sup>72</sup>

Ka hiljem on korduvalt rõhutatud, et kool õpetagu lapsele tema tarbekeelt ja sellest sõltuvalt olgu harjutused eakohased ning elunähtusi kajastavad.<sup>73</sup>

Seega on meie tänapäeva koolis kehtivad keeleõpetuse põhimõtted otseses seoses eesti kooli varasemate traditsioonidega.

5. klassi eesti keele õpikus püütakse kasvatuslikke eesmärke eelkõige sobivate katkendite ja jutukeste sisetoomisega saavutada. Nagu vastavatest analüüsides (vrd. tabelid nr. <sup>10</sup>, <sup>11</sup>) selgus, kannatas seetõttu harjutuste õpetuslik väärtus, suurenes mehhaanilise töö osa.

Kahtlemata on see õpikule suureks puuduseks, sest õpetuslikke ja kasvatuslikke eesmärke ei saa teineteisest lahutada.

Analüüsides harjutusi ainult kasvatusliku väärtuse seisukohalt tuleb rahuldusega märkida, et selles suhtes on õpik üsna õnnestunud.

Harjutuste üldarvust on ca üks viiendik seotud tekstid, s.o. mõttelised tervikud. Selle järgi, kas tegemist

---

<sup>72</sup> M. Kampmann, Eesti keele õppeviis, Tallinn 1918, lk. 170.

<sup>73</sup> Vrd. Rud. Reiman, "Kasvatus" 1932, nr. 3, lk. 127-128.

on katkendiga ilukirjanduslikust teosest või muudest allikatest pärineva lookesega, võib need harjutused jaotada kahte rühma.

Suure kasvatusliku väärtusega on sobivad katkendid lastele tuttavatest ja mõistetavatest ilukirjanduslikest teostest. Õpikus on neid kokku 20. Oma eeskujuliku stiili, väljendusrikka keele ja emotsionaalse sisuga on nad eriti hinnatavad esteetilise kasvatusseisukohalt. Neid saab kasutada ka õpilaste kirjaliku väljendusoskuse arendamiseks, eriti kui õpetaja seda tööd suunab ja juhendab. Õpilased saavad tähelepanekuid teha katkendite keele mõttelise rikkuse, sünonüümide rohkuse, lauseehituse jne. kohta ning rakendada kõike seda oma kirjalikes töödes.

Autoritest on esikohal laste poolt armastatud noorsookirjanik O.Luts, kelle teostest on valitud kokku 5 katkendit. Neist 3 "Kevadest" ja ülejäänud 2 kirjaniku noorusmälestuste sarjast ja muudest teostest. Katkendid on valitud päris õnnestunult ja omavad suurt kasvatuslikku väärtust (harj. nr. 34, 45, 47).

A.H.Tammsaare, J.Parijõe ja J.Smuuli teostest on võetud kokku 6 katkendit (igalt autorilt 2), mis enamasti oma lastepärase ja köitva sisuga (harj. 173, 190 jt.) teenivad ka kasvatuslikke eesmärke.

Muudest kirjanikest on esindatud veel M.Kesamaa, E.Kippel, V.Ossejeva, A.Haava, O.Tooming, Fr.Tuglas igaüks ühe katkendiga. Ka nendele võib anda positiivse hinnangu.

Kokkuvõttes võib öelda, et katkendid on valitud küllalt nõudlikult ja kasvatuslikust seisukohast õnnestunudlt.

Tunduvalt rohkem kasutatakse õpikus mitmesuguseid lookesi ja jutukesi - rahvajutte, katkendeid artiklitest, autori enda koostatud lookesi jne. Sisult kuuluvad nad mitmesse erinevasse valdkonda.

Populaarteadusliku sisuga harjutused, s.o. harjutustekstid pakuvad häid võimalusi õpilaste ainealaste teadmiste süvendamiseks ja silmaringi avardamiseks. Siin tuuakse andmeid füüsika ja astrofüüsika valdkonnast (harj. nr. 4), räägitakse nõukogude teaduse edusammudest (harj. nr. 92), tehakse tähelepanekuid zooloogia valdkonnast (harj. nr. 175). Kahju, et selliseid harjutusi on õpikus ainult 3. Populaarteaduslike teemade kaudu saaks edukalt kinnistada teiste õpikute sõnavara ja haarata õpilastele vähem tuttavaid, kuid vajalikke võõr- ja laensõnu.

Kõige rohkem on õpikus harjutusi mitmesugustel elu-olustikulistel teemadel. Nende aine on valitud õpilastele tuttavast ja lähedasest miljööst - koolitöö ja õppimine, pioneerorganisatsioon, mängud, matkad, tööd kooliaias, kolhoosipõllul, ema abistamas jne. Harjutuste kasvatuslik eesmärk on panna õpilased kriitiliselt hindama oma tööd ja saavutusi, arendada korraharjumusi, kasvatada tööarmastust, sõprust ja seltsimehelikkust.

Omaette rühma moodustavad veel harjutused, mille sisu on moraliseerivat, mõistukõnelist laadi. Nende õpetlik sisu ja lihtne sümboolika on õpilastele enamasti hõlpsasti arusaadav. Pole põhjust kahelda nende kasvatuslikus väärtuses. Harjutuses nr. 48 vastandatakse kõikide väärtuste ekvivalent - kuld ja lihtne rukkitera. Õpilasele saab ilma kommentaarideta selgeks, kumb neist on siiski suurema väärtusega. Rahvajutud tugeva, kuid rumala looma või linnu allajäämisest nõrgemale, kuid osavamale metsaelanikule sisaldavad lihtsat tõde - hinda mõistust, teadmisi, mõistusega võid saavutada kõike. Mida ei suuda jõuga, seda tee nõuga (harj. nr. 49, 50, 79). Mõnelgi lohakal ja endasse usu kaotanud õpilasel on põhjust eeskuju võtta virgast rähnist ja näha end läisa nooriku osas (harj. nr. 137). Lihtne moraäl peitub ka harjutustes, milles võrreldakse ämbliku ja siidiussi töö kasulikkust (harj. nr. 10), kõneldakse usalduse kaotanud karjapoisi kimbatuses (harj. nr. 211A), jutustatakse, kuidas sääsed hobuse maha murdsid (harj. nr. 211B) jne.

Pisut vulgaarsena ja julmalt naturalistlikuna tundub harjutuses nr. 250 esitatud soome rahvanali kilplaste karujahist, kus karul lastakse Pekal pea otsast hammustada, nii et see jõuab ainult veel jalgu siputada.

Kasvatuslikust seisukohast on päris õnnestunud valitud ka laused nendes harjutustes, mis koosnevad üksikutest lausetest. Rohkesti kasutab autor ilukirjandulikest teostest - enamasti tuntud eesti kirjanike teosed - pärinevaid lauseid.

Kokkuvõtteks võib öelda, et harjutused on kasvatustlikust seisukohast head ja igati õnnestunud. Kuid ei saa märkimata jätta seda, et õpiku autor on kasvatustlike eesmärgid silmas pidades asetanud õpetuslikud eesmärgid teisejärgulisele kohale. See õpetusliku ja kasvatustliku lahutamine kahandab õpiku väärtust tunduvalt.

# Katsetööde analüüs ja järel- dused õpiku kohta

Töö koostamise käigus viidi neljas Hiiumaa rajooni koolis - Kärkla keskkoolis, Palade, Suuremõisa ja Emmaste 8-kl. koolis - läbi rida katsetöid (harjutusi). Kõik kirjutati nende koolide viiendates klassides (5 viiendat klassi, õpilasi 121) 14 tööd 9-s erinevas variandis (s.o. 9 erinevat harjutust).

Katseklassides õpetab eesti keelt 5 õpetajat, kellest 3 omab lõpetatud kõrgemat haridust (2 on lõpetanud TRÜ ja 1 T Ped I) ning 2-5 aastani ulatuvat tööstaaži, 2 õpetajat õpivad mittestatsionaarselt TRÜ-s ja omavad 5-9a. tööstaaži.

Katsetööde (harjutuste) eesmärgiks oli nende põhjal mõningaid tähelepanekuid teha õpilaste teadmiste taseme kohta ja teiselt poolt ka üksikute harjutuste tüüpide efektiivsuse kohta. Lähtudes rakendusoskuse omandamise printsiibist asetati rõhk just loova iseloomuga harjutustele, sest need võimaldavad kõige objektiivsemalt otsustada, kuivõrd õpitav on rikastanud õpilase suulist ja kirjalikku väljendusoskust.

Peale selle analüüsitakse siin veel 1963.a. aprillis 8-s Hiiumaa rajooni koolis kirjutatud kontrollette-  
ütluse tulemusi.

# Harjutus nr.1

Koosta 6 lauset. Neist

- 2 lauset, milles esineb üle
- 2 koondlause
- 2 liitlause, kus üks osalause on teise poolt hõlmatud.

Harjutus kirjutati Palade 8-kl. kooli V klassis (17 õpilast) ja Emmaste 8-kl. kooli V klassis (26 õpilast).

Tabel nr.12

## Näitelausete analüüs

| Lause liik   | õiged      |             | osaliselt õiged |            | väärad    |             | puuduvad  |             |
|--------------|------------|-------------|-----------------|------------|-----------|-------------|-----------|-------------|
|              | arv        | %           | arv             | %          | arv       | %           | arv       | %           |
| üttega lause | 45         | 52,3        | 9               | 10,4       | 14        | 16,3        | 18        | 21,0        |
| koondlause   | 46         | 53,5        | 6               | 7,0        | 15        | 17,4        | 19        | 22,1        |
| liitlause    | 40         | 46,5        | 9               | 10,4       | 23        | 26,5        | 14        | 16,3        |
| <b>kokku</b> | <b>131</b> | <b>50,8</b> | <b>24</b>       | <b>9,5</b> | <b>52</b> | <b>20,0</b> | <b>51</b> | <b>19,7</b> |

Osaliselt õigeteks on loetud need laused, milles üte on küll olemas, kuid komaga või komadega eraldamata.

Väärad vastused näitavad, et õpilased ei tunne ütte sisulist funktsiooni. Näitena tuuakse lauseid, nagu

Lapsed läksid marjule. Ema ütles mulle: "Mine poodi ja too üks leib!" Miks sa täna puudusid? jne.

Osaliselt õigete vastuste hulka <sup>on</sup> arvatud interpunktsioonivigadega koondlaused.

Koondalause näitena esitatakse ka lihtlauseid, nagu Me mängisime aias. Me jooksisime jooksurajal kiiresti või Auto sõitis garaaži. Kombainid sõitsid põllule jne. Üks viiendik õpilastest ei suutnud mingit näidet tuua.

Abitud on õpilased ka liitlause ehitamisel. Eksitakse lausete sidumisel (Lambad olid autodel, kes viidi laidudele) ja kirjavahemärkide tarvitamises (Puud mis seal kasvavad on suured). Paljud õpilased jätsid näited üldse toomata või suutsid paberile panna vaid lihtlause. Tundub, et hõlmatud osalausega liitlause koostamine on õpilastele raskem kui osalauseste kõrvuti asetamine.

Kõikidele näidetele nii ütte, koondlause kui ka liitlause kohta oli iseloomulik mõttevaesus ja sõnavaraline piiratus. On märgata, et õpilased pole harjunud vastavaid nähtusi (ütte, koondalause, liitlause) oma keeles, eriti just kirjalikus kõnes, kasutama.

## Harutus nr. 2

1. Koosta kolm lauset, milles esineb otsene kõne
    - a) saatelause on lause alguses
    - b) saatelause on keskel
    - c) saatelause on lause lõpul.
  2. Muuda nendes lausetes otsene kõne kaudseks kõneks.
- Töö teostati Emmaste ja Suuremõisa 8-kl. koolis,



õpilaste arv vastavalt 26 ja 24.

Tabel nr.13

Otsese ja kaudse kõne kohta toodud  
näitelausete analüüs

| Lause liik                           | õiged |      | osaliselt õiged |      | väärad |      | vastamata |      |
|--------------------------------------|-------|------|-----------------|------|--------|------|-----------|------|
|                                      | arv   | %    | arv             | %    | arv    | %    | arv       | %    |
| saatelause on lause alguses          | 35    | 70,0 | 5               | 10,0 | 8      | 16,0 | 2         | 4,0  |
| saatelause on lause keskel           | 24    | 48,0 | 9               | 18,0 | 15     | 30,0 | 2         | 4,0  |
| saatelause on lause lõpul            | 33    | 66,0 | 2               | 4,0  | 13     | 26,0 | 2         | 4,0  |
| kokku                                | 92    | 61,2 | 16              | 10,7 | 36     | 24,1 | 6         | 4,0  |
| otsese kõne muutmine kaudseks kõneks | 38    | 25,3 | 5               | 3,3  | 65     | 43,3 | 42        | 28,1 |

Osaliselt õigeteks on loetud need laused, milles esineb otsese kõne kirjavahemärkide vigu. Muid interpunktsioonivigu (ütte, koondlause ja liitlause koma) pole arvesse võetud.

Vigade iseloom: lause alguses oleva saatelause järel puudub koolon. Selle asemel kasutatakse koma või märk puudub üldse. Ei suudeta vahet teha otsese kõne ja saatelause vahel. Viimane asetatakse jutumärkidesse (Tädi, tule siia! „ütles Aime“.) või saatelauseks peetakse otsese kõne osa ("Poisid", ärge minge jäätukkidele, "jää võib katki minna!"). Esineb mõttelt segaseid ja arusaamatuid näiteid ("Jookseb iga päev ära", isa ütles "ja ei tulegi koju"). Laused on šabloonilised, primitiivsed, õpilase sõnavara on piiratud. Esineb palju interpunktsioonivigu.

Otsese kõne muutmises kaudseks kõneks on õpilased väga ebakindlad. Piiratakse ainult jutumärkide ärajätmisega, saatelause jäetakse ära ja otsene kõne antakse muutumatul kujul, kaudses kõnes moonutatakse lause mõte jne.

### Harjutus nr.3

Moodusta lauseid, kus antud sõnad on mitmuse nimetavas käändes (6lauset).

kinnas, vapper, seanss, nukker, kümme, lammas.

Katsetöö teostati Palade 8-klassilise kooli V kl. (17 õpilast) ja Suuremõisa 8-kl. kooli V klassis (24 õpilast).

Tabel nr.14

Lausete koostamise harjutuse analüüs

| Ortogram-<br>mid | Arvulised andmed |                         |             |                     | Andmed %-des |                         |             |                     |
|------------------|------------------|-------------------------|-------------|---------------------|--------------|-------------------------|-------------|---------------------|
|                  | õiged            | osali-<br>selt<br>õiged | vää-<br>rad | vas-<br>tama-<br>ta | õiged        | osali-<br>selt<br>õiged | vää-<br>rad | vas-<br>tama-<br>ta |
| kindad           | 40               | 1                       | -           | -                   | 97,6         | 2,4                     | -           | -                   |
| vaprad           | 36               | -                       | 5           | -                   | 87,9         | -                       | 12,1        | -                   |
| seansid          | 24               | 6                       | 9           | 2                   | 58,7         | 14,6                    | 21,9        | 4,8                 |
| nukrad           | 35               | -                       | 5           | 1                   | 85,4         | -                       | 12,1        | 2,5                 |
| kümned           | 31               | 1                       | 8           | 1                   | 75,8         | 2,4                     | 19,3        | 2,5                 |
| lambad           | 38               | -                       | 3           | -                   | 93,0         | -                       | 7,0         | -                   |
|                  | 204              | 8                       | 30          | 4                   | 83,8         | 3,4                     | 12,2        | 1,6                 |

Märkusi vigade iseloomu kohta:

Sõna "kinnas" esitati ühes lauses seesütlevas kään-  
des, s.o. "kindas". Vastus on loetud poolõigeks. "Vaprad"  
vääraks vormiks oli eranditult "vapprad".

Kõige ebakindlamad olid õpilased sõna "seanss" õige-  
kirjutuses. Ka sõna tähenduslik külg on enamasti ähmane  
ja piiratud - tuntakse ainult tähendust "kinoetendus".  
Osaliselt õigeteks loeti ortograafiliselt õigesti kirju-  
tatud muud käändevormid peale mitmuse nimetava (seansile,  
seanssidel, seanssi (osast.)). Väärad vormid esinesid  
kujul "seanssid", "seansidel", "seans" (Kimos oli hea  
seans).

Sõnade "nukrad" ja "lambad" vääradeks vormideks olid "nukkrad", "lammbad".

Sõna "kümned" väärad variandid olid "kümmned", "kummekond", "kümenä".

Laused olid väheste eranditega primitiivsed ja siiski vaesed. Liitlauseid toodi näitena üksikuid. Nendes esines enamasti interpunktsioonivigu, samuti eksiti lausete sidumisel (Lambad olid autodel, kes viidi laidudele).

#### Harjutus nr.4

Aseta puuduvad komad. Sulgudes on märgitud komade arv lauses.

Ole terve memmekene teiseks terve taadikene (3). Enne sobitati sõprust anti kingitusi siis hakati müüma ja ostma.(2). Kui tulin maalt värskete rahadega kinkisin enesele "Kalevipoja" mille ostsin raekoja keldrist kauplusest (2). Mõistke õed ja mõistke vennad mõistke minu mõistatusi! (4). Mäeharjale kus Jüri seisi kostis üksikuid sõnu (2). Lapsed said pikapeale teada mida siil sööb ja muretsesid talle rikkalikult toitu(2).

Töö teostati Kärkla keskkooli V klassis. Harjutuse tegi kaasa 30 õpilast. Sama tekst koos ülesandega - aseta puuduvad komad - kuid ilma võtmata anti V<sup>a</sup> klassi õpilastele. Klassis oli 24 õpilast.

Label nr.15

Interpunkttsiooniharjutuse analüüs

| Koma<br>tarvi-<br>tamise<br>põhjus | Võtmega interpunktsoo-<br>niharjutus |      |                   |      |                                      | Ilma võtmega harjutus                 |      |                   |      |                                 |
|------------------------------------|--------------------------------------|------|-------------------|------|--------------------------------------|---------------------------------------|------|-------------------|------|---------------------------------|
|                                    | komad õige-<br>le kohale<br>asetatud |      | puuduvad<br>komad |      | ko-<br>mad<br>eba-<br>õigel<br>kohal | komad<br>õigele<br>kohale<br>asetatud |      | puuduvad<br>komad |      | komad<br>eba-<br>õigel<br>kohal |
|                                    | arv                                  | %    | arv               | %    |                                      | arv                                   | %    | arv               | %    |                                 |
| üte                                | 168                                  | 80,0 | 42                | 20,0 |                                      | 64                                    | 38,0 | 104               | 62,0 |                                 |
| koond-<br>lause                    | 58                                   | 96,7 | 2                 | 3,3  |                                      | 41                                    | 85,5 | 7                 | 14,5 |                                 |
| liit-<br>lause                     | 143                                  | 79,3 | 37                | 20,7 |                                      | 102                                   | 70,9 | 42                | 29,1 |                                 |
| Kokku                              | 369                                  | 82,0 | 81                | 18,0 | 39                                   | 207                                   | 57,7 | 153               | 42,3 | 11                              |

Märkuši võtmega harjutuse juurde:

Vigadeta oli 2 õpilase töö, 3-1 õpilasel esines üks viga (koma puudus "ja" ees lauses "Lapsed said pikapeale teada, mida siil sööb, ja muretsesid talle rikkalikult toitu"). Ülejäänud töödes oli vigade arv suurem. Iseloomulik on töödes koma "ületaotlemine", s.o. koma asetamine ebaõigele kohale. See esines peamiselt lausetes, kus koma õiget asukohta ei suudetud leida, võeti aga dikteeris komade arvu. On raske õpilase mõttekäiku taibata, millistel kaalutlustel asetati see ülearune koma, kuid

teatud seaduspärasus on täheldatav. 19 töös asetati koma viimase "mõistke" järele lauses "Mõistke, õed, ja mõistke, vennad, mõistke minu mõistatusi!" Nähtavasti on koma põhjuseks sõna korduv esinemine lauses, s.o. korduva lause liikme funktsioonis.

Kõige üldisem viga oli koma puudumine "ja" ees asuva ütte ja hõlmatud osalause järel. See esines 28-s töös 30-st.

Võtmata harjutuse puhul ei olnud ühtki veata tööd. 3 õpilast tegid töö ühe veaga (koma puudumine "ja" ees hõlmatud osalause järel). Massiliselt esines ütte mittetundmist. Sisuliselt on komavigade arv ütte puhul veelgi suurem, kui andmed tabelis näitavad. Tüüpiline oli koma asetamine lauses "Ole terve, memmekene, teiseks terve, taadikene", ainult sõna "memmekene" järele ja lauses "Mõistke, õed, ja mõistke, vennad, mõistke minu mõistatusi" sõna "vennad" järele. Ilmselt on need komad õpilase mõttekäigu kohaselt mitte ütte, vaid liitlause või koondlause komad. Koma asetamist nendele kohtadele nõuab teatud määral ka intonatsioon.

### Harjutus nr.5

Kirjuta lünka õige sulghäälik.

Odra o-as paneb käo ku-umise seisma. Enne äi-est te-is tuulevai-us. Paat lü-ati ve-e. Ha-a enne õ-ima, kui lähed õ-etama. Ke-aheide ki-ub mul veel ä-arduma.

Harjutus kirjutati Kärkla keskkooli V<sup>b</sup> klassis.

Õpilasi klassis 30. Töö teostamiseks jagati klassile (s.o. igale õpilasele) masinal trükitud lünkadega tekst. Lüngad täideti samal lehel.

Paralleelselt viidi sama kooli V<sup>a</sup> klassis, kus õpilaste arv oli 25, läbi töö korrigeerimisülesandega. Õpilased said lehekese järgmise tekstiga.

### Harjutus nr.6

Paranda vead.

Odra okkas paneb käo kukumise seisma. Enne äikkest tekis tuulevaikkus. Paat lükkati vete. Haka enne õpima, kui lähed õppetama. Ketaheide kippub mul veel äpparduma.

Vigade parandamine teostati samal lehel ilma teksti ümberkirjutamiseta.

Tulemuste võrdlemiseks esitatakse tabelis nr. andmed kummagi harjutuse kohta kõrvuti.

Tabel nr.16

### Lünk- ja korrigeerimisharjutuse analüüs

| Ortogram-<br>mid | Lünkharjutused |      |        |      | Korrigeerimisharjutus |      |        |      |
|------------------|----------------|------|--------|------|-----------------------|------|--------|------|
|                  | õiged          |      | väärad |      | õiged                 |      | väärad |      |
|                  | arv            | %    | arv    | %    | arv                   | %    | arv    | %    |
| 1.               | 2.             | 3.   | 4.     | 5.   | 6.                    | 7.   | 8.     | 9.   |
| okas             | 27             | 90,0 | 3      | 10,0 | 23                    | 92,0 | 2      | 8,0  |
| kukkumise        | 27             | 90,0 | 3      | 10,0 | 23                    | 92,0 | 2      | 8,0  |
| äikest           | 30             | 100  | -      | -    | 21                    | 84,0 | 4      | 16,0 |
| tekkis           | 27             | 90,0 | 3      | 10,0 | 23                    | 92,0 | 2      | 8,0  |

| 1.       | 2.  | 3.   | 4. | 5.   | 6.  | 7.   | 8. | 9.   |
|----------|-----|------|----|------|-----|------|----|------|
| vaikus   | 30  | 100  | -  | -    | 20  | 80,0 | 5  | 20,0 |
| lūkati   | 29  | 96,7 | 1  | 3,3  | 23  | 92,0 | 2  | 8,0  |
| vette    | 29  | 96,7 | 1  | 3,3  | 24  | 96,0 | 1  | 4,0  |
| hakka    | 29  | 96,7 | 1  | 3,3  | 23  | 92,0 | 2  | 8,0  |
| õppima   | 26  | 86,5 | 4  | 13,5 | 25  | 100  | -  | -    |
| õpetama  | 29  | 96,7 | 1  | 3,3  | 23  | 92,0 | 2  | 8,0  |
| ketta    | 29  | 96,7 | 1  | 3,3  | 21  | 84,0 | 4  | 16,0 |
| kipub    | 28  | 93,3 | 2  | 6,7  | 23  | 92,0 | 2  | 8,0  |
| äparduma | 30  | 100  | -  | -    | 22  | 88,0 | 3  | 12,0 |
| lökke    | 23  | 76,7 | 7  | 23,3 | 20  | 80,0 | 5  | 20,0 |
|          | 393 | 93,3 | 27 | 6,7  | 312 | 89,1 | 38 | 10,9 |

### Harjutus nr. 7,8

Määra järgmiste sõnade välde:

Ühel päeval läksin läbi rehealuse lauta ja sattusin varga jälile: nägin harakat lendavat läbi ukse õue. . Meest sõnast, härja sarvest.

Töö kirjutati Kärkla keskkooli V<sup>a</sup> klassis, õpilaste arv 24.

Harjutuse tekst kirjutati klassitahvlile. Õpilased said ülesande kirjutada laused lehekestele ja märkida sõnadele välte number juurde.



Tabel nr.17

Välte määramise tulemused

(analüüsiharjutus)

| Sõnad, milles määrati välted | Õiged vastused | Vääri vastused | Väärade vastuste jagunemine |           |           | Vastamata | % -des      |             |            |
|------------------------------|----------------|----------------|-----------------------------|-----------|-----------|-----------|-------------|-------------|------------|
|                              |                |                | 1.v.                        | 2.v.      | 3.v.      |           | Õiged       | vääri       | vastamata  |
| ühel                         | 22             | 2              | x                           | -         | 2         | -         | 91,7        | 8,3         | -          |
| päeval                       | 19             | 5              | 3                           | x         | 2         | -         | 79,2        | 20,8        | -          |
| läksin                       | 22             | 2              | -                           | x         | 2         | -         | 91,7        | 8,3         | -          |
| läbi                         | 24             | -              | x                           | -         | -         | -         | 100         | -           | -          |
| rehealuse                    | 19             | 5              | x                           | 3         | 2         | -         | 79,2        | 20,8        | -          |
| lauta                        | 11             | 13             | 1                           | 12        | x         | -         | 45,9        | 54,1        | -          |
| ja                           | 21             | 3              | 1                           | 2         | x         | -         | 87,6        | 12,4        | -          |
| sattusin                     | 21             | 3              | -                           | 3         | x         | -         | 87,6        | 12,4        | -          |
| varga                        | 14             | 10             | 3                           | 7         | x         | -         | 58,4        | 41,6        | -          |
| jälile                       | 22             | 2              | x                           | -         | 2         | -         | 91,7        | 8,3         | -          |
| nägin                        | 20             | 3              | x                           | 2         | 1         | 1         | 83,3        | 12,5        | 4,2        |
| harakat                      | 12             | 11             | x                           | 10        | 1         | 1         | 50,0        | 45,8        | 4,2        |
| lendavat                     | 19             | 5              | -                           | 5         | x         | -         | 79,2        | 20,8        | -          |
| läbi                         | 23             | 1              | x                           | 1         | -         | -         | 95,9        | 4,1         | -          |
| ukse                         | 21             | 3              | 2                           | x         | 1         | -         | 87,6        | 12,4        | -          |
| õue                          | 22             | 2              | 2                           | -         | x         | -         | 91,7        | 8,3         | -          |
| meest                        | 20             | 4              | -                           | 4         | x         | -         | 83,3        | 16,5        | -          |
| sõnast                       | 14             | 19             | x                           | 9         | -         | 1         | 58,4        | 37,4        | 4,2        |
| härğa                        | 17             | 7              | 3                           | 4         | x         | -         | 70,9        | 29,1        | -          |
| sarvest                      | 21             | 3              | 2                           | x         | 1         | -         | 87,6        | 12,4        | -          |
| <b>kokku</b>                 | <b>384</b>     | <b>93</b>      | <b>17</b>                   | <b>62</b> | <b>14</b> | <b>3</b>  | <b>80,0</b> | <b>19,4</b> | <b>0,6</b> |

Et teha tähelepanekuid ja võrrelda analüüsiharjutuste ja rühmitamisharjutuste efektiivsust, anti sama harjutustekst Suuremõisa 8-klassilise kooli 5. klassis ülesandega rühmitada sõnad välte järgi kolme rühma. Töö kirjutas 24 õpilast.

Tabel nr.18

Välte määramise tulemused  
(rühmitamisharjutus)

| Määra-<br>tavad<br>sõnad | Õigeid<br>vastu-<br>seid | Vääri-<br>vastu-<br>seid | Väärade vas-<br>tuste jagu-<br>nemine |      |      | Vas-<br>ta-<br>ma-<br>ta | % -des |       |                     |
|--------------------------|--------------------------|--------------------------|---------------------------------------|------|------|--------------------------|--------|-------|---------------------|
|                          |                          |                          | 1.v.                                  | 2.v. | 3.v. |                          | Õigeid | vääri | vas-<br>ta-<br>mata |
| 1.                       | 2.                       | 3.                       | 4.                                    | 5.   | 6.   | 7.                       | 8.     | 9.    | 10.                 |
| ühel                     | 24                       | -                        | x                                     | -    | -    | -                        | 100    | -     | -                   |
| päeval                   | 19                       | 5                        | 4                                     | x    | 1    | -                        | 79,2   | 20,8  | -                   |
| läksin                   | 16                       | 8                        | 2                                     | x    | 6    | -                        | 66,6   | 33,4  | -                   |
| läbi                     | 24                       | -                        | x                                     | -    | -    | -                        | 100    | -     | -                   |
| rehe-<br>aluse           | 21                       | 3                        | x                                     | 3    | -    | -                        | 87,6   | 12,4  | -                   |
| lauta                    | 21                       | 3                        | -                                     | 3    | x    | -                        | 87,6   | 12,4  | -                   |
| ja                       | 24                       | -                        | -                                     | -    | x    | -                        | 100    | -     | -                   |
| sattusin                 | 23                       | 1                        | -                                     | 1    | x    | -                        | 95,9   | 4,1   | -                   |
| varga                    | 13                       | 11                       | 1                                     | 10   | x    | -                        | 54,1   | 45,9  | -                   |
| jälile                   | 18                       | 6                        | x                                     | 5    | 1    | -                        | 75,0   | 25,0  | -                   |
| nägin                    | 23                       | 1                        | x                                     | 1    | -    | -                        | 95,9   | 4,1   | -                   |
| harakat                  | 16                       | 8                        | x                                     | 7    | 1    | -                        | 66,6   | 33,4  | -                   |
| lendavat                 | 13                       | 9                        | -                                     | 9    | x    | 2                        | 54,1   | 37,5  | 8,4                 |
| läbi                     | 23                       | 1                        | x                                     | -    | 1    | -                        | 95,9   | 4,1   | -                   |
| ukse                     | 18                       | 6                        | -                                     | x    | 6    | -                        | 75,0   | 25,0  | -                   |
| õue                      | 20                       | 9                        | 1                                     | 2    | x    | 1                        | 83,3   | 12,4  | 4,2                 |
| meest                    | 19                       | 3                        | -                                     | 3    | x    | 2                        | 79,2   | 12,4  | 8,4                 |

| 1.           | 2.  | 3. | 4. | 5. | 6. | 7. | 8.   | 9.   | 10. |
|--------------|-----|----|----|----|----|----|------|------|-----|
| sõnast       | 14  | 10 | X  | 8  | 2  | -  | 58,4 | 41,6 | -   |
| härge        | 16  | 8  | -  | 8  | X  | -  | 66,6 | 33,4 | -   |
| sarvest      | 22  | 2  | 1  | X  | 1  | -  | 91,7 | 8,3  | -   |
| <b>kokku</b> | 387 | 88 | 9  | 60 | 19 | 5  | 80,7 | 18,2 | 1,0 |

### Harjutus nr.9

1. Too näitena 6 astmevahelduslikku käändsõna, neist:

a) 3 vältevahelduslikku

b) 3 laadivahelduslikku.

Seleta, kuidas sa teed kindlaks käändsõna astmevahelduse.

2. Too näitena 6 astmevahelduslikku tegusõna, neist:

a) 3 vältevahelduslikku

b) 3 laadivahelduslikku.

Seleta, kuidas sa teed kindlaks tegusõna astmevahelduse.

Töö teostati Kärkla keskkooli V<sup>b</sup> kl. (30 õpilast)

Palade 8-kl. kooli V kl. (16 õpilast).

### Tabel nr.19

Astmevahelduse kohta toodud näidete analüüs

|                               | õiged näited |      | väärad näited |      | puuduvad näited |     |
|-------------------------------|--------------|------|---------------|------|-----------------|-----|
|                               | arv          | %    | arv           | %    | arv             | %   |
| 1.                            | 2.           | 3.   | 4.            | 5.   | 6.              | 7.  |
| vältevahelduslikud käändsõnad | 163          | 79,0 | 29            | 13,8 | 15              | 7,2 |

| 1.                               | 2.  | 3.   | 4.  | 5.   | 6.  | 7.   |
|----------------------------------|-----|------|-----|------|-----|------|
| laadivahelduslikud<br>käändsõnad | 140 | 67,8 | 46  | 22,1 | 21  | 10,1 |
| vältevahelduslikud<br>tepusõnad  | 106 | 51,3 | 48  | 23,2 | 53  | 25,5 |
| laadivahelduslikud<br>tepusõnad  | 65  | 31,4 | 64  | 31,0 | 78  | 37,6 |
| <i>kokku</i>                     | 474 | 57,4 | 187 | 22,4 | 167 | 20,2 |

Märkusi õpilaste poolt toodud näidete kohta.

Kõige paremini tunnevad õpilased vältevahelduslikke käändsõnu. Iseloomulik oli vältevahelduslike käändsõnade kohta toodud näidetes see, et suurem osa neist olid valitud vältevaheldusliku sulghäälikuga sõnade hulgast - sukk, kukk, kapp, kepp, kott, pott jne. Tunduvalt vähem toodi näitena konsonantühendiga sõnu (pilt, lamp, pink jt.). Üksikuid näiteid toodi ka vältevaheldusliku vokaa-  
liga sõnade hulgast (kool, tool).

Toodud näidetest võis järeldada, et osal õpilastest puuduvad oskused välte ja laadivahelduse eristamiseks. Suhteliselt väike osa õpilasi ei teinud vahet astmevahelduslike ja astmevahelduseta sõnade vahel (käändsõnade puhul).

Tunduvalt halvemini tunnevad õpilased tepusõnade astmevaheldust. Siin oli õpilaste, kes ei suutnud dife-  
*protsent*  
rentseerida astmevahelduslikke ja astmevahelduseta, sa-

muti välte- ja laadivahelduslikke tegusõnu, ~~protsent~~ tunduvalt suurem. Ligi üks kolmandik õpilastest ei osanudki vajalikku näidet esitada, eriti oli see märgatav laadivahelduse puhul.

Üldse võib öelda, et õpilased tunnevad laadivaheldust nii käänd- kui tegusõnades vältevaheldusest halvemini.

Näib, et oluliseks kaaspõhjuseks, miks õpilased ei oska sõnu astmevahelduse seisukohalt eristada, on võrdlemiseks vajalik vormide unustamine või üldse puudulik tundmine.

Õpilaste seletused astmevahelduse määramise kohta jagunevad järgmiselt:

Tabel nr. 20

Õpilaste seletuste jagunemine

|                                    | õiged seletused |      | väärad seletused |      | osaliselt õiged seletused |     | seletused puuduvad |      |
|------------------------------------|-----------------|------|------------------|------|---------------------------|-----|--------------------|------|
|                                    | arv             | %    | arv              | %    | arv                       | %   | arv                | %    |
| käändsõna astmevahelduse määramine | 38              | 55,1 | 9                | 13,0 | 5                         | 7,2 | 17                 | 24,7 |
| tegu sõna astmevahelduse määramine | 10              | 14,5 | 14               | 20,3 | 5                         | 7,2 | 40                 | 58,0 |
| <b>kokku</b>                       | 48              | 34,7 | 23               | 16,4 | 10                        | 7,7 | 57                 | 41,2 |

Käändsõnade astmevahelduse määramiseks peeti enamasti vajalikuks võrrelda ainsuse nimetavat, omastavat ja osastavat (õpik annab ainult ains. nimatava ja omastava), kuid esines töid, kus märgiti vajalike vormidena ains. nim., omast. ja mitm. nimetavat, ka mitm. omastavat; võrreldi ka ains. nim. ja osastavat, mitm. nim. ja ains. osast. jne.

Tunduvalt halvemini tuntakse tegusõna astmevahelduse määramise teoreetilist alust. Seletused olid siin väga erinevad. Peetakse vajalikuks võrrelda ainsuse ja mitmuse vorme, ma- ja da-tegevusnime, ma-tegevusnime ja olevikku, määratakse ainult da-tegevusnime järgi jne.

#### Etteütlus

Arno pani oma vihikud, raamatud, pliiatsid ja sulle pea portfelli. Tule siia, Tiina, ja aita mind pisut! November lõppes, aga lund ei tulnud ikkagi. Kas läheme ühiselt teatrisse või kinno? Leili hüüdis: "Ema, homme läheb meie klass kolhoosi!" Sihtisime, mõõtsime, kaevasime augud, püstitasime postid ja lõime latid. Pinginaabergi küsis Anneltil, miks ta kooli hilines. Meie maal õpivad nii noored kui ka vanad. Muri hüples nagu meeletu, kui ta oma vana sõpra Tootsi nägi. Jõudsime kino juurde ja küsisime, millal algab järgmine seanss. Õpilasest, kes käitub viisakalt, peetakse lugu. Leida küsis: "Kas täna on kinos huvitav film?" Täna sind abi eest, tubli poiss! Tallinn? Tartu ja Narva on Eesti suuremad linnad.

Etteütllus kirjutati 1963.a. aprillikuu lõpul 8-s Hiumaa rajooni koolis. Töö kirjutas kokku 185 viienda klassi õpilast.

Tabel nr. 21

Interpunktsioonivead etteütlluses

| Vigade iseloom                | õiged vastused |      | puuduvad vast. |      | Märkide ületatlemine |
|-------------------------------|----------------|------|----------------|------|----------------------|
|                               | arv            | %    | arv            | %    |                      |
| ütte koma                     | 506            | 68,2 | 234            | 31,8 | 18                   |
| lause lõpumärk                | 626            | 67,7 | 299            | 32,3 | -                    |
| liitlause koma                | 799            | 72,2 | 311            | 27,8 | -                    |
| koondlause koma               | 1007           | 91,5 | 103            | 8,5  | 73                   |
| jutumärgid ot-<br>seses kõnes | 680            | 81   | 60             | 19   | 89                   |
| koolon saate-<br>lause järel  | 301            | 83,4 | 59             | 16,6 | -                    |

Ütte interpunktsioonis on õpilased ebakindlad - "ja" ees asuva ütte puhul puudub suurel osal õpilastest koma. Ainult 25% õpilastest tarvitas ütte koma õigesti.

Lõpumärgi vead esinesid peamiselt hüüumärgi puhul. Enamasti asendati see punktiga. Üksikuid vigu esines ka küsimärgi tarvitamises. Lause lõpumärgi tarvitamises ei teinud vigu ainult 19% õpilastest.

27% õpilastest tarvitas kõikidel juhtudel liitlause koma õigesti. Kõige tavalisem oli koma puudumine hõlmatud osalause järel.

Suhteliselt kõige kindlamad olid õpilased koond-  
lause koma tarvitamises. 89% õpilastest ei teinud siin  
ühtki viga.

Tunduvalt rohkem eksisid õpilased otsese kõne kir-  
javahemärkide tarvitamises - saatelause asetati jutumär-  
kidesse, jutumärgid asetati ainult otsese kõne algusesse,  
jutumärgid jäeti üldse asetamata, saatelause järel puu-  
dub koolon jne.

Üks kolmandik õpilastest tarvitas koma nn. komata  
sidesõnade "või", "kui ka" ees. Koma ületaotlemist esi-  
nes ka pärisnimede juures, mida peeti nähtavasti ütteks.

Tabel nr. 22

Ortograafilised vead etteütlluses

| Ortogrammid;<br>reeglid | õiged |      | väärad |      | Näideid väärade<br>vormide kohta |
|-------------------------|-------|------|--------|------|----------------------------------|
|                         | arv   | %    | arv    | %    |                                  |
| portfelli               | 172   | 92,8 | 13     | 7,2  | portvelli, portveli              |
| teatrisse               | 172   | 92,8 | 13     | 7,2  | teaatrisse, teaadrisse           |
| naabergi                | 159   | 86,0 | 26     | 14,0 | naaberki                         |
| hüples                  | 110   | 59,5 | 75     | 40,5 | hüpples                          |
| sõpra                   | 121   | 65,3 | 64     | 34,7 | sõppra                           |
| jõudsime                | 174   | 94,1 | 11     | 5,9  | jõutsime                         |
| seanss                  | 71    | 38,1 | 114    | 61,9 | seans, seants                    |
| film                    | 182   | 98,3 | 3      | 1,7  | vilm                             |
| Eesti                   | 106   | 57,3 | 79     | 42,7 | eesti                            |
| h sõna algul            | 160   | 86,6 | 25     | 13,4 |                                  |
| sulghääliku             |       |      |        |      |                                  |
| ortograafia             | 144   | 78,0 | 41     | 22,0 |                                  |



Tabelis on toodud üldisemad vead. Tegelikult esines vigu tunduvalt rohkem, kuid enamasti olid need individuaalselt erinevad. Üldiselt on õpilased ebakindlad sulghääliku välte ja üldse sulghääliku märkimises, konsonantühendi õigekirjutuses, vöör- ja laensõnade ortograafias.

Tehtud katsetööde (harjutuste) ja 1963.a. kirjutatud etteütluse põhjal võib öelda, et praeguse programmi ja õpiku järgi töötades jääb 5.kl. õpilaste teadmiste tase ebarahuldavaks. Kuivõrd on analüüsitud kahel erineval õppeaastal tehtud töid, ei saa õpilaste puudulikke teadmisi pidada juhuslikuks nähtuseks.

Loovharjutused näitavad, et ütte, liitlause, otsese kõne ja osalt ka koondlause tarvitamine ja interpunktsioon pole kuigi kindlalt õpilaste keelepraktikasse juurdunud. Paljud õpilased suudavad suure vaevaga näitelause ehitada, teevad palju ortograafia- ja interpunktsioonivigu. Laused on primitiivsed ja skemaatilised, õpilaste sõnavara on väga vaene, üldse kirjalik väljendusoskus on vilets.

Kuigi õppeprogramm esitab nõude, et "Grammatika õppimine on tervikuna kõnearenduse teenistuses",<sup>74</sup> on tunda, et keeleõpetuse tundides tehakse teadlikku kõnearendustööd kaš väga vähe või üldse mitte. Programmis eraldatakse kirjanduse tundidest 35 tundi kõnearenduseks. Nähtavasti kulutatakse need tunnid peamiselt kirjanduslike

---

<sup>74</sup>Kaheksaklassilise kooli ja keskkooli programmid 1963/64. õppeaastaks, eesti keel, kirjandus, Tallinn 1963, lk.36.

palade läbitöötamisel ja kirjandite ettevalmistamisel. Oleks vist otstarbekas keeleõpetuse programmis kõnearenduseks määratud tunnid eraldi välja tuua, ühtlasi oleks klassis vaja ka tunduvalt rohkem loovharjutusi teha, sest antud tööde juures oli selgesti näha, et õpilased pole harjunud sedalaadi harjutusi kirjutama.

Õpilaste teadmised ja oskused on ebakindlad ka ortograafias. Rohkem eksitakse sulghäälikute, konsonantühendi, häälikute väldete, vöör- ja laensönade ortograafias.

Katsetööde ja kontrolletteütuse põhjal võib teha järelduse, et kogu 5. klassi kursus kipub jääma provisorseks, midagi lõplikult selgeks ei saada (või siis ainult mõned üksikud küsimused), kõike tuleb järgmistes klassides uuesti õppida. Ometi selleks enam kuigi suuri võimalusi pole. Küllalt tihe programm 6., 7. ja 3. klassis ei võimalda ortograafia õppimisele, s.o. teistkordsele õppimisele enam aega kulutada. Kui kirjavahemärkide tarvitamist õpitakse veel 7. klassiski, siis õigekirjutuse küsimused peavad 5. klassis lõplikult selgeks saama.

Kas poleks siis otstarbekas ja vajalik õpiku kõrval ka õppeprogrammi revideerida ning leida võimalusi ortograafia õppimisele suurema tähelepanu pööramiseks ja pikema ajalise kestuse jätmiseks?

Arvan, et peatüki "Sissejuhatuse vormiõpetusse" arvel oleks seda võimalik teha. Juba õppimise psühholoogia põhjal võime öelda, et tulu sellest oleks käega katsutav.

Kuigi õpikus kasutatavate harjutuste liikide arv on üsna suur, on siiski ülekaalus ainult analüüsivat või mehhaanilist ära kirjutamistööd nõudvad harjutused. Loova iseloomuga harjutusi on õpikus tunduvalt vähem (vrd. tabel nr. 5 ja nr. 9, s.o. sünteetilised harjutused). Ometi pakuvad just loovharjutused, grammatilised kirjan did, muundusharjutused jne. kõige paremaid võimalusi õpilaste keelealaste oskuste ja vilumuste (sealhulgas ka kirjaliku väljendusoskuse) arendamiseks. Ühtlasi näitavad sellised harjutused kõige kujukamalt, kui võrd õpitu on läinud õpilase keelevarasse, kui võrd see rikastab õpilase suulist ja kirjalikku kõnet.

Väärtuslikud on ka harjutused, milles õpilased peavad teatud reeglite, nähtuste jm. kohta tooma näiteid. Need võimaldavad suure objektiivsusega otsustada, kui sügavalt on õpilased antud nähtust tunnetanud, kuidas nad sellest aru on saanud (vrd. harj. nr. 9).

Katsetööde põhjal on võimalik mõningaid järeldusi teha ka teiste harjutustüüpide kohta peale loovharjutuste.

Huvitavaid tulemusi andis nn. interpunktsiooniharjutus, mis ühes katseklassis oli varustatud võtmega, teises ilma. Võtmega harjutuses osutus õigete vastuste protsent tunduvalt kõrgemaks kui ilma võtmega harjutuses. Võis tähele panna, et võti ajendas õpilast lause sisu tähelepanelikumalt jälgima ja analüüsima.

Järelikult oleks põhjust seda harjutuseliiki tunduvalt laiemalt kasutada. 5.kl. eesti keele õpikus antakse võti vaid mõne harjutuse puhul. Loomulikult ei taheta sellega öelda, et võtmega harjutus on mingi universaalne tööliik. Kull aga võimaldaksid võtmega harjutused tuua töösse vajalikku vaheldust ja mitmekesisust.

Teatavaid võimalusi töö mitmekesistamiseks pakuvad ka korrigeerimisharjutused. Nagu näitasid katsetööd, andsid lünk- ja korrigeerimisharjutused peaaegu võrdsed tulemused. Sealjuures tuleb korrigeeritavaid tekste ja nendesse paigutatud ortogramme hoolikalt valida. Vastasel korral võib harjutus kasu asemel tuua vaid kahju, kujundades ja kinnistades vääri assotsiatsioone. Näiteks eksisid õpilased teksti korrigeerimisel tunduvalt rohkem kui lünga täitmisel sellistes sõnades, kus hääldus ja kirja pilt on teatavas vastuolus, s.o. sulghäälikute märkimine pole täpselt häälduspärane. Nähtavasti oligi see põhjuseks, et jäeti parandamata sõnad "äikkest" ja "vaikus".

Võrreldes analüüsi- ja rühmitamisharjutuste tulemusi, võib teha järelduse, et need annavad peaaegu ühesuguse tulemuse. Mõlemad harjutused baseeruvad ka ühel ja samal analüüsioperatsioonil.

Kahtlemata on rühmitamisharjutused otstarbekad ortograafia õppimisel mitmesuguste nähtuste klassifitseerimisel ja reeglite alla paigutamisel.

Katsetööde võrdlemisel oli võimalik tähele panna tuntud tõsiasja, millele on viidatud juba varem, et kõige otsustavamaks teguriks klassis on õpetaja.<sup>75</sup> Klassides, kus õpetavad eesti keelt väheste kogemustega õpetajad, osutusid tulemused tunduvalt madalamaks kui staažikate ja kogemustega õpetajate juures. See on täiesti loomulik. Juba aastaid töötanud õpetajatel on välja kujunenud oma süsteem, neil on rikkalikud kogemused ja tähelepanekud eelmistest õppeaastatest nii õppeprogrammi kui õpiku kohta, nad pööravad teadlikult suuremat tähelepanu kordamisele ja teadmiste kinnistamisele.

Seevastu väheste kogemustega õpetajad peavad aga kõigepealt toetuma õppeprogrammile ja õpikule. Loomulik ja ootuspärane ongi, et õpetaja töö, tema metoodiliseks süsteemiks on õpiku süsteem.<sup>76</sup>

Eespool toodu põhjal võib teha mõned järeldused õpiku kohta. Kui see oleks metoodiliselt läbi mõeldud, kui õpik vastaks kõikidele õppimise psühholoogiast tulenevatele nõuetele, kui õpiku süsteem looks optimaalsed tingimused materjali omandamiseks, siis peaksid töötulemused ka nendel õpetajatel, kes töötavad peamiselt õpiku süsteemile toetudes, palju paremad olema.

---

<sup>75</sup>Vrd. N. Remmel, Ortograafia küsimustest. Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi III, Tallinn 1962, lk. 68.

<sup>76</sup>Vrd. В. В. Космилев, Система письменных упражнений по русскому языку, Москва 1956, лх. 11.

Kas tunduvat nigelamad tulemused kogemusteta õpetajate klassides pole osalt seletatavad ka õpiku puudujääkidega?

Suureks puudujäägiks on õpikule õpetusliku ja kasvatusliku väärtuse erinevus ja vastandlikkus. Kasvatuslikult seisukohast on õpik üldiselt õnnestunud, harjutusmaterjali valik on olnud läbimõeldud ja nõudlik.

Õpetuslikust seisukohast on õpik aga ebarahuldav, isegi suurte puudujääkidega - kirjalikes harjutustes domineerib mehhaaniline töö, loovat tööd nõudvatele harjutustele pööratakse suhteliselt vähe tähelepanu, kogu õpiku süsteem abistab õpetajat vähe.

Nõukogude koolis moodustavad õpetuslik ja kasvatuslik dialektilise ühtsuse, mida ei saa teineteisest lahutada.

Et vaadeldava õpiku õpetuslikku ja kasvatuslikku väärtust vastavusse viia, on vaja selle harjutustik meetodiliselt põhjalikult läbi töötada.

Uutele alustele tuleks rajada kirjalike harjutuste süsteem. Siin on vajalik mehhaanilise ärakirjutamise töö vähendamine ja harjutuste tihendamine ortogrammide ja õpitavate juhtumitega. Ka võiksid need harjutused tunduvat lühemad olla suurendades selle asemel suulise töö erikaalu.

Pikkade kirjalike analüüsi- ja vähest mõttetööd nõudvate harjutuste asemel peaks õpik andma rohkem loovaid

harjutusi, nagu grammatilised kirjandid, lausete koostamine antud skeemi järgi, lausete koostamine teatud interpunktsioonireegli, teatud sõnade, ortogrammide kasutamise ja jne. Kirjalike harjutustena saaks kasutada ka muundusharjutusi - otsese kõne asendamine kaudsega ja vastupidi, olevikus antud lausete asetamine minevikku, teise kõneviisi, teise arvu jne. Selliseid harjutusi saaks kasutada nii lauseõpetuse ja interpunktsiooni kui ka ortograafia ning vormiõpetuse käsitlemiselgi.

Suurt tunnetuslikku väärtust omavad ka harjutus-ülesanded, milles õpilased peavad näiteid tooma teatava reegli, teatava nähtuse kohta. Õpikus tuleks neid palju laiemalt kasutada.

Otstarbekas oleks anda ka harjutusi, mida õpetaja saaks kasutada õpetavate etteütluste kirjutamiseks. Näiteks võiks ühendada valiku ja rühmitamise ülesande - õpilased peavad õpetaja poolt dikteeritavatest lausetest välja kirjutama konsonantühendiga sõnad ja rühmitama need harilikuks ja erandlikuks konsonantühendiks jne.

Muidugi on õpik esmajoones käsiraamat õpilaste jaoks. Kuna aga metoodiline käsiraamat õpetajatele puudub, peab õpik ka seda ülesannet teatud määral täitma.

Ei saa märkimata jätta, et õpetajate varustamine eesti keele õpetamise metoodikat käsitleva käsiraamatuga on ülimalt aktuaalne ülesanne. Üksikkuksimusi käsitlevad töökogemuslikud artiklid seda puudujääki ei kompenseeri.

Vabariigis on ju olemas vastavad teaduslikud uurimis-  
asutused, kellele ei tohiks sellise käsiraamatu koosta-  
mine üle jõu käia.

Kuigi pedagoogikateadus ja keeleõpetuse metoodika  
arenevad iga päevaga, jäävad üldisemad põhimõtted ja  
metoodilised võtted ometi püsima.



## Viitamisel kasutatud lühendid

A.J./urgenstein/, "Linda" 1900, nr. 49 - Kirjandusest.

Eesti keele õpetus alguskoolidele, kirjutanud H.Einer /arvustus/. "Linda" 1900, nr. 49, lk. 800.

"Kasvatus" 1931, nr. 7 ja 8 - Kooli ja õpetajaskonna päevaküsimusi. Eesti keele õpetajate IV kongress 22. 23. ja 24. aug. 1931.a.

Tallinnas Raua tänava koolimajas. "Kasvatus" 1931, nr. 7, lk. 336-343 ja nr. 8, lk. 387-394.

Alice Kriisa, "Eesti Kool" 1937, nr. 1 - Arvustusi. H.Jänes ja O Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele II jt. /arvustus/. "Eesti Kool" 1937, nr.1, lk. 65-67.

E.Nurm, "Eesti Kirjandus" 1935, nr. 5 - Kirjanduslik ülevaade. A.Kask jt., Eesti keele õpetus ja harjutustik keskkooli I klassile (V õppeaasta). Häälikuõpetus /arvustus/. "Eesti Kirjandus" 1935, nr. 5, lk. 235-237.

Rud. Reiman, "Kasvatus" 1932, nr. 3 - Kirjanduse arvustusi ja ülevaateid. M.Meos, Vaatlusi ja harjutusi õigekirja õppimiseks III /ar-

vustus/. "Kasvatus" 1932, nr. 3, lk.  
125-129.

K.Ruut, "Eesti Kirjandus" 1907 - Uued raamatud.  
E.Peterson, Algharjutused Eestikeele  
õigestkirjutuse ja kirjaseadmise õppimi-  
seks /arvustus/. "Eesti Kirjandus" 1907,  
lk. 30-31.

J.Tammemägi, "Eesti Kirjandus" 1908 - Kirjanduslik  
ülevaade. A.Jung, Emakeele õpetus ja kir-  
jalikud harjutused Eesti alguskoolidele  
/arvustus/. "Eesti Kirjandus" 1908, lk.  
210-214.

J.Väinaste, "Eesti Kool" 1939, nr.8 - Arvustusi.  
N.Kemmel, Kirjavahemärkide õpik ja har-  
jutustik. Töövihik algkooli vanematele  
klassidele ja keskkoolidele /arvustus/.  
"Eesti Kool" 1939, nr.8, lk.552-553.

### Kasutatud kirjanduse nimestik

- A l t t o a, V. , Eesti kirjanduse ja grammatika õpetamise ülesanded ja piirid. - "Eesti Kool" 1937, nr. 3, lk. 129-137.
- A l t t o a, V., Märkmeid keeleõpetusest algkoolis. - "Eesti Kool" 1935, nr.8, lk.327-332.
- / A r i s t e, P, jt./, Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia, 1. vihik, Tartu 1963.
- / A r i s t e, P. jt./, Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia, 2. vihik, Tartu 1964.
- Артемов, В. А. , Курс лекций по психологии, Харьков 1958.*
- E i n e r, H., Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartu 1885.
- E l a n g o, A., Algkooli-~~eap~~sühholoogia. - Pedagoogiline Aastaraamat I, Tallinn 1932.
- J /u r g e n s t e i n/, A., Kirjandusest . Eesti keele õpetus alguskoolidele, kirjutanud H.Einer /arvustus/ - "Linda" 1900, nr. 49, lk: 800.

K a h e k s a klassilise kooli ja keskkooli programmid  
1963/64. õppeaastaks, eesti keel, kirjandus, Tallinn 1963.

K a m p m a n n, M., Eesti keele õppeviis. Uuema aja pä-  
dagogika valgusesse seadnud M.Kampmann.  
Ette kantud kooliõpetajate suvekursustel  
Paides, Tallinnas, Kuressaares, Pärnus ja  
Rakveres, Tallinn 1918.

K a m p m a n n, M., Kirjalikud harjutused Eesti keele  
õppimiseks, Viljandi 1902.

K o e m e t s, E., Kõrgem närvitegevus ja pedagoogika,  
Tallinn 1963.

K o e m e t s, E., Välte määramise psühholoogia. Eesti  
keele õpetamise metoodika küsimusi II,  
Tallinn 1960.

K o o l i ja õpetajaskonna päevaküsimusi. Eesti keele  
õpetajate IV kongress 22. 23. ja 24. aug.  
1931.a. Tallinnas Raua tänavas koolimajas.-  
"Kasvatus" 1931, nr. 7, lk. 336-343 ja  
nr. 8, lk. 387-394.

*Костанов, В.В., Система письменных упражне-  
ний по русскому языку, Москва 1956.*

K r i i s a, A., Arvustusi H.Jänes ja O.Parlo Eesti kee-  
le grammatika ja harjutustik koolidele II  
jt. /arvustus/ - "Eesti Kool" 1937, nr. 1,  
lk. 65-67.

- K r i i s a, A., Õigekirjavigade ennetamisest 5. klassis.  
- "Nõukogude Õpetaja" 15. nov. 1952,  
nr. 46, lk. 4.
- K u u t, H., Eesti keele õpetaja päevamuresid. -  
"Nõukogude Õpetaja" 30. jaan. 1954,  
nr. 5, lk 3.
- K ä i s, J o h ., Eesti keele õppekavade ühtlustamise  
küsimus 5. ja 6. õppeaastal alg- ja  
keskkoolis. - "Kasvatus" 1937, nr. 2,  
lk. 103-114.
- K ä i s, J o h ., Keskustuse põhimõtte ja selle teostami-  
se võimalusi. Pedagoogiline Aastaraamat  
III, Tallinn 1935.
- K ä i s, J o h ., Uusi teid algõpetuses. Metoodiline kä-  
siraamat toimet. Joh.Käis. Neljas jagu,  
5.-6. õppeaasta töökorraldus individuaal-  
se tööviisi rakendusega, I osa, Rud.Rei-  
man: Emakeel, Tallinn 1933.
- K ä i s, J o h ., Valitud tööd, Tallinn 1946.
- L e h t, K., Eesti keele ja kirjanduse õpetamise  
oleviku ja tulevikuprobleeme. - "Nõuko-  
gude Õpetaja" 17. jaan. 1959, nr.3, lk.4.
- L e h t, K., Eesti keele õpetamise sihtjooni refomi-  
tud koolis. Eesti keele õpetamise metoo-  
dika küsimusi II, Tallinn 1960.

- M u r d m a a, E., VI eesti keele õpetajate kongress. -  
"Kasvatus" 1940, nr. 1, lk. 33-39.
- N u r m, E., Kirjanduslik ülevaade . A.Kask jt.  
Eesti keele õpetus ja harjutustik  
keskkooli I klassile (V õppeaasta).  
Häälikuõpetus /arvustus/ - "Eesti  
Kirjandus" 1935, nr. 5, lk.235-237.
- P a v l o v, I, P., Loengud peaaegu suurte poolkerade  
tööst, Tartu 1949.
- P r a a k l i, K., Eesti keelest kehtivates algkooli  
õppekavades. - "Kasvatus" 1940, nr.1,  
lk. 10-16.
- P s ü h h o l o o g i a. Õpik pedagoogilistele instituu-  
tidele, toim. A.A.Smirnov, Tallinn  
1960.
- R e i m a n, R u d., Kirjanduse arvustusi ja ülevaateid.  
M.Meos: Vaatlusi ja harjutusi õige-  
kirja õppimiseks III /arvustus/ -  
"Kasvatus" 1932, nr. 3, lk. 125-129.
- R e m m e l, N., Ortograafia küsimustest. Eesti keele  
õpetamise metoodika küsimusi III,  
Tallinn 1962.
- R u u t, K., Uued raamatud. E.Peterson, Algharju-  
tused Eestikeele õigekirjutuse ja kir-  
jaseadmise õppimiseks /arvustus/. -  
"Eesti Kirjandus" 1907, lk. 30-31.

/ S c h w a r t z, J.G./, Koli-ramat. Essimenne jaggo.

Lühhikenne õppetus õigest kirjotamisest, Tartu 1852.

T a m m e m ä g i, J., Kirjandusline ülevaade. A.Jung.

Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused Eesti alguskoolidele /arvustus/.  
- "Eesti Kirjandus" 1908, lk.210-214.

U š i n s k i, K. D., Valitud pedagoogilised teosed II k.

Õpetuse küsimused . Tallinn 1958.

V a i d e, L.,

Märkmeid koostatavate eesti keele õpikute kohta. - "Nõukogude Õpetaja"  
18. aug. 1956, nr. 33, lk. 2.

V a l g m a, J.,

Interpunktsioonivead ja nende ravi.  
Eesti keele õpetamise metoodika küsimusi II, Tallinn 1960.

V ä i n a s t e, J., Arvustusi. N.Remmel Kirjavahemärkide

õpik ja harjutustik. Töövihik algkooli vanematele klassidele ja keskkoolidele /arvustus/. - "Eesti Kool" 1939, nr. 8, lk. 552-553.